

62 | 1997 | 3 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

P. Žigo, Kategória času a staršia slovenská urbanonymia v K. Lifanov, Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku v O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine v L. Králik, Zo slovenskej subštandardnej lexiky: *filcka* „lahká žena“

DISKUSIE

J. Kačala, Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry v L. Dvonč, Výslovnosť cudzích skratiek v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

MERŠE, M.: Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. R. Kuchar v MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. P. Žigo v Slovenské príslovia a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Zátareckého. I.–II. zväzok. J. Skladaná

KRONIKA

Za profesorom Jánom Matejčíkom (18. 7. 1933–5. 1. 1997). J. Krško v Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992–1996. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

**SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.,
Bratislava**

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazy-
ka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadé-
mie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník,
Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján Fin-
dra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František
Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošlá-
ková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna
Oravcová, Matej Považaj, Ivor Ripka,
František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- P. Žigo, Kategória času a staršia slovenská urba-
nonymia
.....
129
- K. Lifanov, Jazyk východoslovenských admini-
stratívnoprávnych pamiatok v stredoveku
.....
139
- O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov
v slovenčine
.....
146
- L. Králik, Zo slovenskej subštandardnej lexiky: *filc-*
ka „ľahká“ *žena*
.....
154

DISKUSIE

- J. Kačala, Východiská teórie a praxe jazykovej kul-
túry
.....

.....	1997).	J.	K r š k o
159
L. Dvonč, Vý-	185		
slovnosť	Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992–1996. L.		
cudzích skra-	D v o n č		
tiiek v spisov-		
nej slovenči-		
ne	186		
.....			
166.....	ROZLIČNOSTI		
SPRÁVY A	Kvantita	v slove	skín. J. J a c k o
RECENZIE
MERŠE, M.: Vid in		189
vrstnosť gla-			
gola v sloven-			
skem knjiž-			
nem jeziku			
16. stoletja.			
R. K u c h a r			
.....			
.....			
174			
MAJTÁN, M.:			
Z lexiky			
slovenskej to-			
ponymie. P.			
Ž i g o			
.....			
.....			
179			
Slovenské prí-			
slovia a pore-			
kadlá. Výber			
zo zbierky A.			
P. Záturecké-			
ho. I.-II.			
zväzok. J.			
S k l a d a n á			
.....			
.....			
182			
KRONIKA			
Za profesorom			
Jánom Matej-			
číkom (18. 7.			
1933–5. 1.			

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 62 – 1997
ČÍSLO 3

Pavol Žigo

KATEGÓRIA ČASU A STARŠIA SLOVENSKÁ URBANONYMIA

Problematike urbanoným a postaveniu urbanonymie v systéme vlastných mien sa v onomastickej teórii i praxi venovalo mnoho pozornosti a osobitných podujatí (pozri Majtán, 1979a, s. 71– 82; 1979b, s. 153 –159; 1988, s. 6 – 8), príspevky v zborníku referátov zo seminára Onomastika a škola, ktorý sa konal v Modre r. 1986, 3. stretnutie slovenských jazykovedcov venované súčasným pohybom v toponymii (Smolenice 1990), kolokvium Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti (Banská Bystrica 1996), na ktorom odznali i niektoré myšlienky tohto príspevku a základné metodologické postupy diachronickej interpretácie starších urbanoným (pozri Žigo, 1996, s. 20–28).

Urbanonymia je súbor vlastných mien, ktorý zo všetkých toponým najviac odráža spoločenské pomery a politické usporiadanie spoločnosti a reaguje na ne. Aj napriek týmto tendenciám však veľkú časť slovenských ojkoným motivovala staršia apelatívna lexika, ktorá bez výraznejšieho politického vplyvu odráža spoločenský vývin. Rozhodujúcim faktorom pri takejto charakteristike prenominálneho aktu urbanoným sa stáva kategória času. Na základné vzťahy medzi kategóriou času a vlastným menom vo všeobecnosti sme poukázali na inom mieste (pozri Žigo, 1994, s. 33–37), a preto sa v našom príspevku zameriame najmä na špecifickú problematiku urbanoným z hľadiska ich genézy. Ako východisko využijeme základné poznatky o kategórii času vo filozofickej rovine a aplikáciu týchto kategoriálnych významov v rovine urbanonymie.

Pri charakteristike urbanoným si budeme v prvom rade všímať apelatívnu lexiku, ktorou sa v prenominačnej fáze pomenúvali onymické objekty. Išlo tu o staršiu vrstvu apelatívnej lexiky z rozličných tematických okruhov. Primárne sem patrili názvy obývaných objektov, komunikácií, slová označujúce prvky obranného, trhového alebo obradového charakteru. Z hľadiska kategórie času možno pri urbanonymách hovoriť o časovo príznakovej a časovo nepríznakovej vrstve lexiky a takto treba posudzovať aj tzv. urbanogenetický inventár slov z hľadiska ich vývinu. Pri urbanonymách vyčleňujeme dve základné skupiny motivačných prvkov, a to kontinuálnu, časovo nepríznakovú vrstvu apelatív, a nekontinuálnu, časovo príznakovú vrstvu apelatív.

1. Časovo nepríznaková skupina apelatív je charakteristická tým, že pri porovnaní staršieho vývinového obdobia so súčasnosťou nebadáť výraznejšie rozdiely medzi apelatívom a starším urbanonymom, ktorého súčasťou je toto apelatívum, na jednej strane a apelatívom a súčasným urbanonymom na druhej strane. Do tejto skupiny patria dvojice označujúce komunikácie s výrazným orientačným a identifikačným významom a reprezentujú ju príklady typu apelatívum *cesta* (= pruh zeme upravený na premávku) – urbanonymum *Vajnorská cesta* (= pruh zeme upravený na premávku z pôvodného Prešporka do Vajnor), apelatívum *ulica* (= upravená cesta obyčajne s dvoma radmi domov) – urbanonymá *Horná ulica*, *Dolná ulica* (= upravená cesta s dvoma radmi domov po obidvoch stranách; adjektívum v tomto type vyjadruje polohu vzhľadom na centrum pôvodnej lokality v Banskej Bystrici), *Krížna ulica* (= upravená cesta obyčajne s dvoma radmi domov; adjektívum v tomto type vyjadruje polohu vzhľadom na pôvodnú hlavnú komunikáciu v Bratislave; dedikačný typ názvov je z vývinového hľadiska novším typom a začal sa používať až v obrodeneckom období). Do tejto skupiny patrí aj apelatívum *most* (= stavba spájajúca brehy riek), motivujúce vznik urbanonym typu *Starý most* (najstarší most v Bratislave), apelatívum *brod* (= plytké miesto v rieke vhodné na priechod) – urbanonymum *Tri brody* (Košice). Na tomto mieste by sme mohli uviesť aj apelatívum *brána* (= široký vchod do domu, dvora, opevneného mesta), ktoré tvorí súčasť pomenovania objektov bez konkrétnej špecifikácie (typ *Dolná brána*, *Vodná brána*, *Krupina*, *Na bráne*, *Bardejov*). Apelatívum *brána* môže byť aj súčasťou urbanonym dedikačného,

resp. patronymického typu (*Michalská brána*, Bratislava), ale aj súčasťou pomenovania objektov odrážajúcich polohu, resp. prístupové cesty do pôvodného starého mesta (*Piarská brána*, z Piargov do Banskej Štiavnice). Do tejto skupiny dnes už historicky kontinuálnych apelatív patria aj apelatíva z obradového, kultového, resp. náboženského okruhu slovnej zásoby. Ide o slová typu *kaplnka*, *kostol*/*kostolík*, *chrám*, *dóm*, *kalvária*, pomenúvajúce objekty, ktoré okrem obradovej funkcie nadobudli aj orientačný zmysel a stali sa urbanonymami (okrem apelatíva *dóm*, ktorého nedomáci pôvod sa v porovnaní s ostatnými slovami pociťoval výraznejšie a v našej kultúrnej sfére sa ustálilo len ako knižné slovo). Časté je urbanonymum *Kalvária*, resp. *Pod Kalváriou* (Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Banská Štiavnica, Šahy, Divín atď.). Ostatné objekty náboženského charakteru zväčša od najstarších čias mali svojich patrónov a tieto patrocíniá sa odrazili aj v ich názve (*Dóm sv. Martina*, Bratislava), resp. apelatívum sa z názvu, najmä v menších lokalitách, vynechávalo (typ *Kaplnka svätého Ladislava*, Bratislava, *Kaplnka svätej Anny* > *Svätá Anna*, Divín). V týchto prípadoch často vzniká problém s písaním začiatočného písmena, pretože podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1991, s. 65) s veľkým začiatočným písmenom sa píše len názvy významných kostolov, chrámov, katedrál, bazilík, pagod, v mikrotoponymii sa však aj objekty typu *Kaplnka svätej Anny* > *Svätá Anna* chápu ako urbanonymá, a preto by sa mali písať s veľkým začiatočným písmenom. O taký istý prípad ide aj v urbanonymách, ktorých súčasťou je zriedkavé apelatívum *chrám*, časté apelatívum *kostol*/*kostolík* (typ *Kostol sv. Alžbety*, Bratislava). Známe sú aj prípady, že okrem názvu podľa patróna kostola bol rovnako známy aj názov toho istého objektu motivovaný jeho vzhľadom či farebnosťou (typ *Kostol sv. Alžbety*, Bratislava, známejší ako *Modrý kostolík*). Vo väčších mestách, kde bolo pre veriacich tej istej viery viac kostolov a z hľadiska viery nebolo zvykom uvádzať patrocíniá, odrazil sa v názvoch iný, časový alebo rozmerový kvalifikátor: *Nový chrám*, *Veľký chrám*, *Malý chrám* (názvy evanjelických kostolov v Bratislave).

2. Druhú, časovo príznakovú skupinu apelatív motivujúcich vznik urbanonym reprezentujú také apelatíva, ktorých význam je spätý s konkrétnou historickou etapou vývinu spoločnosti. Najčastejšie sem patria slová s rozličnou obrannou tematikou typu *pali-*

sáda (= kolové opevnenie; HSSJ, 3, s. 455), z ktorého vzniklo urbanonymum *Palisády* (ulica na mieste pozdĺž pôvodného kolového opevnenia; Bratislava), resp. apelatívum *palank* (= maď. drevené opevnenie, palisáda; HSSJ, 3, s. 451), motivujúce vznik zdomácnenej podoby urbanonyma *Palánok* (Nitra). Do tejto skupiny patrí aj apelatívum *priekopa* (umelá priehľbeň pozdĺžneho tvaru, jarok; HSSJ, 4, s. 441), z ktorého vzniklo urbanonymum *Priekopy* (Bratislava), apelatívum *val* (= [umelý] násyp obyčajne s ochrannou funkciou), s ktorým sú späté urbanonymá *Horný val*, *Dolný val* (= sídliská postavené na mieste pôvodného násypu, resp. na ňom; Žilina). Do tejto skupiny patrí aj apelatívum *hradisko* (= ohradené, opevnené miesto; miesto, kde stál hrad; HSSJ, 1, s. 441), ktoré motivovalo vznik urbanonyma *Pod Hradiskom* (Žilina). Sem patrí aj apelatívum *hrad*, ktoré neskôr – najmä vo väčších sídlach mestského typu – vzhľadom na jedinečnosť objektu nadobudlo povahu urbanonyma, pretože onymický objekt plnil neskôr v meste okrem pôvodnej obrannej funkcie aj výraznú orientačnú funkciu; ide o typ *Bratislavský hrad* > *Hrad* (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, s. 51). Do tejto skupiny časovo príznakových apelatív patrí aj substantívum *bašta* (= obranný múr, násyp, ohrada, val; HSSJ, 1, s. 116) motivujúce vznik urbanonyma *Bašty* (= sídlisko neďaleko pôvodného obranného múru, násypu, valu; Nové Zámky). Keďže takýchto objektov bolo v opevnených mestách viac, z hľadiska orientácie, polohy, významu, povahy, farby stavebného materiálu, resp. obrannej povinnosti, dostávali objekty prívlastky typu *Mäsiarska bašta*, *Čižmarska bašta*, resp. *Zámocká bašta* (Banská Bystrica), *Katova bašta* (Košice), *Červená bašta* (Bardejov), *Obuvnícka bašta* (Bratislava). S apelatívom *bašta* významovo súvisí aj apelatívum *múr* (= súčasť obranného opevnenia), ktoré motivovalo vznik urbanonymu typu *Pri múre* (Krupina). Do tejto skupiny motivačných slov patrí aj apelatívum *varta* (= z nem. *die Warte*, stredoveké, resp. feudálne strážne miesto) motivujúce vznik oronyma *Turecká varta*, od ktorého vzniklo urbanonymum *Pod Tureckou vartou* (Nitra). Z hľadiska urbanonymických objektov možno do tejto významovej skupiny zaradiť ešte také jedinečné obývané objekty, ktoré okrem svojej základnej funkcie sídla významnej osobnosti, inštitúcie svojou polohou, architektonickým riešením plnili aj dôležitú orientačnú či identifikačnú funkciu. Ide o objekty pomenované apelatívami

zámok (umelecky cenná budova na strategicky dôležitom mieste, sídlo panovníkov, šľachticov) a *kaštieľ* (šľachtické sídlo). Apelatíva *zámok*, *kaštieľ*, pomenávajúce konkrétne objekty, sa proprializovali a v mikrotoponymii sa stávali urbanonymami: *Kaštieľ* (Betliar, Moravany nad Váhom), *Zámok* (Budmerice, Budatín), resp. aj *Podzámok* (Jasov). V prípade, že takýchto objektov bolo v lokalite viac, odlišovali sa prívlastkami (typ *Starý zámok*, *Nový zámok*, Banská Štiavnica).

Prechodnú skupinu apelatív, ktoré sa stali urbanonymami alebo ich súčasťou, tvoria slová vzťahujúce sa na staršie obdobie obchodných vzťahov. Ide o slová typu *trh*, *plác*, *rínok*, *jarmok*, *námestie*, *mýto*. Vo väčších mestách boli tieto priestory neskôr špecifikované podľa obchodu s konkrétnym tovarom. Takto vznikali zložené urbanonymá typu *Senný trh*, *Obilný trh*, *Zelený trh*, *Dobyťčí trh*, *Uhoľný trh* (Bratislava). V menších mestách a mestečkách s právom trhu sa trhy konali obyčajne na vyhradených priestoroch, ktorých pomenovanie má dodnes charakter urbanonym typu *Trh*, *Plác*, *Rínok*. Pôvodne takýmto miestom bolo námestie (odtiaľ aj ľudový názov *plác*, maď. *piac* = trh, nem. *der Platz* = námestie, trh, tal. *piazza* = námestie, resp. názov *rínok*, z nem. *der Ring* = okruh, okružná ulica, v minulosti trhovisko). Tieto ľudové urbanonymá boli živé ešte začiatkom 60. rokov tohto storočia, v čase, keď sa už trhy nekonali (*Plác*, Krupina; *na Plác prišiel kolotoč*, Lučenec). Námestie však postupne nadobudlo inú, spoločenskú a kultúrnu funkciu a obchod, t. j. trhy, sa preniesli na odľahlejšie miesta. Táto zmena sa odrazila aj v pomenovanom procese námestí: v názvoch sa čiastočne odrazil spoločenský význam námestí (typ *Hlavné námestie*, Bratislava), väčšinou sa však tieto priestory pomenúvali podľa patrónov mesta, patrónov remeselníkov a pod. (typ *Trojičné námestie*, Banská Štiavnica). Urbanonymá, ktorých súčasťou je apelatívum *námestie*, sú však aj novšieho typu a väčšinou v nich ide o dedikačný typ (*Námestie Jána Kalinčiaka*, *Námestie osloboditeľov*, *Šafárikovo námestie* a pod.). Keďže jarmoky (z nem. *der Jahrmarkt* = výročný trh) sa konali len raz do roka, zriedkavosť tohto „podujatia“ spôsobila, že apelatívum *jarmok* je ako urbanonymum zriedkavé. Rovnako zriedkavé sú dnes už aj urbanonymá typu *Jarmočnisko* (Lovinobaňa). Apelatívum *mýto* (= miesto, na ktorom sa vyberal poplatok za používanie ciest; HSSJ, 2, s. 357) motivovalo vznik urbanonym,

v ktorých sa navyše odrazil aj smer, resp. názov lokality, do ktorej cesta viedla (klasické príklady z Bratislavy: *Trnavské mýto*, *Račianske mýto* a pod.).

Pohľad na apelatívnu slovnú zásobu je vo vzťahu apelatívum – urbanonymický objekt – urbanonymum zaujímavý z hľadiska kategórie času. Ide tu totiž o takú kategóriu, ktorá sa v jednotlivých prírodovedných a spoločenskovedných disciplínach chápe ako lineárny a homogénny proces (meranie času v mechanike, t. j. tzv. kalendárny čas určovaný dĺžkou rotácie Zeme okolo osi). V jednotlivých vedných disciplínach kritériom merania času sú prírodovedné a spoločenskovedné procesy, ktoré sú predmetom výskumu týchto vied: základnou jednotkou atomického času je polčas rozpadu atómov konkrétnych chemických prvkov, kritériom merania biologického času je doba rastu organizmu, fyziologický čas meria jednotlivé úseky podľa doby hojenia rán, pojmom psychologický čas sa v psychológii označuje doba potrebná na naučenie, resp. aj naučenie sa konkrétneho rozsahu učiva, v jazykovede kategória času odráža vzťah medzi časom (momentom) deja vyjadreného slovesným tvarom a časom (momentom) výpovede, pojmom spoločenský čas sa vo filozofii označuje doba, resp. množstvo práce vynaloženej pri výrobe konkrétneho výrobku – tovaru. Plynutie času má teda z pohľadu jednotlivých vedných disciplín rôznu „hustotu“ (pozri Zeman, 1982, s. 400). Takéto odlišné chápanie času sa však v jednotlivých vedných disciplínach vyznačuje spoločnými vlastnosťami, ktorými sú podľa J. Dubničku (1986, s. 24–30) objektívnosť, univerzálnosť a relatívnosť, resp. kvantitatívne, metrické vlastnosti – homogénnosť a izotropnosť a kvalitatívne, topologické vlastnosti – usporiadanosť, jednorozmernosť, spojitosť, jednosmernosť a nekonečnosť. Pri charakteristike urbanonyma je z hľadiska času relevantný kvantitatívny a kvalitatívny aspekt času a jeho vzťah k apelatívu a vlastnému menu.

Prvou kvalitatívnou vlastnosťou času je usporiadanosť. Vyjadruje rozloženie časových úsekov v určitom lineárnom poriadku (pozri Dubnička, o. c., s. 73). Táto lineárna usporiadanosť prevažuje nad cyklickým usporiadaním času. Druhou topologickou vlastnosťou je jednorozmernosť, ktorá vyjadruje takú skutočnosť, že zmena časových momentov od minulosti do budúcnosti sa uskutočňuje v jedinej postupnosti, opísanej podľa jediného parametra. Treťou topologickou vlastnosťou je spojitosť, pri ktorej sa

zohľadňuje určitá relatívna idealizácia, odrážajúca aspekty skutočnej jednoty a vzájomnej spätosti, spojitosti a diskretnosti reálneho času. Štvrtou topologickou vlastnosťou je jednosmernosť, ktorá – v zjednodušenej podobe – vyjadruje nevratnosť a rešpektuje uzavretosť a neohraničenosť času. Poslednou topologickou vlastnosťou času je nekonečnosť. Hoci nie je jednoznačnou topologickou vlastnosťou času, z filozofického hľadiska má základný význam pri charakteristike kvalitatívnych vlastností času. V prípade nekonečnosti ide o takú vlastnosť, pri ktorej jednorozmerná veličina môže byť ohraničená alebo neohraničená, resp. môže alebo nemusí obsahovať hraničné body (porov. Dubnička, o. c., s. 77–101). Tieto topologické vlastnosti času využijeme pri ďalšej charakteristike urbanoným a budeme rešpektovať aj dynamický aspekt. Prenominačnú fázu pronominálneho aktu charakterizuje R. Šrámek (1986, s. 21) onymicky relevantnými vlastnosťami, ktorými pomenovateľ v konkrétnom prípade urbanoným vyjadruje svoj vzťah k onymickým objektom. Všeobecný onymický model obsahuje tieto prvky:

$$O - \frac{VM + SM}{m + \check{c}} - NJ - VIM$$

(O = onymický objekt, VM = vzťahový model, SM = slovotvorný model, NJ = národný jazyk, m = miesto, č = čas, VIM = vlastné meno; porov. Šrámek, 1972, s. 307)

Z hľadiska kategórie času je na tomto modeli zaujímavý práve kvalitatívny aspekt času, pretože využitím kvalitatívnych vlastností času sa dá na ňom vyložiť vzťah urbanonymického objektu, apelatíva a urbanonyma. Tabuľka vyjadruje postihovanie jednotlivých topologických vlastností času apelatívom a urbanonymom a odráža tieto vzťahy apelatíva, urbanonymického objektu a urbanonyma: pôvodné apelatívum *palisáda* i urbanonymum *Palisády* v jazyku a urbanonymii existujú, no urbanonymický objekt už neexistuje. Z hľadiska usporiadania teda najprv musel existovať urbanonymický objekt pomenovaný apelatívom, potom vzniklo urbanonymum (označené znamienkom +), ktoré je späté s objektom a jeho apelatívnym pomenovaním (vlastnosť spojitosti v

čase). Apelatívum *palisáda* je obmedzené z hľadiska nekonečnosti v zápornom smere súradnicovej osi, pretože vznik apelatíva možno aspoň približne určiť na časovej osi. Do budúcnosti toto apelatívum nie je z hľadiska nekonečnosti obmedzené, pretože nevieme, dokedy bude slovo v jazyku existovať. Odlišné je vyjadrenie nekonečnosti pri urbanonymickom objekte *palisáda*, pretože takéto objekty už dnes neexistujú, resp. neplnia pôvodnú funkciu (preto je nekonečnosť obmedzená v obidvoch smeroch súradnicovej osi). Pri pohľade na typ apelatívum *bašta* – urbanonymický objekt *bašta* – urbanonymum *Bašta/Bašty* sa nekonečnosť vyjadruje rovnakým spôsobom ako pri type *palisáda/Palisády*, rozdiel je len v tom, že pôvodné objekty ešte môžu existovať, no neplnia pôvodnú funkciu.

topologické vlastnosti	U	JR	S	JS	N
apelatívum <i>palisáda</i>	-	(+)	-	+	(+)
urbanonymický objekt <i>palisáda</i> (neexistuje)	-	-	-	+	(+)
urbanonymum <i>Palisády</i> = ulica na mieste pôvod. kolového opevnenia	+	(+)	+	+	(+)
apelatívum <i>bašta</i>	-	(+)	-	+	(+)
urbanonymický objekt <i>bašta</i> (existuje, neplní pôvodnú funkciu)	-	-	-	+	(+)
urbanonymum <i>Bašty</i> = sídlisko na mieste pôvodných bášť	+	(+)	+	+	(+)
apelatívum <i>cesta</i>	-	(+)	-	+	(+)
urbanonymický objekt <i>cesta</i>	-	-	-	+	(+)
urbanonymum <i>Vajnorská cesta</i> = cesta z pôv. Prešporka do Vajnor	+	(+)	+	+	(+)

U = usporiadanosť, JR = jednorozmernosť, S = spojitosť, JS = jednosmernosť, N = nekonečnosť. Znamienko + vyjadruje postihovanie topologickej vlastnosti, znamienko - znamená, že topologická vlastnosť sa nepostihuje. Znamienka v zátvorke znamenajú obmedzené postihovanie topologickej vlastnosti, zátvorka z

jednej strany znamienka vyjadruje, že konkrétna vlastnosť je obmedzená len v jednom smere súradnicovej osi.

Z piatich topologických vlastností času sú vo vzťahu k urbanonymu relevantné dve, irelevantné tri. Irelevantnosť jednorozmernosti a jednosmernosti vyplýva zo skutočnosti, že čas chápeme ako veličinu, ktorá je vždy jednorozmerná a plynie vždy jedným smerom – od nekonečna v minulosti cez prítomnosť do nekonečna v budúcnosti. Preto tieto dve vlastnosti v tabuľke nikdy nemajú a nemôžu mať zápornú povahu. Nekonečnosť ako posledná irelevantná topologická vlastnosť tak isto nikdy nemá zápornú povahu, môže byť však obmedzená s orientáciou do minulosti, resp. do budúcnosti. Táto obmedzenosť závisí od motivačných faktorov, resp. od povahy apelatívnej slovnej zásoby, ktorá sa propriálizovala do urbanonyma. Relevantnými vlastnosťami času pri urbanonymách je usporiadanosť a spojitosť. Z hľadiska usporiadanosti je urbanonymum vždy bližšie k súčasnosti ako apelatívum. Spojitosť je poslednou topologickou vlastnosťou času charakterizujúcou urbanonymum. V tabuľke sme ju vyjadrili zátvorkami postihujúcimi zmeny v onymickej situácii: apelatívum *palisáda* – proprium *Palisády* (časový úsek oddeľujúci vznik vlastného mena od chvíle, keď sa vlastnosť jedinečného objektu, vyjadrená apelatívnou lexikou, stala motivačným faktorom vzniku urbanonyma). Preto časová súradnica apelatíva *palisáda* má inú, nižšiu hodnotu, ako má súradnica urbanonyma *Palisády*. Stotožňovanie týchto súradníc vylučujeme. Toto tvrdenie možno argumentovať tým, že pri apelatívnej slovnej zásobe sú z časového hľadiska irelevantné jej prvky vzťahujúce sa na spojitosť, pretože apelatívum nemá taký hierarchický pendant, aký má proprium v apelatíve (typ *brodiť* – *brod* v tomto prípade nevyhovuje, pretože ide o problémy rýdzo derivačnej povahy v rovine apelatívnej slovnej zásoby). Z hľadiska urbanonyma teda jeho kvalitatívny diachronicko-synchronický aspekt primárne postihujú základné topologické vlastnosti usporiadanosť a spojitosť. Takéto úvahy o kategórii času a jej vzťahu k urbanonymám z diachronicko-synchronického hľadiska nás privádzajú k záveru, že aj keď urbanonymum nie je prvkom vzťahujúcim sa na dynamický príznak predmetu či objektu vo všeobecnosti, nemožno pri jeho charakteristike obísť kvalitatívny aspekt času. Tým, čo robí urbanonymum urbanonymom, je teda vyjadrenie kvalitatívneho aspektu kategórie

času jeho topologickými vlastnosťami – najmä usporiadanosťou a spojitosťou.

V závere príspevku uvádzame tzv. urbanogenetický inventár. Tvorí ho základná apelatívna lexika, ktorá sa v rovine pomenovania jedinečných urbanistických objektov proprializovala alebo motivovala vznik urbanoným. Pri jednotlivých heslových slovách primárne uvádzame základné významy z diachronického hľadiska. Významy jednotlivých apelatív z hľadiska súčasnej spisovnej slovenčiny uvádzame na ilustráciu len v ojedinelých prípadoch a vtedy, ak sa nelíšia od predspisovného obdobia (najmä od písmena *r*, keďže heslá v HSSJ zatiaľ neboli ďalej publikované).

bašta

- a) obranná veža v sústave hradieb mestského alebo hradného opevnenia; b) obranný múr, násyp, ohrada, val (HSSJ, 1, s. 115–116)
- oporná časť opevnenia (SSN, 1, s. 100)

brána

- široký vchod do domu alebo dvora, do ohradeného mesta, vráta (HSSJ, 1, s. 150)
- veľký vchod do domu, dvora, ohrady a konštrukcia, ktorá ho uzatvára; vráta (SSN, 1, s. 152)

brod

- plytké miesto v rieke umožňujúce prechod cez vodu (HSSJ, 1, s. 157)
- plytké miesto v potoku alebo rieke, kade možno prejsť na druhú stranu (SSN, 1, s. 167; tu aj *brodok/brodek*)

cesta

- a) pruh zeme osobitne upravený a určený na premávku; b) akákoľvek dráha na premávku, priechod niekam, prístup niekam (HSSJ, 1, s. 180–181)
- a) osobitne upravený pás zeme určený na chodenie alebo premávku; b) akákoľvek možnosť premávky, prechodu alebo prístupu niekam (SSN, 1, s. 203)

cintorín

- vyhradené miesto na pochovávanie mŕtvych (HSSJ, 1, s. 188)
- miesto, kde pochovávajú mŕtvych (SSN, 1, s. 213)

hrad

- väčšie stredoveké opevnené šľachtické sídlo (HSSJ, 1, s. 440)
- historická stavba v stredoveku, opevnený zámok (SSN, 1, s. 617)

chrám

- kostol (HSSJ, 1, s. 476)
- budova na vykonávanie bohoslužieb, kostol; *strgem.* prístrešie pri poľných hospodárskych budovách (SSN, 1, s. 678)

jarmok

- výročný trh; trh, ktorý sa koná raz za týždeň (HSSJ, 1, s. 516)
- výročný trh (SSN, 1, s. 717)

kalvária

- vršok s vyobrazenou krížovou cestou (HSSJ, 2, s. 14)
- vršok s vyobrazenou krížovou cestou (SSN, 1, s. 739)

kaplnka

- menšia svätyňa, kostolík (HSSJ, 2, s. 26)
- menší kostolík (SSN, 1, s. 747)

kaštieľ

- a) sídlo šľachticov; b) budova v zámockom komplexe (HSSJ, 2, s. 34)
- väčšia stavba vybudovaná v minulosti ako sídlo šľachty (SSN, 1, s. 756)

kostol

- a) budova na bohoslužby, chrám; b) opevnené priestranstvo okolo kostola (HSSJ, 2, s. 113)
- obyč. výstavná budova na bohoslužby, chrám (SSN, 1, s. 838)

kostolík

- *or., šar.* kaplnka (SSN, 1, s. 838)

most

- stavba, zariadenie spájajúce brehy riek, priepastí, priehlbni a pod., pod ktorým je voľný priestor (HSSJ, 2, s. 330)

mýto

- miesto, na ktorom sa vyberal poplatok za používanie ciest (HSSJ, 2, s. 357)

námestie

- väčší priestor, väčšia nezastavaná plocha medzi domami v meste (HSSJ, 2, s. 422)

palisáda

- *obyč. pl.* koly v obrannom vale, v hradbách, kolové hradby
- a) *hist.* kôl v obrannom vale; b) *pl.* hradba z kolov
- *pl.* kolové opevnenie (HSSJ, 3, s. 455)

pl'ac

- a) zastavaný i nezastavaný pozemok; b) námestie, trhovisko; c) prázdny, voľný priestor (HSSJ, 3, s. 533)

priekopa

- umelá priehlbeň pozdĺžneho tvaru, jarok (HSSJ, 4, s. 441)

trh

- miesto, kde sa konajú trhy, trhovisko (SSJ, 4, s. 572; KSSJ, s. 468)

ulica

- cesta s dvoma alebo jedným radom domov (SSJ, 4, s. 667)
- upravená cesta obyčajne s dvoma radmi domov (KSSJ, s. 478)

val

- (umelý) násyp, obklopujúci nejaké miesto a majúci ho chrániť, ochranná hrádza (SSJ, 4, s. 13)
- (umelý) násyp obyčajne s ochrannou funkciou (KSSJ, s. 489)

veža

- vysoká štíhla stavba postavená samostatne alebo ako súčasť inej budovy, slúžiaca na rôzne účely (pre strážu, ako väzenie, na umiestnenie zvonov a pod.; SSJ, 5, s. 79)
- štíhla vysoká stavba postavená samostatne alebo ako súčasť budovy, opevnenia (kostolná, mestská, hradná; KSSJ, s. 496)

zámok

- väčšia, obyčajne umelecky cenná budova, vystavaná spravidla na ťažko prístupnom alebo strategicky dôležitom mieste, za feudalizmu sídlo šľachticov alebo pánov (SSJ, 5, s. 479)

- väčšia reprezentatívna (umelecky cenná) budova, za feudalizmu šľachtické sídlo (KSSJ, s. 545)

Zoznam skratiek

- HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1– 4. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991–1995.
- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- SSJ – Slovník slovenského jazyka. Zv. 1–5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1965.
- SSN – Slovník slovenských nárečí. Zv. 1. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 936 s.

Literatúra

DUBNIČKA, J.: Čas a kauzalita. Bratislava, Veda 1986. 204 s.

MAJTÁN, M. (1979a): Z urbanonymie mesta Krupiny. *Slovenská reč*, 44, 1979, s. 71–82.

MAJTÁN, M. (1979b): Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 153–159.

MAJTÁN, M.: Onymia a urbanonymia. In: *Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára Modra-Piesky 8.–10. októbra 1986*. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1988, s. 6–9.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

ŠRÁMEK, R.: Toponymické modely a toponymický systém. *Slovo a slovesnosť*, 33, 1972, s. 304–318.

ŠRÁMEK, R.: Teórie onomastiky a roviny propriálného pojmenovania. *Slovo a slovesnosť*, 47, 1986, s. 16–28.

Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára *Onomastika a škola. Modra-Piesky 8.–10. októbra 1986*. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1988. 184 s.

ZEMAN, J.: K otázke pretržitosti a nepřetržitosti času. *Filozofický časopis*, 30, 1982, s. 399 – 405.

ŽIGO, P.: Kategória času a vlastné meno. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia Nitra 19.–20. mája 1994. Zborník referátov*. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 33 –37.

ŽIGO, P.: Vzťah apelatívum – urbanonymický objekt – urbanonymum a kategória času. In: *Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. septembra 1996)*. Red. P. Odaloš a M. Majtán. Banská Bystrica – Bratislava, Pedagogická fakulta UMB – Fakulta humanitných vied UMB – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 20–28.

Konstantin Lifanov

JAZYK VÝCHODOSLOVENSKÝCH ADMINISTRATÍVNO-PRÁVNÝCH PAMIATOK V STREDOVEKU

Skúmanie slovenských jazykových pamiatok je v pokročilom štádiu. Stále pribúdajú nové štúdie, ktoré sú veľmi potrebné, lebo rozširujú naše poznatky o jazyku jednotlivých autorov a o písárskom úze v tej-ktorej oblasti. V tejto práci treba intenzívne pokračovať, lebo konečným cieľom vedeckého výskumu v tejto sfére je rekonštrukcia systému jazykových predstáv spoločnosti, stelesneného v celom súhrne ňou vytvorených písomných pamiatok. Tieto jazykové predstavy majú konkrétnu realizáciu v normách písomného jazyka, ktorý fungoval na Slovensku v predkodifikačnom období. Existujú názory, že písomné pamiatky pochádzajúce z rozličných oblastí Slovenska sú z jazykového hľadiska heterogénne, a preto treba rozlišovať kultúrnu západoslovenčinu, kultúrnu stredoslovenčinu, resp. kultúrnu východoslovenčinu, ale jazykové javy v písomných pamiatkach svedčia o tom, že v skutočnosti je situácia oveľa zložitejšia. Aby sme mohli vyvodiť zovšeobecňujúce závery o jazykových súvislostiach, ktoré spájali rozličné regióny Slovenska, treba začať konfrontačné štúdium pamiatok reprezentujúcich určitý žáner a pochádzajúcich zo všetkých zemepisných oblastí. Pri takto koncipovanom výskume možno nielen objaviť spoločné a diferenčné znaky jazykových útvarov, ale aj pochopiť ich genézu. Z tohto hľadiska sú veľmi dôležité aj nedomáce prvky vyskytujúce sa v jazyku písomných pamiatok, lebo práve ony poukazujú na vzájomné vzťahy medzi jazykovými útvarmi, ktoré fungovali v jednotlivých regiónoch Slovenska. Analýza stredoslovenských administratívnoprávnych dokumentov však ukazuje, že ich jazyk má zjavný západoslovenský substrát, a preto tento jazykový útvar sa má hodnotiť (nehľadiac na fonetické a morfológické zvláštnosti, ktoré sa doň dostali pod vplyvom miestnych nárečí) ako regionálna modifikácia tzv. kultúrnej západoslovenčiny (Lifanov, 1996). Jazykové fakty prezrádzajú, že vzájomné pôsobenie češtiny a slovenských nárečí, ktoré vyústilo do vzniku originálneho písom-

ného jazyka, neprebiehalo súčasne na celom území Slovenska; najprv prebehlo na juhozápadnom Slovensku a neskôr sa tento jazykový útvar rozšíril aj na stredné Slovensko. Toto tvrdenie je v súlade s Paulinyho výrokom, že „čeština sa ‚prirodzenou cestou‘ udomácnovala v prvej polovici 15. storočia ako písomný jazyk slovenskej národnosti najprv na západnom Slovensku a v druhej polovici tohto storočia aj na strednom a východnom Slovensku“ (Pauliny, 1971, s. 31).

V tomto príspevku chceme ukázať, aký vzťah k jazyku administratívno-právnych pamiatok západoslovenského a stredoslovenského pôvodu majú východoslovenské písomnosti toho istého žánru. Terajší stav bádania nám dovoľuje konštatovať len to, že vo východoslovenských dokumentoch sa hojne vyskytujú jazykové prvky stredoslovenského pôvodu (Doruľa, 1969). Okrem toho v levočských prísazných formulách si všimol J. Štolc tvary *l*-ových prídavných s vkladným *-e-* popri tvaroch s vkladným *-o-*, ktoré chýbajú vo východoslovenskom nárečí, i keď tento jav nekomentuje (Štolc, 1951). V tejto súvislosti sa vynárajú otázky, či sa dá vysvetliť výskyt stredoslovenských prvkov vo východoslovenských pamiatkach iba vplyvom stredoslovenského nárečia, či je využívanie typicky západoslovenských tvarov *l*-ového prídavného s vkladným *-e-* ojedinelým javom charakterizujúcim iba levočské prísazné formuly a či sú v iných pamiatkach aj ďalšie znaky západoslovenského pôvodu.

S týmto cieľom sme preštudovali niektoré administratívno-právne dokumenty zo 17.–18. storočia, ktorých fotokópie sa nachádzajú v oddelení dejín slovenčiny JÚLŠ: listiny Stolice 10 spišských kopijníkov, písomné pamiatky zo Šarišskej a Zemplínskej stolice a protokoly mesta Prešova. Stačí len letmý pohľad na jazyk týchto dokumentov, aby sme mohli zistiť, že má nadnárečový charakter. Viaceré dôležité znaky východoslovenského nárečia sa v nich odrážajú veľmi nedôsledne alebo vôbec chýbajú. Najčastejšie sa objavujú v záznamoch reči svedkov nejakých udalostí, ktoré majú podobu priamej reči alebo majú formálnu podobu vedľajšej vety. Pri fixácii takéhoto prejavu mal pisár plniť neľahkú úlohu dualistického rázu. Na jednej strane musel zapísať text v súlade s existujúcimi predstavami o gramotnosti, ale na druhej strane reč svedka musela byť presne zachytená, lebo tu ide o právny dokument. Vzhľadom na to podobné zápisy obsahujú veľa odchýlok od

bežného vyjadrovania, charakteristického pre administratívny štýl východoslovenských písomností. Uvedieme príklady týchto zápisov: *Thomku zohab ti doma tu huniu wezmi datczo inssoho nopic; pred Potressom powedal takto... a tak hodziel gdzes wnoczi, a rano prisol wrosseni i ukriwaweni, a iesce poweda ne wedzeli abi bil zabit ten clowek z zenu; opital se ia Tomka preczo biel ioho; na to on odpowedziel, at poweda ze ia na nioho wyiawiel az cloweka z zenu zabel, a kat na nioho wiyawial, wsak to wsitczy ludze wedza* (1608 Stropkov).¹

Podobné záznamy nemožno chápať ako typické pre administratívny štýl, hoci ide o prepracovaný text: vo viacerých bodoch sa blížia k nárečiu, ktoré fungovalo pri ústnej komunikácii, preto sa pri jazykovej analýze musia využívať veľmi opatrne, aby sme nedostali skreslený obraz najdôležitejších znakov tohto štýlu. V skutočnosti však východoslovenské nárečové prvky do týchto textov prenikajú menej intenzívne. Napríklad asibilácia, takmer pravidelná v ústnych prejavoch, často pripomína stav v západoslovenských pamiatkach tohto druhu, pre ktoré je zvyčajná reštitúcia pôvodných mäkkých konsonantov *t* a *d'*: *dawame na wedy* (1603 Bystré); *magi... luku buduczu gim w ruki pustiti* (1603 Bystré); *item hlopu co hodil do Kossic robit...* (1671 Brezovica n. T.); *sem y tam po swete se rozegsti* (1688 Dravce); *na tretí mesycz daly sme dewet y trycet nemeckych zlatych* (1686 Lačnov); *budie mat odplatu od neg* (1690 Solivar); *wissyho Boha y na tom swietie take y na druhim* (1690 Solivar); *co na mne pridje* (1676 kop.); *mentečki dve gedna velmi djerava* (18. st. kop.); *gak totisto ziadano bude* (1787 kop.²).

Ale aj napriek tomu jazyk administratívnoprávnych dokumentov východoslovenskej proveniencie je pestrou paletou prvkov rôznorodého pôvodu, a preto interpretácia jeho genézy nie je jednoduchá. Ešte viac komplikuje situáciu to, že niektoré jazykové javy západoslovenského nárečia, ktoré ho odlišujú od stredoslovenského, sa zhodujú s príslušnými javmi vo východoslovenskom nárečí, a preto existuje problém hodnotenia týchto javov vo východoslovenských textoch. Aby sme dokázali rozlúštiť genézu

¹ Pozn. red.: Text bol publikovaný aj s rozborom r. 1994. Porov. DORUĽA, J.: O jazyku starších slovenských písomností zo Stropkova. In: BEŇKO, J. et al.: Stropkov. Monografia mesta. Martin, Gradus 1994, s. 279–287.

² kop. – listiny Stolice 10 kopijníkov

tohto jazykového útvaru, treba zvoliť istý postup genetickej identifikácie prvkov. Podľa nášho názoru kľúčom na odhalenie skutočných vzťahov existujúcich medzi rôznorodými javmi je práve tvar *l*-ového prídavia s vkladným *-e-*, ktorý je typický pre západoslovenské nárečie. Tento tvar sa totiž vyskytuje nielen v levočských prísahných formulách, ale aj v skúmaných pamiatkach. Uvedieme príklady: *ked žeby sem nechtel aneb nemohel dawam mocz a slobodu predmenowaneg paneg* (1768 ?); *a gestly bi som nehtyel aneb totisto nemohel dawam zupelnu mocz Geg Milosti paneg* (1768 ?); *z nih gedno drahe... ukradel a utiekel* (1738 Prešov); *padel gest los* (1750 Prešov); *aby semne mohel wzat pre lepssy gistotu...* (1725 kop.); *co sprawedliwym spusobem na mne wzat mohel* (1727 kop.); *sebe satisfactiu ucziniti mohel* (1741 kop.).

Treba však povedať, že sú veľmi početné tvary *l*-ového prídavia s vkladným *-o-*, ale vyskytujú sa, i keď veľmi obmedzene, aj tvary bez tejto vkladnej hlásky, napríklad: *ponewacz pan Fornosegi Giorgi nemohol odlozit tich sto a pec... zlatich* (1635 kop.); *ponewač som nyepriwizol panu wino* (1680 Prešov); *Dzura Drab, ktery pomohol tie statky odhanacz* (1685 Bajerov); *ponewač gak lonskeho tak take y tohoto roku marecz witekol; priwezol tak tess 12 becžek wody; nebo on mne prinesol wssetko* (1663–1750 Prešov); *a gdi on issol do Sendala wibiehl tot ssami kuon toho cloweka* (1608 Stropkov); *padl gest los* (1750 Prešov).

Používanie tvarov *l*-ového prídavia na jednej strane poukazuje na spätosť tohto jazykového útvaru so západoslovenskými pamiatkami, ale na druhej strane v podstate potvrdzuje jeho výskyt v stredoslovenských pamiatkach.

Tieto skutočnosti otvárajú nové možnosti hodnotenia vyskytujúcich sa dvojtvarov, z ktorých jeden je zrejme stredoslovenského pôvodu, kým druhý sa tradične chápe ako východoslovenský. V súvislosti s tým však nestredoslovenské tvary, ktoré sa objavujú aj v stredoslovenských pamiatkach, sa majú chápať ako geneticky západoslovenské. Tieto tvary ako zložka štruktúry skúmaného jazykového útvaru prenikli cez územie stredného Slovenska aj na východ. V niektorých prípadoch zhoda západoslovenského a východoslovenského tvaru takmer neovplyvnila jeho frekvenciu. Napríklad slová so skupinami *šč* a *šť* sa používajú vo východoslovenských pamiatkach približne v takom istom pomere ako aj v stredo-

slovenských: *ktera na ten čas gest založena u nebossčika pana Faigel Ferenczowjch sinow* (1616 kop.); *panj Fejerpataky Dorotha pozustala wdowa nebosčičžkeho meho p. otca* (1663 kop.); *dluheho zdрави a sčastneho panowanj od Pana Boha winssugeme* (koniec 17. stor. Ďačov); *ale nam notabilis summa eščse dayaka pryrostla* (18. stor. kop.); *messčane husstaczke* (1778 Prešov); *museli sme nasseg gesste oczizni buduczeg czastku... na vrek zapredaty* (1603 Bystré); *yak bi sstesty wrtkawe bylo* (1672 Prešov); *zdрави dobreho, pokoge žadostiweho, z sstiasliwim a dluhjm panowanim* (1680 Dravce); *aninegssjho času esste wyc obtiženj a opressowanj* (1697 Bzenov); *poctiwe obiwatele a messtanye* (1779 Prešov).

V niektorých prípadoch zápisy dokumentujú existenciu spoločných vývinových zmien (chronológiu denazalizácie a kontrakcie) v západoslovenských a východoslovenských nárečiach. Takú situáciu máme napríklad v I. sg. substantív a adjektív ženského rodu, kde úplne prevládajú tvary s koncovkou -u (-ú): *Thomas Balko... wiznal pod prissahu takto* (1608 Stropkov); *y ruku swu potwrduzem* (1658 Lieskovec); *tym to kratkim psanim a neb suplicatiu wassu* (1675 Smolník); *prepitugem, ze sa opowazugem stuto mogu maličku instantiu turbowat* (1772 kop.); *spolu i smogu manzelku, Kalna Sofiu* (1724 kop.).

Stredoslovenské prvky, ktorým nekonkurujú rovnaké javy zároveň zo strany západoslovenského aj východoslovenského nárečia, sa uplatňujú vo východoslovenských dokumentoch vo veľkom rozsahu. Ako príklad by sme uviedli výskyt dvojhlások: *podle nasseho poriadku* (1665 Prešov); *daly sme sprawit na pamiatku* (1665 Prešov); *tretieho pana Ignatia Popovicza* (1736 Prešov); *na... tak reczenem poly w zemnensem wydieku* (1603 Bystré); *cy wye swedek widel neb slissel* (1726 kop.); *zahnaly sme ten statek až na Čzarnu huoru* (1685 Bajerov); *pri kteremžto nassem predawany... buol (!) pritomny* (1603 Bystré).

V týchto textoch môžeme nájsť aj iné početné stredoslovakizmy, ktoré sa používajú popri nestredoslovenských tvaroch, napríklad v N. pl. životných podstatných mien: *my ubohy... obiwatelo-wia z Wissneho Predmestia* (1665 Prešov); *gako richtarowia y formindrowia bolj* (1665 Prešov); *poctiwy obiwatelia Horniho Hus-taka* (1752 Prešov); *poctiwy obiwatele Horniho Husstaka* (1728 Prešov); *my ubozy lyde poctyweho walala Lačnowa* (1686

Lačnov); *my richtare peklansky... znamo čynime* (1691 Pekl'any), alebo v N. pl. neživotných prídavných mien: *prissli ku mne do sweta na luky stropkowskie* (1608 Stropkov); *penize hotowge* (18. stor. kop.); *dwa malge nebozce* (18. stor. kop.); *medzy predmenowanimy byly podelenie* (1669 kop.); *ktere su slobodne a nezas-tawene* (1669 kop.).

Ale tieto javy nesvedčia o vplyve strednej slovenčiny na rovine nárečia, lebo tie isté prvky stredoslovenského pôvodu chýbajú zároveň aj v stredoslovenských, aj vo východoslovenských administratívnoprávnych dokumentoch. Napr. vo východoslovenských pamiatkach sa nevyskytujú tvary N. a A. sg. prídavných mien stredného rodu na *-uo*, ktoré môžeme nájsť v stredoslovenských pamiatkach len na okraji tohto jazykového útvaru, teda vo výpovediach svedkov. Porov. príklady z Krupiny: *kdo mojej kravy sladkuo mlieko odjal* (1667); *a predsa se takuo dobrouo žito urodilo* (1672); *že ona na Kohutku len taškuo srdce ma* (1695); *petoro rohatuo dobyčia po tie dva roky jim vyhynuli* (1718). Nezistili sme ani tvary privlastňovacích zámen typu *muojho*, *muojmu*. Tieto údaje nám umožňujú hovoriť o šírení jazyka stredoslovenských administratívnoprávnych dokumentov na východné Slovensko. Ale aj tu došlo k jeho ďalšej modifikácii, pretože niektoré východoslovenské prvky sa dostali do jeho štruktúry.

V prvom rade je to fakultatívna strata slabičnosti pri konsonantoch *r* a *l*: *nassa wes Drawce pred časy nedawnimy na skorze temer wssecka po dwakrate wihorela* (1680 Dravce); *ktora nas chlebem nebeskim karmila* (1682 Štelbach); *unižene a miloserdne supplicugeme* (1690 Solivar); *ktery zustawal swim lidem do stwrteho dna* (1672 Brezovica n. T.); *že sme skrz ohen o wssecko nasse ubostwo pryssli* (1680 Prešov); *ač prave bi mohla predmenovana pozustala wdowa sebe do smrty zadržat* (1727 kop.). Veľmi často sa mení *ch* na *h*: *hlopu co hodil do Kossic robit* (1671 Brezovica n. T.); *widela oblokom predmenowaneho kuhara* (1731 kop.); *ga hudobna sirota* (18. stor. kop.). Niekedy sa objavujú tvary sg. nepriamych pádov prídavných mien mužského a stredného rodu so samohláskou *-o-* v koncovke, napríklad: *toho cloweka zabitoho z odrezanim naruczkom* (1608 Stropkov); *Agnietha Istvana Radomskoho sestra* (1608 Stropkov); *dalysmy každomu nemlowy* (?) (1693 Lukov). Vo vyratúvaní podobných javov by sa dalo pokračovať.

Dosiaľ ostáva mimo pozornosti bádateľov celá vrstva jazykových javov, ktorá je veľmi dôležitá pre pochopenie genézy tohto jazykového útvaru. Sú to genetické bohemizmy, ktoré sa dostali do jeho štruktúry. Ako je známe, tento jazykový útvar sa tvoril na podklade češtiny, teda cudzieho jazyka, čo nie je ojedinelý prípad, lebo je známy aj pri formovaní iných písomných jazykov, napríklad z dejín spisovnej ruštiny. Začiatočná fáza jej formovania bola spojená s premenou klasickej cirkevnej slovančiny na cirkevnú slovančinu ruskej proveniencie. Podstatné zmeny sa najprv uskutočnili na fonetickej rovine, lebo v niektorých prípadoch boli náležité, podmienené inou artikulačnou bázou východných Slovanov. A táto fonetická adaptácia knižnej výslovnosti otvorila možnosti aj na prenikanie morfológických prvkov do knižného jazyka (Gippius, 1989). Táto téza platí aj pre písomný jazykový útvar, ktorý vznikol v dôsledku metamorfózy spisovnej češtiny na Slovensku a fungoval v rozličných žánroch písomností, o. i. aj v administratívno-právnych dokumentoch. To sa týka napr. spoluhlásky *ř*, ktorej neexistencia v slovenských písomnostiach pochádzajúcich z rozličných regiónov Slovenska nemusela byť spojená s ničím iným ako so spomenutou príčinou. To isté by sme mohli povedať aj o strate jotácie po perných spoluhláskach pred *e* (<ě, ê), ktoré sa zachovalo najmä v záhorských písomnostiach, lebo má podporu v záhorskom nárečí. Ale vyskytli sa aj také fonetické javy, ktoré v zásade neprotirečili slovenskej artikulačnej báze, napríklad skupina *ji-* na začiatku slova, ktorá sa síce v slovenských nárečiach takmer nevyskytuje, ale jej výslovnosť nerobí Slovákom komplikácie, preto sa pomerne dôsledne zachovala v jazyku písomných pamiatok. Tu by sme chceli spresniť Gippiusov výrok o morfológických javoch, lebo aj medzi morfológickými javmi sú také, ktoré sa môžu vyskytovať v rozličných nárečových pásmach nezávisle od seba. Niektoré tvary ľahko nadobúdajú funkcie, ktoré sú pre ne charakteristické v rodnom jazyku používateľov iného jazyka, alebo naopak, rýchlo strácajú funkcie, ktoré sú pre ne v rodnom jazyku používateľov neprijateľné. Ako príklady by sme mohli uviesť prakticky dôsledné používanie tvarov G. pl. životných podstatných mien vo funkcii A. pl., tvaru osobného zámena *ich* v A. pl. bez ohľadu na to, či zastupuje v texte životné alebo neživotné podstatné meno (ide o bezpredložkové používanie zámena), alebo tvaru N. sg. vo funkcii vokatívu.

Existujú však aj také prípady, keď náhrada geneticky cudzieho tvaru domácim alebo jeho zachovanie súvisí len s vytváraním normy jazykového útvaru, resp. písárskeho úzu. V týchto prípadoch, ak by sa skúmané jazykové útvary formovali nezávisle od seba, by sme očakávali závažné rozdiely v písomnostiach toho istého žánru pochádzajúcich z rozličných oblastí. Ale v skutočnosti sa v nich používajú tie isté prvky, pričom zvyčajne v istých pozíciách prevládajú geneticky české, v iných zase slovenské prvky. Napríklad takmer pravidelne sa používajú tvary D. a L. sg. podstatných mien ženského rodu s alternáciami zadopodnebných spoluhlások (v minulosti síce mali širší výskyt v slovenských nárečiach, ale neskôr sa dostali na perifériu slovenčiny) alebo alternácie zadopodnebných spoluhlások v N. pl. životných prídavných mien, veľmi časté je používanie privlastňovacích zámen *její, jejich* atď. Naopak, fakticky sa nevyskytujú kontrahované tvary G., D. a L. sg. prídavných mien ženského rodu, skoro dôsledne sa používajú slovenské tvary rozkazovacieho spôsobu, zaujímavé rozloženie majú tvary podmieňovacieho spôsobu (*abych – abysme*) atď. Tieto spoločné črty nemohli vzniknúť bez dominovania nejakého regiónu, v ktorom sa odohrávala ich „selekcia“, t. j. bez toho, aby nejaký región mal prestíž vo formovaní normy tohto jazykového útvaru. A pretože jazyk východoslovenských administratívnoprávnych písomností má tak stredoslovenské, ako aj západoslovenské prvky a jazyk stredoslovenských dokumentov má zrejmý západoslovenský substrát, aj toto centrum treba hľadať na západnom Slovensku a uvedené genetické bohemizmy hodnotiť ako prvky, ktoré predtým charakterizovali práve písomný jazyk západného Slovenska. Tieto prvky sa neskôr premiestnili aj do iných regiónov Slovenska ako zložky štruktúry tohto jazykového útvaru.

Podľa nášho názoru máme všetky dôvody uznať existenciu celoslovenskej písomnej tradície v období pred kodifikáciou A. Bernoláka. Útvar, ktorý sa používal o. i. v administratívnoprávnych dokumentoch, síce mal regionálne varianty, ale tieto varianty mali pevné vzájomné vzťahy, lebo západoslovenský variant sa stal podkladom stredoslovenského variantu, ktorý sa stal východiskom východoslovenského variantu. Existencia variantov však vôbec nie je prekážkou uznania jednoty tohto jazykového útvaru.

Literatúra

DORULA, J.: O stredoslovenských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku. In: *Nové obzory*. 11. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 383–394.

GIPPIUS, A. A.: Sistema formaľnych priznakov jazyka drevnerusskoj pismennosti kak predmet lingvističeskogo izučeniija. *Voprosy jazykoznanija*, 1989, č. 2, s. 93–110.

LIFANOV, K. V.: „Kul'turnyj zapadnoslovackij jazyk“ v sredneslovackich administrativno--pravovych dokumentach XVI–XVIII vv. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. 9. Filologija, 1996, č. 3, s. 51–60.

PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 136 s.

ŠTOLC, J.: Jazyk levočských slovenských prísah zo XVI.–XIX. storočia. *Jazykovedný sborník*, 5, 1951, s. 197–247.

Ol'ga Orgoňová

SLOVOTVORNÁ ADAPTÁCIA GALICIZMOV V SLOVENČINE

Galicizmy ako jazykové výpožičky francúzskeho pôvodu predstavujú v slovnej zásobe slovenčiny pomerne rozsiahlu skupinu cudzojazyčných jednotiek (podľa *Slovníka cudzích slov*, 1983, ide o vyše 3600 prvkov, v našej materiálnej báze je v súčasnosti už vyše 4200 prvkov), pričom v zhode s tradičným chápaním viacerých lingvistov (napr. Rozencvejg, 1972; Humbley, 1974; Weinreich, 1979) pod takýmito výpožičkami rozumieme primárne lexikálne jednotky, kým štruktúrne nižšie jednotky (t. j. slovotvorné, gramatické i zvukové prostriedky) potom hodnotíme v procese preberania ako stavebné zložky slov, prípadne slovných spojení. Prienik nižších štruktúrnych jednotiek do slovenčiny je teda sprostredkovaný transferenciou lexém čiže ich prevzatím na systémovej úrovni langue. Pri sledovaní slovotvorne motivovaných galicizmov treba potom odlišovať prevzaté výrazy od produktov analogickej slovotvorby prostredníctvom špecifických osamostatnených afixov, resp. afixoidov, ako napr. sufix *-áž* v slove *blamáž*, prefixoid *šéf-* v kompozite *šéflekár*, ktoré boli už predtým prevzaté ako

súčasť viacerých slov a vďaka svojej všeobecnej rozšírenosti sa stali východiskom analogickej derivácie krížením (hybridizáciou) s domácimi či inými cudzojazyčnými afixmi, resp. radixmi. Špecifikám onomaziologicko-onomatologickej štruktúry galicizmov v slovenčine bude venovaný tento príspevok.

Morfémy, respektíve ich konkrétne realizácie – morfy (porov. napríklad Horecký, 1964, 1995; Bosák – Buzássyová, 1985; Sokolová – Šimon – Moško, 1996) pritom nesledujeme len ako prostriedky jazykovej interferencie (chápané ako prvotné uplatňovanie galicizmov v reči) či jazykovej transferencie (ako procesu prenikania galicizmov do jazykového systému), ale hlavne ako sekundárne aktívatory derivačných procesov cudzích či prevzatých galicizmov, ale aj domácich slov. Slovtvorná aktivita sa pritom v procese preberania cudzojazyčných prostriedkov všeobecne považuje za súčasť poslednej fázy – integrácie jazykových výpožičiek, v našom prípade galicizmov v slovenčine. J. Furdík (1993) v tejto súvislosti hovorí o funkcii adaptátora cudzojazyčných jednotiek v dynamike slovnej zásoby slovenčiny.

Mimojazykovým predpokladom slovtvornej analýzy galicizmov je časové vymedzenie ich prenikania do slovenčiny. Historické i lexikografické podklady totiž potvrdzujú, že ide o materiál včleňovaný do slovnej zásoby slovenčiny hlavne od konca 18. storočia, hoci v menšom rozsahu figurovali už i v slovenčine predkodifikačného obdobia, ako to dokladá Historický slovník slovenského jazyka (1991). Historici hodnotia francúzsko-slovenské kontakty ako súčasť duchovného vplyvu francúzskeho osvietenstva na európske krajiny a národy, pričom hlavne od polovice 19. storočia sa s rozvíjaním národnouvedomovacieho procesu na Slovensku zintenzívňujú i kontakty Slovákov so zahraničím; porov. zborník *Francúzsko a stredná Európa 1867–1914* (1995). To nás viedlo k úsudku, že tieto relatívne „dávno“ prevzaté prostriedky, t. j. nie neologizmy (avšak z historického hľadiska v porovnaní s výpožičkami napríklad z latinčiny, nemčiny, maďarčiny a pod. relatívne mladé výpožičky), mali v priebehu posledného storočia či dvoch storočí adekvátny čas na rozvíjanie adaptačného procesu až po najvyšší stupeň – slovtvorbu. Túto myšlienku neabsolutizujeme, pretože časový faktor nie je výlučným kritériom. Iným – vnútrojazykovým – ukazovateľom slovtvornej potencie galicizmov je napríklad frekvencia používania či ich distribúcia v rozličných komunikačných sférach.

2. Slovotvorná štruktúra galicizmov a ich deriváty. – Ak sledujeme onomatologickú štruktúru galicizmov z pohľadu používateľa neovládajúceho francúzštinu ako zdroj výpožičiek, jednotlivé morfémy ako najmenšie významotvorné jednotky nie sú v nich transparentné do takej miery ako v slovách domáceho pôvodu, takže napríklad pôvodne motivované slovo sa môže javiť ako nemotivované. Pravda, identifikácia morfémy je predsa možná na pozadí skupiny výrazov s opakovaným výskytom toho istého segmentu. V našich rozboroch hodnotíme tento jav podľa Dolníkovej interpretácie Pierceovej teórie diagramatických znakov ako semitransparentnosť – 3. stupeň diagramatickosti motivovaných slov (Dolník, 1996).

2.1. Rôznokoreňové deriváty. – Východiskom našej analýzy je príklad *pasáž* (typ: *vizáž*, *tiráž*, *sabotáž*), kde *-áž* je derivačná morféma a koreňom je slovesný základ od *passer* (prejsť), *tirer* (tlačiť), *viser* (mieriť), *saboter* (sabotovať). Na základe zoradenia galicizmov toho istého štruktúrneho typu sme jednoznačne potvrdili morfematickú štruktúru:

pas-áž 0

K D G_R

(K = koreňová morféma, D = derivačná morféma, G_r = gramatická relačná morféma)

V rámci adaptačného procesu sa následne relatívne osamostatnila derivačná morféma *-áž*, ktorá sa stala východiskom analogickej slovotvorby v prípade fiktívneho galicizmu *blamáž*. Vo francúzštine jestvuje totiž len sloveso *blâmer* (hrešiť niekoho) a sémantickým ekvivalentom k nášmu slovotvornému derivátu *blamáž* je francúzske dvojslovné pomenovanie *courte honte*. Tak vznikol produkt medzijazykovej interferencie nazývaný „faux-amis“ (bližšie Orgoňová, 1991).

Iným príkladom, tentoraz väčšmi transparentným i z pohľadu používateľa neovládajúceho francúzštinu, je kompozitum *šéfpilot* (typ *šéfredaktor*, *šéfinžinier*, *šéfinštruktór*). Pri konfrontácii uvedených pomenovaní osôb v slovenčine a francúzštine sa však ukazuje, že slovenčina dané pomenovania prevzala od francúzskych príznakových familiárnych modelov:

S: *šéfpilot*

<

F: fam. *chef pilote*

S: <i>šéfinžinier</i>	<	F: fam. <i>chef ingénieur</i>
S: <i>šéfinštruktór</i>	<	F: fam. <i>chef instructeur</i>

Relatívnym osamostatnením morfémy *šéf-* ako prefixoidu, presnejšie prefixoidného radixoidu si slovenčina v ďalšej fáze začala vytvárať nové pomenovania, a to spájaním so slovenskými pomenovaniami, čím vznikli hybridy *šéfkuchár, šéflekár*.

Naznačený ilustračný príklad štruktúrneho typu *pasáž* je, samozrejme, veľmi zjednodušený bez zreteľa na onomaziologickú stránku týchto pomenovaní, respektíve bez zreteľa na ich presnejšie miesto v širšom onomaziologicko-onomatologickom zoskupení deverbatívnych výrazov francúzskeho pôvodu s polyfunkčným segmentom *-áž*. Už pri skúmaní onomaziologických kategórií ako štruktúr tvorených onomaziologickou bázou (OB) a onomaziologickým príznakom (OP) (Dokulil, 1962) sa odkrývajú sémantické rozdiely medzi bázami formálne vyjadrenými sufixom *-áž*. Napríklad pri pomenovaní *pasáž* je bázou obsahový prvok okolnosť – miesto, pri výraze *tiráž* OB je substancia, pri galicizme *sabotáž* ide o dej – aktivitu, pri slove *blamáž* ide o dej – stav. Obsahovú nerovnorodosť týchto výrazov možno ešte detailnejšie otestovať na pozadí invariantných štruktúrnych významov (Horecký, 1994), ku ktorým priradíme skúmané onomatologické štruktúry. Na základe jestvujúceho modelu v citovanej publikácii možno potom v rámci deverbatívnych pomenovaní vyčleniť desať tried zodpovedajúcich kombináciám sém: dejovosť (ERG), osoba (HUM), činnosť (ACT), výsledok (REZ), nástroj (INS), miesto (LOC), konkrétne:

1. ERG+ – HUM- – ACT+ – REZ+ – názvy produktov
2. ERG+ – HUM- – ACT+ – REZ- – názvy činností
3. ERG+ – HUM- – ACT+ – LOC+ – názvy miesta produkcie
4. ERG+ – HUM- – ACT- – INS+ – názvy nástrojov produkcie
5. ERG+ – HUM- – ACT- – INS- – názvy prostriedkov produkcie
6. ERG- – HUM- – ACT+ – REZ+ – názvy výsledkov akcie
7. ERG- – HUM- – ACT+ – REZ- – názvy nevýrobných akcií

8. ERG- – HUM- – ACT+ – LOC+ – názvy nevýrobného miesta

9. ERG- – HUM- – ACT- – INS+ – názvy nevýrobných nástrojov

10. ERG- – HUM- – ACT- – INS- – názvy prostriedkov nevýrobnej

akcie

Sémantická distribúcia galicizmov v týchto triedach je takáto:

1. *reportáž* (článok), *trikotáž* (pletené tkaniny), *muláž* (odliatok)

2. *montáž* (tech. zostavovanie), *autofretáž* (samospevňovanie)

3. *plantáž* (pestovateľská plocha)

4. *bombáž* (časť tkacieho stroja)

5. *siláž* (krmivo pre dobytok), *futráž* (krmivo pre kone)

6. *šariáž* (geol. násuv pôdy), *kupáž* (zmes vína), *dekoltáž* (výstrih)

7. *šantáž* (vydieranie), *kabotáž* (plavba blízko pobrežia)

8. *garáž* (na parkovanie), *pasáž* (priechod)

9. *ekvipáž* (koč so záprahom)

10. *ambaláž* (obal), *karotáž* (geofyzikálna metóda), *koláž* (technika)

Roztriedením galicizmov analyzovaného štruktúrneho typu sa nielen v plnej miere pokrývajú triedy pomenovaní viazané na uvedené invariantné štruktúrne významy, ale navyše v dôsledku polysémie niektorých pomenovaní sa jedna forma objavuje paralelne v dvoch, prípadne i viacerých triedach – napríklad *kartonáž* (výroba predmetov z kartónu a lepenky) – 2. trieda, *kartonáž* (výrobky z lepeniek) – 1. trieda; *koláž* (technika) – 10. trieda, *koláž* (obraz) – 6. trieda. Tento detailný sémantický rozbor tried galicizmov s formantom *-áž* sám osebe nerieši otázku rozhraničenia preberania hotových foriem galicizmov (transferencie) alebo ich samostatnej nezávislej analogickej tvorby v slovenčine v rámci integrácie. Poukazuje však na dôležitú univerzáliu, ktorou je jestvovanie invariantných obsahových prvkov viazaných na isté slovotvorné polia. K tomuto momentu sa ešte vrátíme ako k východisku

úvah o slovotvornej adaptácii rovnakokoreňových galicizmov v nasledujúcej časti.

Tu sa ešte zmienime o zistenej osobitosti rôznokoreňových galicizmov štruktúrneho typu *pasáž*, ktoré sa objavujú na pozadí konfrontácie galicizmu v slovenčine a jeho modelového slova vo francúzštine. Popri tzv. pseudogalicizmoch ako *blamáž*, teda najskrytejšej podoby faux-amis, pri ktorej vzhľadom na etymologickú homogénnosť častí motivátu (slovotvorný základ i formant je francúzskeho pôvodu) neočakávame zistenie prázdneho miesta vo východiskovom jazyku, jestvuje i skupina menej „zradných“ faux-amis (porov. Svobodová-Chmelová, 1982; Orgoňová, 1991), kde pravdepodobnosť nepôvodnosti – a teda v prípade slovotvorby súčasne potvrdenie analogickej derivácie v cieľovom jazyku slovenčine – signalizuje hybridnosť derivátu, resp. kompozita. Príklad: slovo *dejustáž* [lat. + fr.] (strata presnosti prístroja) vzniklo skrížením latinského prefixu *de-* a tvaru slovesného podstatného mena od francúzskeho slovesa *ajuster*, t. j. *ajustage*, pričom ekvivalentnú formu „*dejustage*“ francúzština nepozná. Podobne slovo *autofretáž* [gr. + fr.]; vo francúzštine jestvuje len podoba *frettage* (vnútorné spevňovanie stien, napr. hlavní dela), ktorú zas nenachádzame v slovenskom materiáli. Najpriehľadnejšie spomedzi hybridov sú, prirodzene, pomenovania s konkurentným slovenským formantom, napríklad *etalonovanie* (porovnávanie, prirovnávanie), podobne *avivovanie* (upravovanie, zjemňovanie vlákien), ktoré jestvujú ako sémanticky i funkčne rovnocenné náprotivky k prevzatým formám *etalonáž*, *aviváž*. V iných prípadoch pomenovanie so slovenským formantom jestvuje ako jediná podoba bez prevzatého náprotivku, napríklad *briketovanie* (vyrábanie brikiet), alebo sa konkurentné formanty *-ovanie/-áž* uplatňujú ako funkčne či významovo diferencované, ako je to pri dvojici *bombírovanie* (1. *tech. slang.* vypuklý tvar, 2. *potrav. slang.* vydutie veka na pokazenej konzerve) – *bombáž* (1. *potrav.* vydutie veka na pokazených konzervách, 2. *text.* časť tkacieho stroja). Z toho možno zovšeobecniť, že pri rôznokoreňových derivátoch so spoločným (hoci polyfunkčným) formantom sa v najväčšom rozsahu uplatňuje analogická slovotvorba v procese hybridizácie, avšak v menšej miere i v podobe kvázigalicizmov či falošných galicizmov, akým je spomínaný výraz *blamáž* alebo aj *ekvipáž* (koč), kde východiskovej forme *équipage* vo francúzštine zodpovedá odlišný

význam (1. výbava lode, 2. posádka lietadla) a pre význam „starobylý prepychový koč“ jestvuje forma *carrosse*.

2.2. Rovnakokoreňové deriváty. – Pri sledovaní rovnakokoreňových derivátov galicizmov nás opäť zaujíma otázka, kde je hranica medzi transferovanými formami (t. j. formami prevzatými z francúzštiny vrátane zvukovej adaptácie – transfonemizácie a morfolologickej adaptácie – transmorfemizácie) a produktmi slovotvornej adaptácie transferovaných lexém. Pritom vychádzame z predpokladu, že slovenčina spolu s novou reáliou a jej východiskovým pomenovaním prevzala, prirodzene, i časť implikačného poľa pojmu viažuceho sa na toto východiskové pomenovanie a k základovému slovu ako východiskovému znaku pre príslušné pole aglutinovala slovotvorné prostriedky z vlastného systému, čím sa nezávisle od francúzštiny vytvorili útvary (t. j. slovotvorné paradigmy, rady, resp. hniezda) onomatologicky hybridných pomenovaní a tak sa naplnila potreba pomenovať novovzniknuté objekty reality. Tento proces je teda analogický s derivačným procesom pri sémanticky príbuzných domácich základových pomenovaniach s ich implikačnými poľami. To nás súčasne vedie k potvrdeniu už sformulovanej všeobecnejšej tézy (Furdík, 1993), že preberanie cudzích slov nemožno považovať za čisto kvantitatívne obohacovanie slovnej zásoby a ako také sekundárne z hľadiska dôležitosti za vnútro systémovú slovotvorbu, ako to hodnotia viacerí derivatológovia. Domnievame sa, že ide o komplexné kvantitatívno-kvalitatívne rozširovanie slovnej zásoby preberajúceho jazyka.

Niektorí lingvisti zdôrazňujú z metodologického hľadiska potrebu širšie uplatňovať i konfrontačnú metódu (porov. napríklad Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993; Furdík, 1994), čo v našom prípade znamená sledovať vedľa domácich útvarov rovnakokoreňových derivátov transferovaných galicizmov (napríklad od základového slova *fréza*) i útvary okolo zodpovedajúcich výrazov vo francúzštine (t. j. tu konkrétne od základového slova *fraise*). Takouto medzijazykovou konfrontáciou (Benkovičová píše o konštrukcii bilingválnej či polylingválnej onomaziologickej paradigmy, porov. Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993) sa na jednej strane potvrdzuje, že myšlienkový základ pomenúvacieho procesu je invariantná veličina, ktorej formálnym výrazom v oboch jazykoch sú pomenovania stvárňujúce špecifickými prostriedkami tie isté onomaziologické štruktúry okolo všeobecných obsahových prvkov

v onomaziologickej báze (napríklad deriváty, kde OB = osoba: S: *frézar* – F: *fraiseur* vrátane modifikácie do podoby prechýleného ženského pomenovania: S: *frézarka* – F: *fraiseuse*; OB = miesto: S: *frézareň* – F: *atelier de fraisage*; OB = vlastnosť: S: *frézarský* – F: *de fraiseur*; OB = dej: S: *frézovať* – F: *fraiser*). Na druhej strane sa zvyrazňujú osobitosti slovotvornej derivácie v oboch jazykoch vyplývajúce z typológie. Kým slovenčina ako prevažne syntetický flektívny jazyk využíva ekonomickejšie jednoslovné deriváty vytvorené aglutináciou derivačných morférov ako slovotvorných formantov k slovotvorným základom, francúzština ako skôr analytický jazyk uplatňuje popri synteticky pripojených derivačných morféroch (napríklad *fraiseur*, *fraiseuse*, *fraiser*, *fraisage* a pod.) i analytické formy s oddelenými derivačnými morféromi (*de fraiseur* – frézarský), ako aj analytické kompozitá (*atelier de fraisage* – frézareň; *machine à* Prirodzene, slovotvorné hniezda od porovnávaných základových výrazov sa nestotožňujú úplne svojím inventárom derivátov a ich rozloženie v štruktúre hniezda je takisto rozdielne, čo je nevyhnutným dôsledkom uplatňovania odlišných slovotvorných formantov, resp. širšie i slovotvorných postupov. Na ilustráciu uvádzame hniezda k rozoberaným pomenovaniám: S: *fréza* – F: *fraise*:

S: <i>fréza</i> – <i>frézar</i> – <i>frézarka</i>	F: <i>fraise</i> – <i>fraiseur</i> <i>fraiseuse</i>
– <i>frézar</i> – <i>frézarský</i>	– <i>fraiseur</i> – <i>de fraiseur</i>
– tech. <i>frézka</i>	– <i>fraiser</i> – <i>machine à fraiser</i>
– <i>frézovať</i> – <i>frézovanie</i>	– <i>fraiser</i> – <i>fraisage</i> – <i>atelier de</i>
– <i>frézovať</i> – <i>frézovačka</i>	<i>fraisage</i>
– <i>frézareň</i>	– <i>fraiseuse</i>

V nadväznosti na vnútroštruktúrovú analýzu i medzijazykovú konfrontáciu sa nám javí, že derivačný proces rovnakokoreňových galicizmov v slovenčine je samostatným integračným procesom prebiehajúcim v slovenskom systéme jazyka, pričom prvotná onomatologická hybridizácia základového transferovaného pomenovania (napríklad forma *fréza*) je akýmsi prechodným – hraničným javom medzi transferenciou a integráciou v pravom zmysle slova (chápanou ako adaptácia z hľadiska formy i významu v preberajúcom systéme, zahŕňajúc prípadnú ďalšiu reštruktúraciu či readaptáciu na paradigmatickej i syntagmatickej osi). K podobné-

mu záveru sa prikláňajú i viacerí autori príspevkov v zborníku *Folia Linguistica* (1988) a v súlade s nimi aj Furdík (1989), keď na s. 35 píše: „Integračná funkcia slovtvorby pri preberaní slov sa prejavuje ešte intenzívnejšie než pri domácich lexikálnych prvkoch. Slovtvorný systém sa aktivizuje už pri morfolologickej adaptácii prevzatého slova do ohýbateľnej podoby pomocou slovtvorných formantov s gramatikalizačnou, resp. flektivizačnou funkciou: *tax-ík, naiv-ný, dirig-ovať*.“*

3. Galicizmy a univerbizácia. – V nadväznosti na druhotnú formálnu reštruktúraciu, resp. readaptáciu galicizmov sme v našom materiáli vyčlenili osobitnú triedu pomenovaní ako produktov kondenzačnej slovtvornej motivácie čiže univerbizovaných jednotiek od ustálených viacslovných pomenovaní, napríklad *manikúrky* (od spojenia *manikúrové nožnice*); slang. *kontrolka* (od spojenia 1. *kontrolný lístok*, 2. *kontrolná žiarovka*, 3. *kontrolná práca žiakov*); hovor. *bujónka* (od spojenia *šálka/miska na bujón*). Štylistické kvalifikátory pri väčšine z nich naznačujú, že ide o výrazy neoficiálneho charakteru. To však platí do istej miery pre univerbizáciu všeobecne (porov. Bosák, 1987); v spojení s galicizmami ako univerbizovanými jednotkami možno vari len pripomenúť, že tomuto procesu podliehajú vďaka svojej vysokej frekvencii používania a celkovému zdomácneniu. Od typických produktov slovtvornej derivačnej univerbizácie sa odlišujú štruktúrne identické deriváty ako *rafinérka, havárka*, ktoré však vďaka typickému formantu *-ka* predstavujú len hovorové varianty k neutrálnym jednoslovným pomenovaniám *rafinéria, havária*. Ide tu teda o konkurenčné deriváty k základovému galicizmu uplatňované v odlišnej komunikačnej situácii. Zvláštnym príkladom z kategórie derivovaných galicizmov súvisiacich s využívaním ekonomizačných postupov pri

* Protikladný proces k rozširovaniu slovtvorných útvarov rovnakokoreňových derivátov v synchrónnom stave jazyka neregistrujeme, hoci štylistické kvalifikátory *zast., arch., zried.* signalizujú zníženú frekvenciu používania takto vyznačených výrazov, a tak možno časom očakávať aj ich prípadné úplné vymiznutie. Pri hlbšom časovom ponore do slovenčiny predpisovného obdobia v Historickom slovníku slovenského jazyka (1991) sme tak našli doklady na dnes už zaniknuté historizmy francúzskeho pôvodu, napríklad k súčasnému izolovanému výrazu *apanáž* jestvovalo i sprostredkované substantivizované trpné prídavné *apanagírovaný* (fr. -> nem.) ako právnický termín na označenie osoby, ktorá dostáva dedičnú apanáž. Popri zachovanom archaickom slove *barbier* figurovalo v lexike 18. storočia i slovo *barbierňa* či *barbiereň* vo význame „barbierska dielňa, oficína“.

rozvíjaní slovnej zásoby je výraz *tiráč* (1. veľký kamión medzinárodnej automobilovej prepravy, 2. vodič takéhoto kamióna), ktorý vznikol deriváciou akronyma TIR (Transports Internationaux Routiers). Samostatnú podskupinu pomenovaní univerbizáčného typu reprezentuje galicizmus *vizitka*, popri ktorom jestvuje jednoslovné domáce pomenovanie *navštívenka*. Keďže ide o významovo i štylisticky rovnocenné výrazy, pokladáme ich za variantné pomenovania. Posledným príkladom je typ univerbizovaných pomenovaní vytvorených cestou kontextovej univerbizácie, ako napríklad *papin* (od spojenia *Papinov tlakový hrniec*) a *pastér* (od spojenia *Pasteurov sterilizačný stroj*). J. Bosák označuje tento typ pomenovaní ako synekdochické univerbizované jednotky (Bosák, 1987). Keďže popri potravinárskom termíne *pastér* jestvuje i slovenský ekvivalent *sterilizátor*, rovnako ako popri pomenovaní *papin* je jednoslovný ekvivalent maďarského pôvodu *kukta*, ako aj domáce dvojslovné pomenovanie *tlakový hrniec*, možno i tu hovoriť o konkurenčnej distribúcii, pričom galicizmus sa bude uplatňovať najmä v profesijnej komunikačnej sfére, kým slovenské pomenovania budú mať univerzálnejšie uplatnenie.

4. Záver. – V našom príspevku sme sa venovali problému slovotvornej motivácie špecifickej vrstvy slovnej zásoby slovenčiny – galicizmov. Poukázali sme na problém transparentnosti onomatologickej štruktúry takýchto pomenovaní a otázky slovotvornej motivácie sme sledovali na útvaroch rôznokoreňových i rovnakokoreňových derivátov v konfrontácii s ekvivalentnými jednotkami východiskového jazyka – francúzštiny. Výsledkom našich úvah bolo vyčlenenie dvoch fáz slovotvornej aktivity galicizmov, a to hybridizácie ako hraničného procesu medzi transferenciou a integráciou a slovotvorby v užšom zmysle ako súčasti integračného procesu. V poslednej časti príspevku sme rozpracovali niekoľko poznámok k motivácii, štruktúre a funkčnému uplatneniu univerbizovaných galicizmov.

Literatúra

- BENKOVIČOVÁ, J.: Metódy konfrontačnej lexikológie. In: Dolník, J. – Benkovičová, J. – Jarošová, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava, Veda 1993, s. 26–39.
- BOSÁK, J.: O vymedzení univerbizácie. Slovenská reč, 52, 1987, č. 4, s. 231–237.
- BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 131 s.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOLNÍK, J.: prednášky z lexikológie na FF UK v Bratislave v r. 1996. Folia Linguistica, 22, 1988, č. 1–2.
- Francúzsko a stredná Európa (1867–1914). Bratislava, Academic Electronic Press 1995. 169 s.
- FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, J.: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 95–102.
- Historický slovník slovenského jazyka. I. A–J. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.
- HORECKÝ, J.: Semantics of Derived Words. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1994. 72 s.
- HORECKÝ, J.: Obsah, forma a funkcia morfémy. Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 17–22.
- HUMBLEY, J.: Vers une typologie de l'emprunt linguistique. Cahiers de lexicologie. Paris, Didier Larousse 1974 – II, s. 46–70.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
- ORGOŇOVÁ, O.: Falošní priatelia (faux-amis) v jazykových kontaktoch slovenčiny s francúzštinou. In: Studia Academica Slovaca. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 193–212.
- ROZENCVEJG, V.: Osnovnyje voprosy teorii jazykovych kontaktov. In: Novoje v lingvistike. Jazykovye kontakty. Moskva, Progress 1972, s. 5–22.
- SOKOLOVÁ, M. – ŠIMON, F. – MOŠKO, G.: Zásady morfematickej analýzy v morfematickom slovníku slovenčiny. Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 41–50.
- SVOBODOVÁ-CHMELOVÁ, J.: Problèmes de la traduction I. Interférences lexicales: Internationalismes, faux internationalismes et les problèmes liés a leur traduction. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1982. 253 s.
- WEINREICH, U.: Jazykovye kontakty. Kijev, Višča škola 1979. 219 s.

Ľubor Králik

ZO SLOVENSKEJ SUBŠTANDARDNEJ LEXIKY: *filcka* „lahká žena“

1. Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ; I, 1959, s. 399) i Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN; I, 1994, s. 448) uvádzajú slovenský výraz *filcka* v dvoch významoch: 1. *zool.* voš lonová (*Phthirus pubis*) (SSJ charakterizuje ako *hovor.*, podľa SSN ide o výraz doložený v oblasti Topoľčian); 2. lahká žena. Podľa SSN ide o význam doložený na západnom Slovensku, pričom slovo *filcka* s uvedeným významom má v tamojších nárečiach pejoratívne zafarbenie; SSJ na konci 50. rokov charakterizoval tento výraz ako argotizmus. Podľa Synonymického slovníka slovenčiny (1995) je slovo *filcka* „lahká žena“ synonymné s výrazmi *pobehlica* (s. 458) a *prostitútka* (s. 579); zo štylistického hľadiska ho slovník hodnotí ako subštandardné. Vo význame „lahká žena, pobehlica“ uvádza slovo *filcka* aj B. Hochel (1993, s. 76–77), ktorý preň udáva aj prenesený význam „nečestný, zákerný človek“.¹

2. Výraz *filcka* z formálnej stránky akiste súvisí so slovom *filc* „plst“ (porov. SSJ I, 1959, s. 399; SSN I, 1994, s. 448), ktoré je prevzatím z nemčiny. R. Rudolf (1991, s. 30) vysvetľuje výraz *filc* ako prevzatie z novohornonemeckého *Filz* „plst“, ktoré sa malo uskutočniť v období 17.–18. stor. (s. 224). Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ) ako dielo obsahujúce lexiku staršej slovenčiny do konca 18. stor. však slovo *filc* a jeho deriváty neuvádza²; tieto slová chýbajú aj v slovníku A. Bernoláka. Z toho by bolo možné usudzovať, že prevzatie nem. *Filz* sa uskutočnilo neskôr, než predpokladá R. Rudolf – pravdepodobne najskôr na prelome 18. a 19. stor.

Germanizmus *filc* „plst“ sa stal východiskom pre vznik substantív *filcáky* (Orava), *filce* (východné Slovensko) „čižmy vyrobené z filcu“ (SSN I, s. 448).

Nie je celkom jasný pôvod slovesa *filcovať*, podľa SSN (ibid.) doloženého v terminológii rôznych remesiel s významami „vyrábať

¹ Autor tento výraz udáva bez kvalifikátora *arg.*, nepokladá ho teda za argotizmus.

² Nepatrí k nim formálne blízke substantívum *filec* „noša, batoh, puzdro“ (HSSJ I, 1991, s. 357), ktoré je z etymologického hľadiska prevzatím z nem. *Felleisen* (Machek, 1957, s. 109).

plst', filc (z ovčej vlny)" (klobučníctvo, Kysuce), „vystielat' plstou, filcom" (obuvníctvo, Spiš), „hladiť surovú omietku na stene" (murárstvo, stredné Slovensko: pôvodne akiste *„hladiť omietku filcom", porov. *filcák* „doštička s filcom na vyhládzenie surovej omietky") – môže ísť o domáce slovenské deriváty od prevzatia *filc*, ale aj o prevzatie nemeckého slovesa *filzen* (napr. v terminologickom význame „spracúvať do podoby plste" – porov. Pfeifer et al., 1995, s. 343). Priamym prevzatím z nemčiny je asi aj klobučnícky termín *filcfečna* „plstená handra" (SSN, ibid.), pravdepodobne z nemeckého *Filzsetzen* (zloženina z *Filz* „plst'" a *Fetzen* m. „handra") so zmenou gramatického rodu pod vplyvom synonyma *handra*.

B. Hochel (1993, s. 77) uvádza takisto argotový výraz *filcung* „prehliadka väzenskej cely alebo izby v kasárňach"; analogické výrazy sú známe aj z českého a poľského argotu. J. van Leeuwen-Turnovcová (1993, s. 79) dokladá české argotové *filcunk* „prehliadka cely" minimálne pre obdobie od 50. rokov 20. stor.; autorka hodnotí tento výraz ako domácu českú odvodeninu od slovesa *filcovat* (*koho*) „prehľadávať", pričom sufix *-unk* (< nem. *-ung*) pokladá za „odcudzujúci sufix (Verfremdungssuffix)". Inak postupuje S. Kania (1995, s. 81), ktorý pre poľské argotové *filcung*, *filzung* „revízia" predpokladá východisko v podobe nemeckého substantíva *Filzung*. Autorom uvádzané nem. *Filzung* je nepochybne derivátom od slovesa *filzen* s významom „prehľadávať". Podľa K. Spaldinga (s. 785) nemecké *filzen* „prehľadať, prehľadávať" vzniklo v poslednej štvrtine 19. stor. v žargóne tovarišov ako synonymum spojenia *nach Filzläusen durchsuchen* „prehľadať (cestujúceho), či nemá vši"; podľa iného výkladu (porov. Kluge, 1995, s. 265) sloveso *filzen* v uvedenom význame preniklo do spisovnej nemčiny v 19. stor. z argotu, kde vzniklo ako derivát od substantíva *Filz* „husté vlasy" (resp. od *Filzer* „hrebeň" – porov. Pfeifer et al., 1995, s. 343) a pôvodne znamenalo „česať" (k sémantickému vývinu „česať" > „prehľadávať" porov. slovenské *prečesať*, *prečesávať* „prehľadať, prehľadávať"). – Východisko v podobe nemeckého *Filzung* možno predpokladať aj pre slovenské argotové *filcung*, pričom sa však pravdepodobne nedá celkom vylúčiť sprostredkujúca úloha češtiny.

3. Slovo *filcka* (vo význame „voš lonová" i „lahká žena") uvádza vo svojej monografii R. Rudolf (1991, s. 30). Autor ho vysvet-

l'uje ako prevzatie z nem. *Filzlaus* (s. 30; bez udania sémantiky východiskového nemeckého výrazu), ktoré sa uskutočnilo v období 19.–20. stor. (s. 228).

V etymologickom slovníku J. Holuba a S. Lyera (1967, s. 166) nachádzame takýto výklad výrazu *filcka* „voš lonová“: „*filcka* muňka. Z něm. *Filzlaus* vl[astně] plstní veš, slož[enina] z *Filz* (v[iz] *filc*) a *Laus* veš“. Takáto interpretácia si podľa nášho názoru žiada určité spresnenie zo sémantickej stránky. – České *muňka*, ktorým autori slovníka vysvetľujú význam slova *filcka*, podľa Příručního slovníka jazyka českého (II, 1937–1938, s. 997) znamená „druh vši parazitující u člověka zejm[éna] v krajině stydké“; latinské *pūbēs* (gen. sg. *pūbis*), tvoriace súčasť odborného názvu tejto vši, má význam „lono, ohanbie; ochlpenie ohanbia“. Tu možno poukázať na to, že nemecké *Filz* neznamená iba „plst“, ale je doložené aj vo význame „neusporiadané, poprerastané, husto schlpené vlasy“³ (Deutsches Wörterbuch..., zv. 3, stípec 1632). Sémantiku nemeckého *Filzlaus*, tvoriaceho východisko pre české⁴ i slovenské *filcka* „voš lonová“, by sme preto neparafrázovali ako „plstná voš“, ale skôr ako „voš žijúca v ochlpení (ohanbia)“.

4. Po pokuse o výklad výrazu *filcka* vo význame „voš lonová“ si možno položiť otázku, ako vznikol ďalší význam tohto substantíva – „lahká žena“. R. Rudolf (1991, s. 30) uvádza pre slovenské *filcka* „voš lonová; ľahká žena“ rovnaké východisko v podobe nem. *Filzlaus*, čo by mohlo znamenať, že aj pôvod slovenského *filcka* „lahká žena“ takisto treba hľadať v nemčine.

Medzi pomenovaniami špinavej prostitútky, uvedenými v práci E. Bornemana (1971, Thesaurus, kapitola 48.2.), nachádzame tiež výraz *Filzlaus* (formálne totožný s *Filzlaus* „voš lonová“), ako aj zloženinu *Filzlaus-Verschiebebahnhof*, ktorej slovotvorný význam možno parafrázovať azda ako „železničná stanica, kde sa posunujú vši“. Na prvý pohľad sa môže zdať, že nemecké *Filzlaus* „špinavá prostitútky“ vzniklo skrátením uvedeného *Filzlaus-Verschiebebahnhof*, keďže táto zloženina je pre potreby bežnej komunikácie zrejme dosť komplikovaná; možno si

³ Práve tento význam nem. *Filz* môže byť zaujímavý z hľadiska hypotézy o etymologickej príbuznosti nemeckého *Filz* (resp. germánskeho **filta*) s latinským *pilus* „vlas, chlpy“ (porov. Kluge, 1995, s. 265; Pfeifer et al., 1995, s. 343).

⁴ Formálnou obmenou výrazu *filcka* vzniklo aj české argotové *filóra* (porov. van Leeuwen--Turnovcová, 1993, s. 79–80).

však položiť otázku, či *Filzlaus-Verschiebebahn* nepatrí skôr do kategórie žartovných okazionálnych pomenovaní, ktoré sa pre svoju časovo obmedzenú životnosť len sotva môžu stať východiskom pre ďalšie slovotvorné procesy. Preto sa zdá, že pozornosť treba venovať samotnej kratšej forme *Filzlaus*, resp. jej sémantike vo vzťahu k formálne totožnému *Filzlaus* „voš lonová“.⁵

Nie je nezaujímavé, že nemecké *Filzlaus* má význam „špinavá prostitútko“: podľa nášho názoru možno tento výraz zo sémantického hľadiska interpretovať ako posesívne kompozitum (bahuvrihi) s vnútornou formou typu „majúci niečo; vyznačujúci sa niečím“ (porov. napr. nemecké *Dickkopf* „tvrdohlavec“ či *Rotkäppchen* „Červená čiapočka“) a predpokladať preň významový vývin „voš lonová“ > „niekto majúci takéto vši“ > „všivavý“ > „nečistý, špinavý“ > „špinavá prostitútko“.⁶

Uvedené nemecké *Filzlaus* „špinavá prostitútko“ sa stalo východiskom pre vznik slovenského *filcka* „ľahká žena“: aj tu ide o prevzatie z nemčiny.⁷ Prenesený význam „nečestný, zákerný človek“, ktorý uvádza B. Hochel (1993, s. 76), sa pravdepodobne vyvinul až v slovenčine; východiskom pre takýto významový posun sa tu nepochybne stal sémantický komponent nečestnosti, predajnosti a pod.

Slovenčina teda prevzala nemecký výraz *Filzlaus* v dvoch rôznych významoch; nie je vylúčené, že tu treba hovoriť vlastne o dvojnásobnom prevzatí, ktorého fázy nemusia navzájom súvisieť. Predložená interpretácia slovenského *filcka* „ľahká žena“ je drobným príspevkom k poznaniu slovensko-nemeckých jazy-

⁵ Etymologické slovníky nemčiny (Kluge, 1995; Pfeifer et al., 1995) tento výraz neuvádzajú.

⁶ Podľa E. Bornemana (1971) má nemecké *Filzlaus* aj význam „žena kradnúca počas pohlavného styku (Beischlafdiebin)“; autor uvádza taktiež spojenie *am Filzinger sein* „mať príležitosť ohmatať ženu – zo žartu alebo za účelom krádeže“. Východiskom pre ich vznik sa pravdepodobne stalo sloveso *filzen*, pre ktoré E. Borneman udáva aj význam „prehmatať alebo okradnúť niekoho pred pohlavným stykom alebo po ňom“; takáto sémantika sa mohla vyvinúť na základe významu „prehladať“ (porov. bod 2.). K aktualizácii sémantického komponentu „kradnúť“ porov. tiež poľské argotové *filcować* „dávať pozor počas krádeže vlámaním“, *filcer* „1. pomocník vreckového zlodēja, dávajúci pozor; 2. vlamač na pozorovaní, pozorujúci odchody obyvateľov domu“ (Stępniaik – Podgórzec, 1993, s. 138; Kania, 1995, s. 81).

⁷ Doklady na analogické prevzatie do češtiny a poľštiny zatiaľ nemáme k dispozícii. Patrí sem – za predpokladu formálnej obmeny – azda poľské argotové *filasta* (Stępniaik – Podgórzec, 1993, s. 138), *filipinka* „prostitútko“ (Kania, 1995, s. 81)?

kových kontaktov, ktoré sú jedným z aspektov etymologického výskumu slovenčiny. Je nepochybné, že štúdium slovenského argotu a ďalších nespisovných útvarov prinesie pre tento výskum mnoho zaujímavých podnetov: aj z tohto hľadiska možno plánovaný projekt Slovníka slovenského sociolektu (porov. Odaloš, 1996) iba privítať.

Literatúra

BORNEMAN, E.: Sex im Volksmund. Die sexuelle Umgangssprache des deutschen Volkes. Wörterbuch und Thesaurus. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag 1971 (neustránkovaná publikácia).

Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Zv. 3 (E–Forsche). Leipzig, S. Hirzel 1862. 1904 stĺpcov.

HOCHÉL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava, HEVI 1993. 185 s.

HOLUB, J. – LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 528 s.

KANIA, S.: Słownik argotyzmów. Warszawa, Wiedza Powszechna 1995. 276 s.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von Elmar Seebold. 23., erweiterte Aufl. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1995. 922 s.

LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, J. van: Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch. Berlin, Harrassowitz Verlag 1993. XIV + 362 s.

ODALOŠ, P.: Úvahy nad projektom Slovníka slovenského sociolektu. In: Varia V. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 29. 11. – 1. 12. 1995). Zost. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1996, s. 70–75.

PFEIFER, W. et al.: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 2., durchgesehene und ergänzte Aufl. München, DTV Verlag 1995. 1665 s.

Příruční slovník jazyka českého. Zv. II (K–M). Praha, Státní nakladatelství 1937–1938. XIV + 1027 s.

RUDOLF, R.: Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache. Wien, Verlag der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs 1991. XIV + 370 s.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968.

Slovník slovenských nářečí. Zv. 1 (A–K). Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 916 s.

SPALDING, K.: An Historical Dictionary of German Figurative Usage. Oxford, Basil Blackwell 1959 n.

STĘPNIAK, K. – PODGÓRZEC, Z.: Słownik tajemniczych gwar przestępczych. London, PULS Publications 1993. 735 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1995. 998 s.

DISKUSIE

Ján Kačala

VÝCHODISKÁ TEÓRIE A PRAXE JAZYKOVEJ KULTÚRY

J. Dolník na záver príspevku K analýze teórie jazykovej kultúry (Slovenská reč, 61, 1996, s. 291) napísal túto programovú vetu: „Objasňovanie spomínaných troch problematických bodov vyúsťuje do požiadavky, podľa ktorej predpokladom rozvíjania teórie jazykovej kultúry je dôkladná analýza jazykovej praxe, spoznávania reálneho používateľa jazyka bez lingvistických predsudkov.“ Keď sa vytyčuje program, mala by byť jasná štartovacia čiara, z ktorej pri plnení programu vychádzame. Ako táto štartovacia čiara v zmysle uvedeného citátu, ale aj celého článku vyzerá?

1. Požaduje sa tu rozvíjanie jazykovej kultúry, ako keby sa doteraz nebola rozvíjala, ako keby doterajšia teória platila ako meravá dogma. 2. Ďalej sa žiada dôkladná analýza jazykovej praxe: táto požiadavka sa veľmi nástojčivo ozýva z celého príspevku, ale od autora sme sa nedozvedeli, akú a ktorú jazykovú prax má na mysli, ktorú chce skúmať a z nej vychádzať. „Praxí“ je totiž veľa a každá je trocha inakšia. Má to byť spisovná prax? Má to byť spisovná prax s nespisovnými prvkami? Má to byť prax smerujúca k spisovnosti alebo to má byť „polospisovná“ prax? Alebo aj nespisovná? Aký význam a dôsledky pre dôkladnú analýzu jazykovej praxe bude mať povedzme skúsenosť, že rozhlasový hlásateľ pri plnení svojho povolania vo verejnoprávnom médiu začne spodobovať ináč, ako to už najmenej pol druhu storočia vyžaduje úradná kodifikácia spisovnej výslovnosti? Majú sa prípady typu [dnes_ráno, vládnym_nariadením, vlastnosť_medu], ktoré pochádzajú z rozhlasovej stanice Slovensko 1 z januára 1997, vážne skúmať a tak „spoznávať reálneho používateľa jazyka bez lingvistických predsudkov“? Majú sa tieto prípady tiež stať východiskom rozvíjania teórie jazykovej kultúry? 3. Vyžaduje sa spoznávanie reálneho používateľa jazyka bez lingvistických predsudkov: značí tento výrok, že doteraz v tejto oblasti platili predsudky? A čo keď

lingvistickými predsudkami (pravdaže, iného typu) trpí práve predstava J. Dolníka? Napokon je možné, že „lingvistických“ predsudkov je oveľa viac na strane niektorých používateľov ako na strane jazykovedcov. (Aj v citovanom spôsobe nespisovnej výslovnosti naostatok možno hľadať a nájsť „lingvistické“ predsudky o potrebe hyperkorektnej písmenkovej výslovnosti a nepoznanie elementárnej učebnicovej poučky o spodobovaní spoluhlások v prípadoch, keď nasledujú zvučné [nepárové] spoluhlásky.) Presvedčivým dôkazom o reálnosti tohto predpokladu je to, že používateľ spisovnej slovenčiny používa zásady spodobovania platné v spisovnom jazyku automaticky či zmechanizovane a nezamýšľa sa nad nimi, nepozoruje to, že povedzme skupina spoluhlások *sť* v postavení pred slovom začínajúcim sa na nepárovú spoluhlásku *m* vyslovuje sa ako *zd'*. Zamýšľanie sa nad rozdielom medzi písanou a vyslovovanou podobou spojenia spoluhlások predpokladá istý nadhľad nad prirodzenou jazykovou skutočnosťou a všimnutie si tohto rozdielu, t. j. istú vedomú myšlienkovú činnosť. Citovaná programová veta je výrazným signálom vzdialenosti J. Dolníka od teórie a praxe jazykovej kultúry na Slovensku, ako aj metódy jeho diskusného uvažovania o jazykovej kultúre u nás. Preto sa vo svojej reakcii chcem venovať predovšetkým metóde použitej v diskusii; v súvisi s touto metódou sa dotknem najmä úrovne teórie jazykovej kultúry na Slovensku, chápania jazykovej praxe a vzťahu systému a tzv. čiastkových systemizácií.

Autor hneď na začiatku svojej state čiastočne odzbrojuje partnera v diskusii priznaním, že vedome vyhrocuje problém, ale podľa našej mienky vo vedeckej polemike vyhrotenie problému nie je také zlé a neprijateľné. Za oveľa horšie pokladáme to, že J. Dolník v polemickom zápale, ktorý ináč tiež nemožno odsúdiť, neprípustne zjednodušuje veci, o ktorých vraví. Toto neprípustné zjednodušovanie sa týka týchto otázok: 1. jazykovú prax chápe ako nediferencovanú, 2. príklady, na ktorých ukazuje problémy našej jazykovej kultúry, vyberá výlučne z lexiky, ktorá svojou podstatou spomedzi ostatných jazykových rovín vykazuje najnižšiu štruktúrovanosť, 3. výber literatúry, o ktorú sa v článku opiera, pokladáme z viacerých aspektov za účelový (hoci je prirodzené, že v polemike alebo aj v explikácii vedeckého javu vôbec sa každý autor rád odvolá na rovnako uvažujúcich a kriticky posudzuje tých druhých), 4. chápanie vzťahu medzi jazykovedcom a používate-

lom ako sporu či nedorozumenia je zúžené a nepresvedčivé, 5. téza, že „teória jazykovej kultúry je súčasťou teórie jazykovej praxe“ (c. m., s. 288), je z viacerých hľadísk nejasná, 6. interpretácia vzťahu systém, resp. globálna systemizácia – parciálna systemizácia vyvoláva viaceré otázky najmä z hľadiska vymedzenia vzťahu globálnej systemizácie k jazykovedcom, kým parciálnej systemizácie k používateľom; vynára sa tu otázka, keď objektom globálnej systemizácie je (celý) jazykový systém, prečo potom proti parciálnej systemizácii nestojí čiastkový systém? Pri jednotlivých bodoch sa zastavíme podrobnejšie.

1. Na jedinom mieste Dolníkovho polemického textu nemožno nájsť obmedzenie rozsahu používateľov, prípadne jazykovej praxe; všade je reč výlučne o používateľoch, resp. jazykovej praxi vo všeobecnosti. Ak sa autor tak často a nekompromisne dovoľáva používateľov či jazykovej praxe ako najdôležitejšieho možného aj skutočného korektívu lingvistickej teórie, dalo by sa predpokladať, že bude rešpektovať prinajmenej elementárny fakt, že jazyková prax a používatelia jazyka sú prirodzene diferencovaní a že protirečivosť jazykovej praxe je práve výsledkom protirečivosti v prístupe používateľov k jazyku a jeho používaniu a že tak je to prirodzené a normálne. Nie, v Dolníkovom podaní je len nediferencovaná masa používateľov, izolovaná od jazykovedcov a jazykovednej teórie, ktorá (aspoň občas) s jazykovedcami a jazykovednou teóriou vedie zákopovú vojnu. Keďže skutočnosť v jazykovej praxi či medzi používateľmi sa nám vidí a aj je úplne iná a táto odlišnosť priam bije do očí, istotne je na mieste otázka, prečo sa skúsený a vysokokvalifikovaný odborník v jazykovede ako J. Dolník drží takej predstavy. V jeho texte sme na to odpoveď nenašli, preto sa iba spytujeme rečnícky: Môže to byť náhoda? Ak na inom mieste autor vyčítavo vraví o akejsi výlučnej globálnej lingvistickej systemizácii jazykových prvkov (s. 286), ťažko si vysvetliť to, že v danom prípade ako lingvista pripúšťa „globálnu lingvistickú systemizáciu“ jazykovej praxe. Každý jazykovedec istotne má svoju vlastnú skúsenosť, že takto globálne predstavená jazyková prax jednoducho nejestvuje. Moja osobná skúsenosť je taká, že používatelia spisovnej slovenčiny vo veľkej väčšine pracovné výsledky jazykovedcov prijímajú s porozumením a kladne; počet takýchto používateľov sa zvyšuje po osobnom kontakte s jazykovedcom a po primeranom vysvetlení a odôvodnení jazy-

kovedného postoja. Na druhej strane medzi používateľmi spisovnej slovenčiny možno rozlíšiť takých, čo prácu jazykovedcov v tejto oblasti vo všeobecnosti síce prijímajú, ale ich aj kriticky posudzujú za vraj nedôsledný postoj povedzme k cudzím slovám, ba aj za nedôsledné presadzovanie jazykovedných postojov v praxi. Predstavy o akejsi jazykovednej polícii som ako jazykovedec vždy odmietal a odmietam ich aj teraz, keď platí zákon Národnej rady SR o štátnom jazyku SR z 15. XI. 1995. Prirodzene, sú aj takí používatelia, čo si myslia, že stačí, keď si pri jazykovej komunikácii rozumieme, a čo záporne posudzujú prácu v jazykovej kultúre vôbec. Nie zriedkavým javom u tejto časti používateľov je aj záporný postoj ku kultúrnym hodnotám vôbec, a tak ich jazykový prejav je súčasťou ich poklesnutej kultúry a kultúrnosti. Majú sa azda kritériá jazykovej kultúry určovať podľa tých, čo ku kultúre nemajú aktívny a pozitívny vzťah, ba kultúrou aj opovrhujú? Od tejto časti používateľov by som odlíšil tých, čo napriek nepriaznivému postoju k jazykovednej práci v jazykovej kultúre po diskusii s jazykovedcom sú schopní prijať jeho argumenty a ako predstavitelia istého vedného, technického, záujmového či pracovného odboru aspoň oficiálne používajú jazykovedcom odobrený termín. Prirodzene, v tejto súvislosti neberiem do úvahy tých, čo neovládajú spisovný jazyk a vo svojej vyjadrovacej praxi ho nepoužívajú. Po tomto nesústavnom a hrubom náčrte skupín používateľov spisovného jazyka si nevyhnutne treba položiť otázku, či pre kodifikáciu spisovnej normy sú rovnako relevantné postoje predstaviteľov všetkých uvedených skupín. Podľa môjho presvedčenia je spomínaná relevantnosť priamo úmerná miere ovládania a cieľavedomého používania i obohacovania spisovného jazyka vo vyjadrovacej praxi, ako aj vedomého kultivovania vlastného jazykového prejavu. Už len na margo v tejto súvislosti pripomínam, že počas svojej tridsaťpäťročnej jazykovednej práce som sa stretol s veľmi mnohými vysoko kultúrnymi členmi nášho spoločenstva, ktorí ma povzbudzovali, žeby jazykovedci plnšie využívali odborné právo prísnejšie kodifikovať jazykovú normu, ako aj regulovať jazykovú prax. Tým nepopieram, že iní jazykovedci z takých stretnutí môžu mať iné skúsenosti. Každý sa pohybuje v istom prostredí a stretá sa s rozličnými spoluobčanmi. Tým chcem potvrdiť nielen to, že vzťah jazykovedci – používatelia prevažne nie je konfliktný, ale najmä to, že predstava o nediferencovaných používateľoch

spisovnej slovenčiny je absolútne vzdialená skutočnosti. Je to nevedecká predstava. Obávam sa, že toto skreslenie stavu nie je náhodné.

2. Príklady z rozhrania spisovného jazyka a nespisovných útvarov, ktoré ako sporné uvádza J. Dolník vo svojej stati, ma neznepokojujú ako príklady, lež ako jednostranné príklady, lebo práve ony ako výsledky časti jazykovej praxe stoja tu vo vzťahu k celej norme spisovného jazyka. Špecifickosť normy v slovnej zásobe sa v slovenskej jazykovede dávno spomína a uznáva. Škoda, že J. Dolník neilustroval svoje výklady aj príkladmi z fonologickej či morfolologickej roviny jazykového systému, ktorých štruktúrovanosť, stabilita a normovanosť v porovnaní s lexikálnou rovinou je oveľa vyššia. Sám tu uvediem príklad z morfolologickej roviny: vo verejných prejavoch sa množia tvary genitívu typu *za vlády Márii Terézii*, (verše) *Maši Haľamovej*, (výkony) *Soni Mihókovej*, (kvety od sestry) *Maji*, (šaty od) *Daši* a pod., hoci tvar s príponou *-i* je ustálený v iných pádoch (datív a lokál), takže systémový genitívny tvar na *-e* je v danej paradigme dobre od iných tvarov odlišený a individualizovaný. Napriek tomu tu v časti jazykovej praxe pozorujeme nefunkčný pádový synkretizmus a evidentné narušenie normy. Čo to značí pre jazykovedca zaoberajúceho sa kodifikáciou normy a jazykovou kultúrou? Má ďalej na túto zjavnú jazykovú chybu trpezlivo upozorňovať alebo sa má začať zaoberať úvahami o zmene kodifikácie? (Časť jazykovej praxe by ho mohla k tomu viesť.) Norma v tomto bode je pevne ustálená už desaťročia a v kodifikačných príručkách je absolútne jednotná. Má ju teda jazykovedec nerozvážne rozkolísať na základe nekvalifikovanej časti jazykovej praxe? Kodifikácia a jej zmena je citlivá vec pre používateľa i pre jazykovedca a treba pri nej zvážiť aj možný dosah na ďalšie súvisiace prvky systému a možnú reťazovú reakciu. Rád by som vedel, ako by daný stav posúdil J. Dolník a za aké riešenie by sa postavil. Príklady na rozpor medzi kodifikáciou a jazykovou praxou z lexiky sú síce tiež príklady, ale ako príklady výlučne z oblasti slovnej zásoby postavené do vzťahu s jazykovou normou ma neuspokojujú a nepresviedčajú.

3. J. Dolník začína svoj príspevok takmer zdrvujúcou kritikou stavu teórie jazykovej kultúry na Slovensku, jej stagnácie, nedostačujúcej teoretickej úrovne a vedeckej i praktickej sebareflexie. Ako sám píše, vyhocuje vec a sleduje tým cieľ vyvolať diskusiu.

Vedecká diskusia signalizuje tvorivé ovzdušie vo vednom odbore, a preto je potrebná. No nie som presvedčený o tom, že Dolníkovo východisko posudzujúce jestvujúci stav teórie jazykovej kultúry je vecne odôvodnené; poviem rovno: je nepravdivé a aj nespravodlivé, lebo za ním nie je poznanie a reflexia skutočnosti. Jednostranná metóda, ktorú si autor zvolil, nadobúda tu krikľavú podobu, lebo si nedal robotu, aby čo len v krátkosti charakterizoval jazykovedné aktivity na Slovensku v danej oblasti, ktoré obsahujú mnoho pozoruhodných, hoci veľa ráz (na škodu veci) ďalej nerozpracovaných myšlienok a popudov začínajúc konferenciou o jazykovej norme r. 1955 (materiál uverejnil časopis Slovenská reč, 20, 1955, č. 4), pokračujúc mnohými vedeckými akciami v ďalších desaťročiach, teoretickými príspevkami publikovanými vo vedeckých časopisoch a končiac podujatiami konanými už v novej spoločenskej situácii v polovici 90. rokov. Slovenská teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry za uplynuté polstoročie sa nebudovala ani nerozvíjala v optimálnych podmienkach. Kompromisné riešenia v celku aj v častiach si vynútili politické pomery v obnovenom česko-slovenskom štáte, v ktorom koncepcia samostatnosti slovenčiny a posilňovania jej identity stále narážala na ideologické a politické limity a jazykovedcom hrozilo politické obvinenie z protičeského (buržoázneho) nacionalizmu či aspoň – v rokoch normalizácie – obranárstva, čo bolo v podstate to isté. Teoretické otázky spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa najmä pre nedostatok odborníkov jazykovedcov neriešili sústavne a v potrebnej miere koncepčne, nebol to centrálny prúd jazykovednej práce, neraz sa len reagovalo na konkrétne, spoločensky a časovo podmienené popudy z praxe. Napriek všetkým nedostatkom v teórii aj praxi jazykovej kultúry treba podčiarknuť, že sa situácia nikdy nevyvinula do otvoreného konfliktného postavenia jazykovednej teórie a jazykovej praxe a aj s pomocou jestvujúcej teórie sa darilo rozvíjať kontinuitu vo vývine spisovnej slovenčiny a podporovať stabilitu jazykového systému. V daných podmienkach to nebolo a nie je málo.

Keď J. Dolník o teórii pražskej školy píše, že pre jej vysokú vedeckú autoritu „je ochrnutá prirodzená vedecká skepsa vo vzťahu k tejto teórii“, lebo „pod vplyvom autority a tradície pražskej školy je každý pokus o spochybnenie základov tejto teórie vystavený podozreniu, že jeho autori sú neseriózni alebo extravagantní“ (c.

m., s. 283), je to najskôr vedomá mystifikácia. Nevieť si totiž predstaviť, že by J. Dolník z dejín slovenskej jazykovedy nevedel, že na tézy pražskej školy sčasti kriticky reagoval už v 30. rokoch v Slovenskej reči H. Bartek (ktorý sa na tézy Pražského lingvistického krúžku odvoláva už v 2. ročníku tohto časopisu r. 1933 –1934, napríklad v článku Ešte o správnosti jazykovej, v ktorom polemizuje s V. Vážnym o riešeníach prijatých v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931), že v 60. a 70. rokoch poukazovali na nevhodnosť priamočiareho aplikovania týchto téz v slovenských pomeroch vedúci slovenskí jazykovedci J. Ružička a J. Horecký, že pražskú fonologickú teóriu kriticky posudzoval Á. Král a pod.

V tomto duchu J. Dolník pokračuje aj v ďalšom výklade: kladné citáty, potvrdzujúce vysokú teoretickú úroveň autorov, vyberá z prác renomovaných českých jazykovedcov (M. Dokulil, F. Daneš, Z. Starý), kým stanovisko ku kritizovaným jednotlivostiam a záporne hodnotené citáty – azda s výnimkou jedného – vyberá zo slovenských jazykovedcov (ich mená azda nie sú také dôležité). Že by to práve tak bolo úplne prirodzene či náhodne vyšlo? Bez ohľadu na to, ako to vyšlo, sa však žiada zdôrazniť, že na Slovensku máme veľa bádateľov, ktorých názor na konkrétne otázky jazykovej kultúry by v tomto kontexte bol zavážil.

4. V nadväznosti na to, čo sme povedali o Dolníkovej predstave jazykovej praxe (bod 1), v tomto bode pripomíname jeho exponovanie vzťahu jazykovedná teória – jazyková prax, resp. používateľa jazyka ako jednoznačne a opäť jednostranne konfliktného; čítame tu iba formulácie o napätí medzi kultivačným úsilím jazykovedca a jazykovou praxou (s. 285–286), o interpretáciách, ktorými sa používatelia rozchádzajú s predpokladanými interpretáciami (s. 288, podobné tvrdenie je aj na s. 291), o spore medzi jazykovedcom a používateľom (s. 289) a pod. Nesúlads, konflikt môže byť zdrojom postupu vpred, ale vidieť vo vzťahu jazykovedec – používateľ jazyka len nesúlads, konflikt – to je skresľovanie skutočného vzťahu, ktoré obstojí azda len ako fikcia. Ved' keby to tak doteraz bolo bývalo, jazykovedci by boli žili jedine v nesúlade a konfliktoch, a to aj sami so sebou, lebo aj oni sú zároveň aj používateľmi jazyka.

Keď J. Dolník nabáda „spoznávať sémantické a pragmatické interpretácie, ktorými sa používatelia rozchádzajú s predpokladanými interpretáciami“ (s. 288), aj má pravdu, aj nemá. Cenný je

námet na možný smer výskumu, ale čo sa týka merita veci, skutočnosť je taká, že sémantická a pragmatická interpretácia, ak to len nemá byť fantazírovanie o jazyku, predpokladá isté solídne vedomosti o jazyku a tie každý používateľ nemá. Navyše nemožno zabúdať, že používateľ nepotrebuje mať interpretáciu toho, čo používa, keďže upotrebuje jazyk tak, ako sa ho naučil, a automaticky, zmechanizovane. Na interpretáciu je odborník, pričom ani jeho interpretácia nemusí platiť ako dogma, lež ako jedna z možných, prípadne ako v danom čase najpravdepodobnejšia či na základe daného stavu poznania najbližšia pravde.

Nemožno jednoznačne prijať ani ďalší Dolníkov výrok, že „tam, kde vzniká spor medzi jazykovedcom a používateľom o funkčnosti istého prostriedku, si lingvista prisvojuje právo presadiť riešenie z hľadiska svojej interpretácie, a to na základe odborného presvedčenia, že ‚tak to má byť‘“ (s. 289). Nie som si istý, či na základe odborného presvedčenia má lingvista právo prisvojiť si právo presadiť isté riešenie. Možno sa nájdu aj takí lingvisti, čo si osvojujú právo presadiť svoj názor; sám by som to radšej videl tak, že lingvista si nemá prečo prisvojovať právo presadiť isté riešenie, úloha jazykovedca je v tom, že ponúka odborné riešenie, odborný výklad a robí jazykovednú osvetu. V takomto prípade sa vo vzťahu jazykovedec – používateľ oveľa častejšie uplatňuje súlad ako nesúlad.

5. Podľa J. Dolníka je potrebné klásť dôraz na nevyhnutnosť poznávať vyjadrovacie potreby jazykového spoločenstva, pričom „tu sa najvýraznejšie ukazuje, že teória jazykovej kultúry je súčasťou teórie jazykovej praxe, čiže predpokladá jej empirické poznanie“ (s. 288). Vyhlásením teórie jazykovej kultúry za súčasť teórie jazykovej praxe autor pokračuje v zjednodušených a jednostranných prístupoch k jazykovej kultúre. Termín teória jazykovej praxe nie je u nás celkom bežný, preto by sa bolo žiadalo vysvetliť ho a vysvetliť aj jednostranné zaradenie teórie jazykovej kultúry iba do teórie jazykovej praxe. Istá teória podľa dnešných kritérií by mala byť predovšetkým súčasťou istej vednej disciplíny – ak, pravdaže, spĺňa vedné kritériá. Dôležité je aj to, že empirické poznanie je síce východiskom teórie, ale na to, aby teória mohla byť vedeckou teóriou, treba aj čosi viac. Čiže rozmer jazykovej kultúry, ktorý vyzdvihuje J. Dolník, je reálny a potrebný, ale nie je to jej jediný rozmer.

6. Z globálneho jazykovedného pohľadu na jazykové prvky a vzťahy podľa J. Dolníka vychodí, že sa uprednostňuje „globálna lingvistická systemizácia, ktorá sa zakladá na vzťahoch, podobnostiach medzi prvkami aktualizovanými v jazykovej praxi“ (s. 286). Táto pozoruhodná opozícia globálnej a parciálnej systemizácie hneď navodzuje otázku, odkiaľ ju autor vzal, keď slovenská lingvistická teória v jazykovej kultúre podľa neho stojí tak nízko. Ak používateľ skutočne uvažuje o jazykových prvkoch a ich vzťahoch v parciálnom rozmere, muselo sa to v dajakom jazykovednom projekte najprv postaviť ako vedecká hypotéza, ďalej by bola musela prísť fáza vybudovania metodiky výskumu, fáza vlastného zisťovania u používateľov, preverovania, zhrnutia a zhodnotenia výskumných výsledkov a napokon by sa vedecká hypotéza bola potvrdila. Priznávam sa verejne, že o takom projekte v slovenskej jazykovede neviem. Pravdaže, možný je aj druhý variant, že totiž uvedené tvrdenie J. Dolník u nás vyslovil po prvý raz práve v citovanom článku, a tak ho treba posudzovať iba ako hypotézu – logickú, ale hypotézu, a tak s ňou treba aj pracovať. Prikláňam sa skôr k druhému riešeniu. V citovanej Dolníkovej úvahe sa okrem iného znova možno stretnúť s vyhrotenou opozíciou jazykovedný prístup – používateľský prístup, ktorú sme si už boli všimli vo viacerých iných súvislostiach. Znova sa žiada položiť otázku, či bežný používateľ, ktorý používa jazyk zautomatizovane a intuitívne, pri používaní jazyka vôbec uvedomene pracuje s dajakou systemizáciou, hoc aj parciálnou. Dovolím si vysloviť iný predpoklad: Ak je používateľ na takej úrovni, že pracuje so systemizáciou jazykových prvkov a ich vzťahov, nemožno mu aspoň v istom nevyhnutnom rozsahu upierať ani schopnosť globálnej systemizácie, ktorú J. Dolník vymedzuje pre jazykovedca. Globálna systemizácia ako systemizácia inej, vyššej kvality v každom prípade by mala byť nadradená parciálnej či parciálnym systemizáciám a tie by nemali byť ani v rozpore s globálnou systemizáciou, ani by nemali byť falošné. Lebo systemizácia, ktorú autor demonštruje na postupnosti *párok/párky = rožok/rožky = piroh/pirôžky = hranol/hranolky*, mi prichodí skôr ako falošná než ako možná či reálna (ide v nej, ako si azda čitateľ spomína, o zdôvodnenie zaradenia plurálovej podoby *hranolky* do parciálneho systému). Nevyhnutne sa tu vynárajú ďalší „adepti na parciálnu systemizáciu“, a to plurálove podoby *stromky* a *domky*, ktoré takisto ako forma *hranolky* nemajú oporu v globálnom systé-

me: podľa sformulovanej významovej náplne uvedeného radu, kde ide o „potravinárske výrobky“, podoby *stromky*, *domky* do tohto radu nepatria – bude sa teda pre každú z týchto podôb konštruovať samostatný reťazec na odôvodnenie ich spisovnosti na základe parciálnej systemizácie prebiehajúcej u používateľa? Koľko bude tých parciálnych systemizácií? Je reálne predpokladať, že takéto parciálne systemizácie je používateľ schopný tvoriť a evidovať?

Záver: Keď som tu vyslovil výhrady k metóde Dolníkovej analýzy teórie jazykovej kultúry, robil som to preto, aby v prípadnej ďalšej vedeckej diskusii o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry u nás bol čistý stôl a jasná línia. Môj príspevok do diskusie vonkoncom neznačí, že by som nevidel klady Dolníkovo príspevku. Vidím ich predovšetkým v otvorenom a podnetnom nastolení istých teoreticky neriešených otázok jazykovej kultúry u nás. No z druhej strany som presvedčený, že ani po teoretickom spracovaní nastolených otázok nedosiahneme stav dokončenosti teórie jazykovej kultúry, lebo práve bezprostredná zviazanosť tejto teórie s potrebami meniacej sa jazykovej praxe si bude vynucovať riešenie nových otvorených otázok a celkove otvorenú teóriu jazykovej kultúry. Už preto sa nehodno ponosovať, že teória jazykovej kultúry u nás je či už v tom alebo onom bode, alebo vo viacerých bodoch nedostačujúco rozpracovaná.

Ladislav Dvonč

VÝSLOVNOSŤ CUDZÍCH SKRATIEK V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V našom jazyku sa podobne ako v iných jazykoch vo veľkej miere používajú aj skratky a značky. O tom, aké je dôležité najmä postavenie skratiek, ktoré sa používajú predovšetkým v písaných a tlačených, čiastočne aj v hovorených jazykových prejavoch, ukazuje aj to, že sa skratky dnes už uvádzajú aj v lexikografických dielach, u nás napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) alebo v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maní-

kovej (1979). Vychádzajú aj samostatné slovníky skratiek a značiek a pod. (Kos, 1983; Tušer, 1995).

O skratkách a značkách v slovenčine prvý u nás podrobnejšie písal J. Horecký (1947, s. 9–14). Autor konštatuje, že v dnešných tlačných i písaných jazykových prejavoch sa vyskytuje značné množstvo skratiek a značiek. Tento jav sa podľa neho opakuje najmä po veľkých sociálnych i kultúrnych zmenách. Ako typický príklad tu uvádza ruskú revolúciu (na myslí má zrejme revolúciu z novembra 1917) a vpád „amerického životného tempa“ do európskych pomerov (úvodzovky použil autor). J. Horecký sa najprv dotýka rozdielu medzi skratkou a značkou. Dotýka sa aj výslovnosti skratiek, pričom konštatuje niektoré odchýlky od výslovnosti slov v slovenčine. Aj z formulácie J. Horeckého vidíme, že otázka používania skratiek a značiek sa netýka iba písaných a tlačných jazykových prejavov (písaného a tlačného jazyka), ale aj hovorených jazykových prejavov (hovoreného jazyka). J. Horecký spomína napr. francúzsky názov *Fédération internationale de football associations* a príslušnú skratku *FIFA* alebo napr. anglický názov *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* so skratkou *UNRRA*, ktorá bola veľmi dobre známa aj u nás po skončení druhej svetovej vojny. Pri skratke *UNRRA* autor konštatuje, že písané gemináty sa vyslovujú jednoducho, výslovnosť tejto skratky je teda [unra]. Uvádza tu aj skratku *TASS* (k ruskému názvu *Telegrafnoje agentstvo Sovetskogo sojuza*) s výslovnosťou [tas]. Pri nemeckej skratke *GESTAPO* zaznamenáva výslovnosť [gestapo] (nemecký názov je *Geheime Staatspolizei*). Problematiku skratiek a značiek (najmä v súvislosti s ich lexikografickým spracovaním) súhrnne a inštruktívne predstavuje M. Považaj (1984).

V súčasnosti sa do nášho jazyka vo veľkej (ba priam vo veľmi veľkej) miere dostávajú najmä anglické alebo americké skratky, resp. skratky pomenovaní v angličtine. Súvisí to s masovým preberaním slov z angličtiny najmä po druhej svetovej vojne, odkedy má angličtina na celom svete postavenie prvého medzinárodného jazyka najmä v oblasti obchodu a diplomacie, ale stále viac sa presadzuje aj v oblasti kultúry, predovšetkým populárnej hudby. Pri výslovnosti takýchto skratiek anglického či amerického pôvodu panuje u nás teraz značná pestrosť a niekedy priam neistota a rozkolísanosť. Najnovšie sa výslovnosti takýchto skratiek dotkol v stručnom príspevku I. Masár (1997, s. 58–59). Autor konštatuje,

že v rámci skratiek prevažujú iniciálové skratky (utvorené zo začiatkových písmen viacslovných názvov). Hovorí, že napr. skratka *USA* je iniciálová skratka anglického názvu *United States of America* (pri skratke sa pritom neberie ohľad na predložku *of*, ako to už poznamenal v citovanom príspevku J. Horecký), ktorá sa v slovenčine ustálene vyslovuje v podobe [ú, es, á], teda v zhode s tým, že jednotlivé prvky slovenského hláskového systému v ich abecednom usporiadaní čítame ako *á, bé, cé, dé* atď. Podľa autora anglickú výslovnosť skratiek viacslovných cudzojazyčných názvov pretláčajú niektorí pracovníci hromadných oznamovacích prostriedkov (dnes sa s obľubou hovorí o pracovníkoch masmédií). Napr. Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj má, ako uvádza ďalej I. Masár, anglický názov *Organization for Economic Cooperation and Development*, jeho skratka saskladá z písmen *O, E, C, D*, no veľmi často počuť anglickú výslovnosť [oísídí]. Presnejšie povedané, pri anglickej skratke *OECD* sa u nás uplatňuje pôvodná anglická výslovnosť písmen v tejto skratke alebo sa tu uplatňuje domáca výslovnosť. Autor spomína aj to, že niekedy pritom vzniká kuriózna situácia, keď pracovník televízie (môže to však byť aj pracovník rozhlasu) vysloví konkrétnu skratku inak (po anglicky) ako interviewovaná osoba (tá po slovensky). Podľa autora skratku anglického názvu treba v slovenskom jazykovom prostredí vyslovovať podľa ustálenej výslovnosti jednotlivých slovenských hlások, teda v danom prípade skratky *OECD* treba uplatňovať výslovnosť [ó, é, cé, dé], nie [ó, í, sí, dí] (I. Masár uvádza [óécédé] a [oísídí]). Poriadok do výslovnosti možno podľa autora vniesť len tak, ak sa prejaví ochota rešpektovať základný fakt, že jazykové prejavy v slovenčine sú adresované Slovákom, nie Angličanom či Američanom.

Podľa našich pozorovaní situácia v oblasti výslovnosti cudzojazyčných skratiek je komplikovanejšia, ako sa to podáva v spomínanom príspevku o výslovnosti skratky *OECD* v slovenčine. Z hľadiska výslovnosti cudzojazyčných skratiek rysujú sa v slovenčine viaceré skupiny. Okrem toho v niektorých konkrétnych prípadoch ide už vlastne o prechod od skratiek ku skratkovým slovám, teda novým slovám, o čom sa zmieňuje vo svojom príspevku už J. Horecký. Všimnime si bližšie jednotlivé prípady na niektorých vybraných alebo známejších príkladoch.

Na prvom mieste musíme spomenúť prípady, v ktorých sa nepochybne aj v spisovnej slovenčine uplatňuje pôvodná anglická výslovnosť anglických skratiek, resp. skratiek anglických názvov alebo aj iných pomenovaní. Napr. skratka anglického názvu *British Broadcasting Corporation* je *BBC*, ktorá sa v angličtine vyslovuje ako [bí, bí, sí]. Táto výslovnosť sa uplatňuje aj v spisovnej slovenčine. Takúto výslovnosť môžeme u nás hodnotiť ako akýsi citát a či výslovnostný citát (ako sú v našom jazyku tzv. lexikálne citáty). Ide o reprodukovanie alebo opakovanie pôvodnej výslovnosti. Ako ďalší príklad môžeme uviesť názov *Federal Bureau of Investigation* so skratkou *FBI*, ktorá sa v angličtine vyslovuje ako [ef, bí, áj], pričom táto výslovnosť, resp. výslovnosť [ef, bí, aj] je ustálená aj v slovenčine. Ďalší podobný prípad predstavuje skratka názvu *Central Intelligence Agency* – *CIA*. V slovenčine podľa stavu v angličtine používame výslovnosť [sí, áj, ej], resp. [sí, aj, ej]. Ani v jednom z týchto prípadov nepoužívame slovenskú výslovnosť podľa jednotlivých písmen, teda napr. *BBC* nevyslovujeme ako [bé, bé, cé], ani napr. *FBI* nevyslovujeme ako [ef, bé, í] atď. Výslovne pritom poznamenávame, že ak napr. hovoríme o zachovávaní pôvodnej výslovnosti aj v slovenčine, nemáme na mysli, že by sa pritom v slovenčine vždy uplatňovala presne rovnaká výslovnosť každej hlásky, ako je to v angličtine, veď napr. písané *r* sa v angličtine často vyslovuje inak ako v slovenčine. Ide tu skôr o zachovávanie pôvodného spôsobu hláskovania, nie o používanie slovenského spôsobu, teda napr. písaného *B* ako *bí*, ako je to v angličtine, nie *bé*, ako je to v slovenčine. Počet skratiek, v ktorých zachováваме pôvodnú výslovnosť či pôvodné hláskovanie, je vcelku malý, ľahko si ich osvojí aj používa prakticky každý používateľ nášho jazyka.

Už sme spomenuli, že skratky a značky sa novšie zaznamenávajú aj v slovníkoch. Niekedy sa pri skratkách cudzojazyčných názvov, pri ktorých zachováваме pôvodnú výslovnosť, zaznamenáva pôvodná výslovnosť. Napr. v Slovníku cudzích slov (1979, s. 128) sa pri skratke *BBC* uvádza výslovnosť [bibísí], pri skratke *CIA* sa uvádza výslovnosť [si-aj-ej] (s. 186), pri skratke *CIC* je výslovnosť [si-aj-si], pri skratke *FBI* je výslovnosť [ef-bí-aj]. Ako vidíme, je tu istá nejednotnosť, lebo napr. písané *C* sa raz zaznamenáva vo výslovnosti ako [sí], inokedy ako [si]. Okrem toho je tu istý rozdiel aj v tom, že raz sa výslovnosť píše dohromady ako jedno

slovo, inokedy sa píše so spojovníkmi; porov. napr. *BBC* ako [bibísí], ale *CIA* ako [si-aj-ej]. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) sa pri skratke *BBC* uvádza výslovnosť [bí-bí-sí], teda písaná so spojovníkmi, pri *CIA* je [sí-aj-ej], pri *CIC* je [sí-aj-sí], pri *FBI* je výslovnosť [ef-bi-aj]. V budúcnosti bude potrebné rovnakým spôsobom zapisovať výslovnosť jednotlivých písmen, či sa to už týka zapisovania výslovnosti napr. *C* ako [sí] alebo [sí] (s krátkym *i* alebo dlhým *í*), alebo sa to týka písania výslovnosti celej skratky ako jedného slova alebo písania so spojovníkmi, napr. *BBC* ako [bíbisí] alebo [bí-bí-sí]. Sú to, pravda, maličkosti, ale ani takéto veci netreba zanedbávať; praktickí používatelia jazyka neraz veľmi citlivo reagujú aj na takéto drobné alebo nepatrné rozdiely alebo nejednotnosti v spracovaní rovnakých prípadov. Z kodifikačného hľadiska je pre nás dôležité, že v prípade spomínaných anglických skratiek sa v normatívnych príručkách počíta so zachovávaním pôvodnej výslovnosti, resp. výslovnosti, ktorá vychádza z pôvodnej výslovnosti skratiek cudzojazyčných názvov. Z pôvodnej výslovnosti sa u nás vychádza aj pri niektorých iných skratkách, pri ktorých nejde o skratky anglických názvov, ale o skratky názvov z iných jazykov. Napr. francúzskemu názvu *Confédération générale du travail* zodpovedá skratka *CGT*. Vo francúzštine je tu výslovnosť [sé, žé, té], ktorá sa bežne zachováva aj v spisovnej slovenčine (v minulosti v súvislosti s politickou alebo spoločenskou situáciou vo Francúzsku veľmi často aj u nás spomínaná a používaná, dnes už zriedkavejšia). Nemeckému názvu rakúskej politickej strany *Österreichische Volkspartei* zodpovedá skratka *ÖVP*. Táto skratka sa aj u nás rovnako ako v nemčine vyslovuje ako [ö, fau, pé]. Pôvodná výslovnosť sa zreteľne manifestuje pri výslovnosti písaného *V* uprostred skratky *ÖVP* ako [fau], nie [vé], ako je to v slovenčine. Podobne ako pri anglických skratkách *BBC*, *CIA*, *CIC*, *FBI*, ktoré sme spomínali, aj používanie pôvodnej výslovnosti pri skratkách názvov z iných jazykov, ako je angličtina, sa obmedzuje na niekoľko jednotlivých prípadov, ktoré sa dajú taxatívne vypočítať. Súvisí to, pravda, s mierou používania príslušných cudzích názvov a ich skratiek, ktorá sa v dôsledku politických a spoločenských pomerov veľmi často rýchlo mení (konštatovali sme to pri skratke *CGT*, ktorá sa už dnes spomína veľmi zriedkavo, hoci v minulosti patrila k najčastejšie uvádzaným skratkám cudzieho pôvodu).

Niektorí používatelia nášho jazyka, ktorí sa zrejme opierajú o tieto izolované prípady zachovávanía pôvodnej (anglickej) výslovnosti aj v slovenčine, presadzujú dôsledné používanie takejto výslovnosti pri všetkých skratkách anglických názvov. Takéto vyslovovanie môže dôsledne uplatňovať vo svojej jazykovej praxi iba taký používateľ nášho jazyka, ktorý dobre ovláda spôsob vyslovovania jednotlivých hlások, resp. písmen v angličtine. Väčšina používateľov tento spôsob nepozná alebo je jej cudzí. Okrem toho výslovnosť niektorých hlások v angličtine je taká odlišná od výslovnosti v slovenčine, že náš používateľ jazyka nie vždy vie, o akú hlásku či písmeno ide. Výslovnosť *B* ako [bɪ] je vcelku blízka výslovnosti *B* ako [bé] v slovenčine, preto takéto prípady nespôsobujú nejaké ťažkosti. Ale napr. *H* sa vyslovuje v angličtine ako [ejč], v slovenčine ako [há], čo je už veľký rozdiel; podobne je to aj v niektorých iných prípadoch.

Uvedené ťažkosti vedú celkom prirodzene k tomu, že bežný používateľ jazyka uprednostňuje výslovnosť skratiek cudzích názvov po slovensky. Veľmi lapidárne sa to prejavuje napríklad pri výslovnosti skratky *OECD*, o ktorej písal I. Masár. Výslovnosť tejto skratky ako [ó, é, cé, dé] je dnes prinajmenšom taká častá, ako je výslovnosť podľa stavu v angličtine. Pri presadzovaní pôvodnej výslovnosti treba pritom počítať aj s momentom snahy niektorých používateľov jazyka ukázať, že oni ovládajú „správnu“ výslovnosť, za ktorú pokladajú iba výslovnosť podľa stavu v jazyku, odkiaľ sme skratku prevzali.

V tejto súvislosti si môžeme položiť otázku, či možno v našom jazyku (platí to aj pre iné jazyky) dôsledne uplatňovať pôvodnú výslovnosť jednotlivých komponentov skratiek cudzojazyčných názvov. Ak by mal tento princíp platiť dôsledne, museli by sme anglické skratky vyslovovať po anglicky, francúzske po francúzsky, španielske po španielsky, ruské po rusky, turecké po turecky atď. Nazdávame sa, že takýto postup nemožno uplatňovať dôsledne, lebo nikto nepozná spôsob vyslovovania skratiek vo všetkých jazykoch, medzi jednotlivými jazykmi sú tu vo výslovnosti isté rozdiely. Takýto postup pre jazykové vedomosti sa dnes prakticky obmedzuje na skratky anglických názvov, prípadne iných skratiek (napr. meno *G. B. Shaw* vyslovované ako [dží, bí, šó]).

Na rozdiel od predchádzajúcich prípadov, v ktorých možno hovoriť o kolísaní vo výslovnosti (napr. v prípade skratky *OECD* sa

uplatňuje dvojaká výslovnosť, ako o tom hovorí I. Masár), existujú aj prípady, v ktorých sa uplatňuje celkom jednoznačne iba slovenská výslovnosť. I. Masár spomína výslovnosť skratky *USA* ako [ú, es, á]. Pravda, niektorí horlivci sú takí dôslední, že dokonca aj túto skratku vyslovujú ako [jú, es, ej]. Ide však o také zriedkavé prípady, že ich ani nemožno brať vážne. V Slovníku cudzích slov sa pri skratke *USA* výslovnosť nespomína, zato v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa výslovne uvádza výslovnosť [ú-es-á]). Ako skratku, ktorú sme prevzali z angličtiny, možno tu spomenúť aj skratku *WC* (angl. *water-closet*). Slovník cudzích slov v heslách *water-closet* a *WC* výslovnosť nespomína, Krátky slovník slovenského jazyka pri hesle *WC* výslovne uvádza výslovnosť [vé-cé], teda slovenskú výslovnosť. Známy je aj derivát *vécerka* (pracovníčka vo *WC*), ktorý vychádza práve z výslovnosti *W* ako [vé] a *C* ako [cé]. Skratka *CD* (podľa angl. *compact disc*) sa tiež vyslovuje po slovensky ako [cé, dé], nie [sí, dí]. S touto výslovnosťou súvisí vznik derivátu *cédečko*, ktorý predstavuje dnes už jeden z bežne používaných výrazov z oblasti hudby alebo reprodukovanej hudby. Ako špeciálny prípad možno spomenúť názov *National Hockey League* a zodpovedajúcu skratku *NHL*. V našich hromadných oznamovacích prostriedkoch môžeme zaznamenať jednak výslovnosť [en, ejč, el], ktorá je vcelku zriedkavá, jednak aj výslovnosť [en, há, el], ktorá dnes už zreteľne prevažuje. Tu je osobitosť situácie v tom, že popri anglickom názve *National Hockey League* so skratkou *NHL* sa používa aj preklad alebo slovenský ekvivalent tohto názvu *Národná hokejová liga*, ktorému tiež zodpovedá skratka *NHL*. Výslovnosť skratky *NHL* ako [en, há, el] podľa toho zodpovedá výslovnosti slovenskej skratky *NHL*, alebo ide jednoducho o slovenskú výslovnosť anglickej skratky *NHL* ako ekvivalentu pôvodného anglického názvu *National Hockey League*.

Niektoré cudzie skratky sa v našom jazyku stávajú slovami; sú to skratkové slová. J. Horecký spomína výslovnosť skratky *UNRRA* ako [unra]. K nemeckému názvu *Geheime Staatspolizei* vzniklo skratkové slovo *Gestapo*, pričom v nemčine sa toto slovo vyslovuje ako [geštápo], prípadne [geštápo], v slovenčine ako [gestapo] so *st* na základe písanej podoby so *st*. Skratka *NASA*, zodpovedajúca anglickému názvu *National Aeronautics and Space Administration*, sa vyslovuje ako [nasa]; nehláskuje sa ani ako [e, ej, es, ej], ani ako [en, á, es, á]. Skratka *NAFTA*, ktorá zodpovedá anglic-

kému názvu *North American Free Trade Agreement*, sa vyslovuje ako [nafta], takže sa tu uplatňuje podobnosť alebo totožnosť so slovenským slovom *nafta* (Horecký, 1994, s. 173). V angličtine sa totožnosť s príslušným ekvivalentom neuplatňuje, lebo v angličtine slovenskému slovu *nafta* zodpovedá slovo *naphtha*. Skratka *GATT* (k názvu *General Agreement on Tariffs and Trade*) sa u nás bežne vyslovuje ako [gat], skratka *EFTA* (*European Free Trade Agreement*) ako [efta], skratka *CEFTA* (*Central European Free Trade Agreement*) ako [cefta], skratka *NATO* (*North Atlantic Treaty Organization*) ako [nato], skratka *SEATO* (*South East, príp. Southeast Asian Treaty Organization*) ako [seato], skratka *GAZ* (*Gorkovskij avtomobilnyj zavod*) ako [gaz], skratka *CENTO* (*Central Treaty Organization*) ako [cento], skratka *UNESCO* (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) ako [unesko], skratka *TASS* (*Telegrafnoje agentstvo Sovetskogo Sojuza*) sa vyslovuje ako [tas], skratka *FIFA* (*Fédération internationale de football associations*) ako [fifa].

Ak sme tu spomínali anglický názov štátu *United States of America* a zodpovedajúcu skratku *USA* so slovenskou výslovnosťou [ú, es, á], treba spomenúť aj to, že v slovenčine mu zodpovedá názov *Spojené štáty americké*, pričom k tomuto slovenskému úradnému či oficiálnemu názvu používame skrátenu podobu *Spojené štáty* alebo dokonca niekedy aj *Štáty*, ale aj skratku *USA* ako vžitú slovenskú podobu (porov. publikáciu *Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území*, 1996, s. 56). Nezvyčajnosť je tu práve v tom, že cudzia skratka názvu štátu sa takto stáva jednou zo vžitých slovenských podôb názvu štátu. Umožňuje to predovšetkým slovenská výslovnosť tejto skratky.

Na záver môžeme konštatovať, že pri výslovnosti skratiek cudzojazyčných názvov možno pozorovať viacero odlišných prípadov. Krajnými prípadmi sú zachovávanie pôvodnej výslovnosti aj v našom jazyku, napr. *BBC* ako [bí, bí, sí], alebo výslovnosť cudzích skratiek ako slovenských skratiek, napr. *USA* [ú, es, á]. Medzi týmito krajnými prípadmi stoja prípady, v ktorých sa uplatňuje pôvodná alebo domáca výslovnosť, napr. *OECD* (výslovnosť ako v angličtine alebo výslovnosť, ktorá je pri slovenských skratkách). Niektoré cudzie skratky sa vyslovujú ako slová, napr. *NATO* ako [nato], *CENTO* ako [cento], niektoré sa menia na skratkové slová, resp. z niektorých skratiek vznikajú normálne slová, všeobecné

podstatné mená, ktoré sa v slovenčine už aj riadne skloňujú, napr. *gestapo* (zaradilo sa medzi podstatné mená stredného rodu vzoru *mesto*). Podľa nášho názoru pôvodná výslovnosť sa uplatňuje iba v malom počte prípadov, ktoré sa dajú presne vypočítať (napríklad v slovníkoch), v iných prípadoch pokladáme za vhodnejšie uplatňovať slovenskú výslovnosť, pretože na základe takejto výslovnosti (napr. výslovnosti skratky *OECD* ako [ó, é, cé, dé]) si používateľ jazyka vie ľahšie predstaviť podobu príslušnej cudzej skratky. Pokladáme za vhodné uvádzať bežne používané a viac--menej známe cudzie skratky v slovníkoch. Za užitočné pokladáme aj vydávanie špeciálnych slovníkov skratiek, v ktorých majú mať primerané zastúpenie cudzie skratky, a to aj také, ktoré sú menej známe a používané. Takisto hodnotíme aj uvádzanie výslovnosti skratiek cudzích názvov, ktoré sú zachytené v slovníkoch, ako je to v dnešných slovníkoch napr. pri skratkách *BBC*, *CIA*, *CIC*, *FBI* (anglické skratky), *CGT* (francúzska skratka). V špeciálnych slovníkoch cudzích skratiek alebo vôbec skratiek treba pri cudzích skratkách dôsledne uvádzať príslušnú výslovnosť. Takýto postup vychádza v ústrety bežnému používateľovi jazyka. Prispeje to k oslabeniu kolísania pri výslovnosti skratiek cudzích názvov v spisovnej slovenčine.

Literatúra

- HORECKÝ, J.: O skratkách a značkách v slovenčine. *Slovo a tvar*, 1, 1947, s. 9–14.
- HORECKÝ, J.: Dve novšie akronymá: *SATUR* a *NAFTA*. *Kultúra slova*, 28, 1994, s. 172–173.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: *Slovník cudzích slov*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
- KOS, Z.: *Skratky, značky, akronymy*. 1. vyd. Praha, Horizont 1983. 292 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 582 s.
- MASÁR, I.: O výslovnosti skratiek. *Kultúra slova*, 31, 1997, s. 58–59.
- POVAŽAJ, M.: Skratky a značky a ich spracovanie v *Krátkom slovníku slovenského jazyka*. *Kultúra slova*, 18, 1984, s. 225–231.
- TUŠER, A.: *Svet skratiek a značiek*. Bratislava, SOFA 1995. 176 s.
- Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území*. (Paralelný angl. názov.) 1. vyd. Bratislava, Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1996. 72 s.

Oprava. – V Slovenskej reči č. 1 sme v štúdií Ľ. Králik a Niekol'ko drobných lexikálnych výkladov na strane 3 nesprávne uviedli: „...porov. albánske *dorë*, plurál *duar*, staroalbánske *duor* pl. ‚ruka, rúčka, rukoväť‘; autorka V. E. Oriolová nevyučuje...“ Správne má byť: „...porov. albánske *dorë*, plurál *duar*, staroalbánske *duor* pl. ‚ruka, rúčka, rukoväť‘ (V. E. Oriol); autorka [Ľ. V. Kurkinová – pozn. red.] nevyučuje...“

Redakcia sa autorovi aj čitateľom ospravedľuje.

SPRÁVY A RECENZIE

MERŠE, M.: Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1995. 420 s.

Slovesný vid v slovanských jazykoch je pomerne dobre rozpracovanou slovesnou kategóriou. Z aspektu vývinu jazyka jej venovalo pozornosť len niekoľko bádateľov. V slovinskej jazykovede sa touto otázkou najnovšie zaoberá M. Meršeová. Autorka predstavuje slovesný vid ako tvaroslovne-slovotvornú kategóriu, fungujúcu v kultúrnom jazyku 16. storočia. Zároveň však približuje a pokúša sa ukázať aj štruktúrovanosť a fungovanie celkového vidového systému.

Východiskom jej systémového spracovania slovesného vidu je približne 4 100 slovies zo štyroch vybraných textov z uvedeného obdobia, ktoré reprezentujú práce Trubara, Kreľa, Dalmatina a Bohoriča. Väčšinou ide o určité slovesné tvary slovies s infinitívom, čiastočne s prechodníkmi, nesklonnými prechodníkmi alebo slovesnými podstatnými menami. To všetko vytvára dostatočne reprezentačný priestor (základ) na vyslovenie relatívne všeobecných záverov o tejto problematike pre 16. storočie.

V úvodných častiach (kapitolách) sa autorka vyrovnáva s problematikou slovesného vidu vo všeobecnosti a prináša prehľad, ako sa pertraktuje v slovinskej jazykovede (s. 11–28), pričom uvádza a hodnotí súčasný stav bádania o slovesnom vide z hľadiska slovanských jazykov a jazykovedy všeobecne (s. 28–45). Vidová tvorba slovies 16. storočia v slovinčine prebiehala podľa autorky v dvoch základných smeroch, nazývaných imperfektivizácia a perfektivizácia, a to tromi spôsobmi: príponami, predponami a zástupníckymi koreňmi (s. 48–111). Pri skúmaní tohto problému autorka vychádza z tézy, že „slovesný vid je dôležitá vlastnosť slovanských jazykov. Zahŕňa celú slovesnú slovnú zásobu. Niet slovesa, ktoré by zostalo mimo medzí slovesného vidu“. Tieto závery jej umožňujú vysloviť názor, že slovesný vid má vo všetkých slovanských jazykoch znaky gramatickej kategórie. Po-

stupne nám približuje tvorbu nedokonavých a dokonavých slovies jednotlivých slovesných skupín (I–V, s. 49–101), ktorá je doplnená o tvorbu nedokonavých slovies z bezpríponových slovies (s. 101–104) a o zdanlivé vidové opozitá (104–108).

O vidotvorných príponách a ich rozvrstvení, pomocných prostriedkoch, ktorými sa tvorí vid, nás informuje autorka aj formou tabuliek (s. 112–115). Otázkou tvorby jednotlivých slovesných opozít (perfektivizácie) pomocou predpôn sa autorka zaoberá na s. 116 – 197. O predpone *do-* napr. hovorí, že táto predpona bola málo produktívna (s. 117), rovnako aj predpona *na-*, *o-* (s. 134), *od-* a *pre-* (s. 145, 158). Viac sa využívali predpony *po-* (s. 146), *raz-* (s. 163), *pri-* (iba 11 slovies – s. 161) a o niečo viac (13 vidových párov – s. 190 –197) je doložených s predponou *za-*. Početne sú zastúpené slovesá tvorené predponami *s-(se-)/z-*, *z-/s-* (s. 168–180). Predpona *u-* predstavuje podľa zistení autorky 30 vidových dvojíc slovies (s. 180). Veľmi zriedka umožňovala tvorbu vidovopárových slovies napr. predpona *v-* (s. 190). Autorka z produktívnosti predpôn usudzuje, že táto produktívnosť je veľmi závislá od ich významovej odlišnosti. Na základe toho je potom možné odhaliť zaujímavé vzťahy aj medzi vidovou a slovotvornou produktívnosťou predpôn (s. 197).

O supletívnosti a nahrádzaní vidových opozít (Supletívna tvorba vidových opozít, s. 202–206) autorka hovorí, že ju tvoria synonymné alebo významovo blízke slovesá s rozličnými koreňmi. Takýmto vzťahom v minulosti bránila zjavná neprítomnosť príponovo alebo predponovo tvorených vidovo rovnakých členov. Synonymnosť slovies, ako aj cielená prirodzenosť označovaných dejov vytvorili pre vidové páry dvojice s rozličným koreňom, napr. *delati* (*hišo, sukňo... hude reči, grehe...*) – *narediti* (*sobotno uto, pogačico, komu gostovanje, zavezo...*) / *storiti* (*altar, busijo, koga h kralju... dan se stori*), *vzeti* (*odejo, palico, v roko... glavo od koga, komu život...*), *loviti* (*ribe, verne, evangelion*) – *ujeti* (*ribe, Jezusa, koga z lokom, koga v besedi/na besedi*), *metati* (*mreži v morje, denarje v cerkovni štok, los, folke pod me, zapovedi od sebe*), *vreči* (*koga v jamo, plašč na koga...*). Uvedené dvojice sa vidovo-fázovo viažu predovšetkým na východiskový význam, pričom sa zisťuje ich vidová párovosť rozširovaním na oblasť (okruh) druhotných významov a na frazeológiu. Niektoré frazeologémy a použitia v druhotných významoch sú zastúpené len jedným

členom, napr. *najti gnado pred mojema očima, najti srce* „opogumiti se“; *metati perleni pred svinje*.

Produktívnosť príponovej, v menšej miere predponovej tvorby vidových opozít vplýva na súčasné tvorenie druhotných nedokonavých sloviess alebo predponových dokonavých sloviess. Prvé umožňujú súčasnú vidovú spájateľnosť dokonavého člena supletívnej dvojice, druhé zasa umožňujú dvojaké vidovopárové vzťahy (okolnosti) nedokonavého člena. Sú to napr. tieto prípady: *tolči – udariti – udarjati, loviti – ujeti alebo loviti – uloviti, delati – narediti – narejati* (s. 205).

V časti Dvojvidové slovesá (s. 207–223) autorka hovorí, že tento typ sloviess je nositeľom dokonavého a nedokonavého vidu. Slovesá, ktoré v 16. storočí naznačovali, nasvedčovali dvojaký vid alebo sa javili ako dvojvidové, sú slovanského alebo neslovanského, väčšinou nemeckého pôvodu. Zisťuje sa to aj v iných slovanských jazykoch v rozličných časových úsekoch (pokiaľ ide o slovenčinu, píše o tom L. N. Smirnov, 1970; češtinu a ruštinu A. V. Isačenko, 1960, a S. Lebedová, 1983; češtinu F. Kopečný, 1962, a ruštinu I. I. Mučnik, 1966). Skupina slovanského pôvodu je menšia, značne uzatvorená a málo produktívna. Významná je pre ňu monotónnosť, lebo v popredí sú slovesá na *-iti, -im* a *-ovati, -ujem: grešiti, krstiti, roditi, soditi... svetovati, svetovati se, znamenovati* (s. 214). Hoci niektoré z uvedených sloviess už v 16. storočí sprevádzali systémovo tvorené druhotné nedokonavé slovesá (*grešovati, krščovati*), v jazyku neboli tendencie obmedzovať ich dvojvidovosť ani pomocou prípon, ani predpôn. Mimochodom, paralelné predponové novotvary boli významovo väčšinou samostatné do takej miery, že párovosť s vidovoopozitným (proti)pólom dvojvidového slovesa nemohli tvoriť. Takými sú napr. slovesá *preroditi* a *zaroditi* utvorené zo slovesa *roditi* alebo aj sloveso *izprerokovati* utvorené zo slovesa *prerokovati*. Výnimiek je však málo, ako konštatuje sama autorka (s. 215).

Takéto slovesá svojou dvojvidovosťou viackrát spôsobovali aj významové posuny. Mnohé z nich (*roditi, staviti, imenovati, grešiti*) dvojvidový charakter odhaľovali vo viacerých významoch. Napríklad sloveso *roditi* vo význame „dajati/dati komu življenje kot mati“ (= dávať/dať život komu ako matka) a súčasne aj vo význame „dajati/dati plodove“ (= prinášať/priniesť ovocie, plody) alebo sloveso *staviti* s významom „delati/narediti da kaj kam pri-

de“ (= robiť/spôsobovať, že niečo niekam príde): *staviti zaplato, pasti na pot*, ďalej vo význame „graditi/zgraditi“ (= stavať/postaviť): *staviti šotore* alebo aj vo význame „določati/določiti koga za določeno delo, funkcijo“ (= dosadzovať, určovať/dosadiť, určiť niekoho do úradu): *staviti koga k'eni glavi, koga k'Viudom*; sloveso *imenovati* vo význame „dajati/dati ime“ (= dávať/dať meno): *imenovati sinu Jezus* a tiež vo význame „izrekati/izreči ime“ (= vyslovovať/vysloviť meno): *imenovati božjo skrinjo* (s. 215).

Väčšiu skupinu predstavujú slovesá cudzieho, zväčša nemeckého pôvodu, o ktorých autorka súdi, že do slovinskej slovnej zásoby vstupovali pod vplyvom nemeckej predlohy. Pretože v nemčine slovesný vid ako gramatická kategória nevystupuje, pri prevzatých slovesách s tvaroslovno-slovotvornou adaptáciou muselo prebehnúť aj začlenenie do vidového systému (s. 219). S príponami *-ova-* alebo *-ava-* uvádzajú sa napr. slovesá *ferdamati – ferdamovati, šacati – šacovati, štrafati – štrafovati*. Zriedkavejšie sa vyskytuje predponová tvorba: *kaštigati – pokaštigati, štrafati – poštrafati, tolmačiti – stolmačiti* (s. 220). Prevažná väčšina dvojvidových slovies cudzieho pôvodu je odvodená pomocou prípony *-a-* (*buhрати, erbati, furmati, muštrati, ordnati, špuntati...* (s. 221). Cudzí element *-ir-* alebo *-izir-* je pri slovinských slovesách na *-irati* a *-izirati*: *absolvirati, apelirati, eksaminariti..., reformirati* (s. 221). Dvojvidovosť je zvyčajne obmedzená na jeden význam, pri viacvýznamových slovesách zriedkavo na dva významy; napr. pri slovese *buhрати* na význam „posojati/posoditi na buher“ (= požičiavať/požičať na úrok) a na význam „jemati/vzeti buher“ (= brať/vziať úrok – s. 222).

Pomerne veľkú časť Meršeovej práce tvorí opis jednovidových slovinských slovies (s. 224–285). Základnou vlastnosťou týchto slovies je vidová nepárnosť alebo vidová nesúvzťažnosť. Autorka postupne sleduje výskyt uvedených slovies – imperfektív tantum. V tejto skupine uvádza stavové slovesá, ktorými sú slovesá označujúce telesný stav (s. 226–229), duševný stav (s. 229–233), citové vzťahy (s. 233–237), situáciu alebo stav v priestore (s. 237–239). Patrí k nim však aj sloveso *byť (biti)* – s. 239–240). Ako v iných slovanských jazykoch, aj v slovinčine je toto sloveso pomerne bezproblémové. Systémovo sa jednovidové slovesá logicky začleňujú za stavové slovesá (slovesá stavu) a pred vlastnostné

slovesá. Významovo ostali neplnovýznamovými. Jednovýznamové slovesá sa na základe významov včleňujú do iných skupín (napr. *imeti za, zdeti se* a pod. – s. 240). Autorka k jednovidovým slovesám zaratúva slovesá, ktoré označujú prírodné a organické procesy alebo stavy (s. 240–242), a slovesá označujúce zvukovú realizáciu deja (s. 242). Do tejto druhej skupiny patria slovesá označujúce hovorenú činnosť tvorenia zvukov orgánmi reči (s. 243–245) a slovesá označujúce hovorené (ústne) oznamovanie istého (určitého) obsahu (s. 245–247). K tejto skupine sú začlenené slovesá vyjadrujúce zvuky, ktoré vydávajú a) predmety a prírodné elementy alebo javy: *bučati (od ljudi), grmeti, hrupeti, luskati, mlaskati...* (s. 248), b) zvieratá: *bekati, cvičati, prskati, regljati, zavijati*. Patria sem aj slovesá označujúce tvorenie zvukov pomocou rozličných nástrojov: *arfati, bobnati, piskati, trobiti* a i. Viaceré z nich sa nezachovali (*lavitati, psalirati*), pretože používanie niektorých nástrojov (hudobných) zaniklo.

Početnou skupinou týchto sloves sú slovesá pohybu a presunu (s. 250–256), slovesá označujúce vlastnosť subjektu (s. 256–259) alebo vyjadrujúce vzťah subjektu k slovesnému deju (s. 259–262). Táto skupina sa rozširuje aj o slovesá označujúce citové vnemy, napr. *gledati (grob, skozi okno), poslušati (koga, besede), čutiti (kaj), počutiti (bruno v očesu), tipati (kaj)*, o slovesá myslenia, napr. *meniti/mneti, misliti (hudo, drugači, take reči...), štimati, tihtati* (s. 264–267), o slovesá vyjadrujúce stav a žitie, napr. *biti, nahajati se, živeti, stati* (s. 267–269), rozmer (s. 269–270), vykonávanie nejakej činnosti, zamestnanie (s. 270–280), slovesá označujúce biologické pochody v tele: *bljuvati, pljuvati, dihati (težko), zevati...*, fyziologické potreby: *jesti, piti, sesati...*, spoločenské zaradenie subjektu: *gospodovati, hlapčovati, kmetovati, šafariti, vojskovati...*

Zaujímavou časťou práce je opis a spracovanie jednotlivých typov slovesného deja. S touto problematikou (ináč označovanou aj *aktionsart*, nem. *Aktionsart*) nás autorka oboznamuje na s. 286–317. Vidológovia týmto pojmom označujú rozličné typy významových modifikácií, ktoré zasahujú priebeh alebo završenie deja vyjadreného východiskovým slovesom. Zmeny prebiehajú v rozličných smeroch. Najčastejšie sa dotýkajú fázovosti, opakovanosti alebo trvania slovesného deja. Autorka pri opise uvedenej problematiky uvažuje o tom, že tieto kategórie sa rozdeľujú aj tak,

že slovesá s rezultatívnym významom predpôn sú skúmané v rozsahu (okruhu) vidových párov a tak aj slovesného vidu. Rovnako slovesá s priestorovými významami predpôn podľa typu nie sú brané do úvahy, lebo významové zmeny, ktoré v nich vyvoláva pripájanie predpôn, sú veľké.

Pri fázovom určení slovesného deja (s. 287–297), konkrétne označovania začiatku deja, činnosti, diania alebo stavu pomenovaného východiskovým slovesom, autorka pri svojom vymedzovaní neberie ohľad na inchoatívny a ingresívny podtyp počiatkovosť označujúcich slovík, ako to možno pozorovať dnes v ruskej literatúre o vide. O predponách, ktoré označujú počiatkovosť a ktoré sú frekventovane zastúpené v takomto poradí (vzhľadom na vyexcerpovaný materiál): *za-*, *po-*, *ob-*, *z-/s-*, *pre-*, autorka uvažuje a vyslovuje sa na s. 288–293. Časovo obmedzené trvanie deja najčastejšie vyjadruje predpona *po-* (s. 293–295). Predponou *za-* sa určovala krátkosť trvania deja (s. 294) a rovnakú funkciu mala aj predpona *pre-* (s. 294). Na označovanie konca deja, činnosti, diania alebo stavu pomenovaného východiskovým slovesom slúžili predpony *do-* a *iz-* (s. 295–297). Absolútnu završenosť deja bolo možné vyjadriť aj predponou *pre-* (*preiti*, *preнести*, *prestatí*, *pretrpetí*, s. 297).

Veľkú mieru alebo intenzitu (stupňovanie) slovesného deja vyjadruje predovšetkým predpona *raz-* a v menšej miere predpony *o-*, *pre-* a *z-/s-*. Tento typ slovík je v kapitole Početno-primerané určení slovesného deja (s. 297–306). Nadbytok slovesného deja sa popri frekventovanom využití predpony *na-* vyjadruje aj predponami *pre-* a *o-* (*nagnesti*, *napeti se*, *napiti se*, *natlačiti*, *ožreti se*, *preplačeti*, s. 299–301).

Na označovanie plnej miery slovesného deja (s. 301–302) sa v slovinčine 16. storočia využila predpona *na-*. Je tu však súčasne potrebná aj prítomnosť morfémy *se* (*pogledati se*, *najesti se*, *naveličati se*). Na označenie výsledku primeraného stupňa deja (s. 302–303) slovinčina využívala špeciálne predponu *pre-*, výnimočne ju zastupovala predpona *ob-/o-* (*prehiteti*, *prekaniti... omoči [koga]*, *obvladati [koga]*, s. 302).

Na označenie plného alebo celkového uskutočnenia (realizácie) slovesného deja (s. 304–305), osobitne odtienku stupňovosti alebo intenzity, sa viažu aj predpony *pre-/pro-*, *raz-* a *o-*, ak so základnou realizáciou slovesného deja označujú (dosiahnutý)

výsledok (*pregledati, prohoditi, ogledati*). Malá miera slovesného deja (s. 305–306) sa predstavuje na základe predpôn *na-* (*na-smejati se*), *o-* (*omočiti [roko, konec prsta], oškropiti*), *pri-* (*pikratiti [darove], prisekati*), ale dosahuje sa aj inými spôsobmi, napr. predponami *na-* a *po-* vo vzťahu (v spojení) so základnými slovesami, ktoré prechádzajú len do pevných tvarov (podôb), napr. *nagniti/nagnoti (glavo, pleča)*, *pomaknuti se (više)*; malá miera slovesného deja sa dosahuje aj v tesnom vzťahu s prvotným významom predpony, ktorá ho v jednotlivých prípadoch môže aj celkom prekryť (s. 305).

Autorka, pokiaľ ide o vid, sleduje problematiku slovinských slovies 16. storočia aj v oblasti početnej určenosti predmetov slovesného deja (s. 306–308), ktorá sa týka jeho jednorazovej určenosti (s. 308–311) a označovania viacnásobnej opakovanosti alebo viacnásobnosti slovesného deja (s. 311–312).

Práca M. Meršeovej je v mnohom ohľade prínosom. Prináša nové poznatky o slovesnom vide slovinčiny v 16. storočí, no súčasne má čo povedať aj odborníkom v oblasti skúmania starších dejín slovenčiny a jej slovnej zásoby, ako aj slovanských jazykov. Napr. na s. 275 sa opisuje slovo *paberkovať*, známe v dnešnej slovenčine. Toto sloveso (*paberkovati*), uvádzané a zaznačené pre staršiu slovinčinu v podobe *paperkovati* (v Dalmatínovej Biblii z roku 1584), sa striedalo so slovesom *repekovati*, zapísané v podobe *repikovati* (slovinsky, besiacky), pričom sa uvádza aj ďalšie synonymum *poletkovati* (chorvátsky, dalmatínsky, istrijsky, krašsky). V súčasnej slovinčine má už zmenenú zvukovú i písanú podobu (s. 284). Aj výber príkladov je volený z našej strany väčšinou tak, aby sa ukázalo na blízkosť, podobnosť, resp. rovnaké lexikálne bohatstvo slovenčiny a slovinského jazyka v staršom období.

V recenzii sme nemohli opísať celú analýzu slovesného vidu slovinčiny 16. storočia, ktorú vyčerpávajúcim a preukazným spôsobom urobila M. Meršeová. V niektorých prípadoch sme sa ponorili do problematiky jej práce hlbšie, aby sme tak naznačili akribiu autorky, ktorá je pre ňu v tejto práci vo všeobecnosti samozrejmosťou. Práve preto si zaslúži pozornosť odborníkov z tejto oblasti. Viaceré jej zistenia možno v zásade aplikovať aj na slovenčinu v staršom období jej vývinu.

R. Kuchar

MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, Veda 1996. 192 s.

Nesporným obohatením doterajších poznatkov v oblasti slovenskej onomastiky, historickej jazykovedy, dialektológie a areálovej lingvistiky sa stalo vydanie monografickej práce popredného slovenského jazykovedca M. Majtána nazvanej *Z lexiky slovenskej toponymie*. Za skromným titulom sa skrýva výsledok rozsiahleho heuristického výskumu v teréne, prehodnocovania historického i súčasného pramenného materiálu a syntéza čiastkových poznatkov, publikovaných v množstve autorových vedeckých štúdií, resp. referátov, ktoré odznali na rôznych jazykovedných i onomastických konferenciách. V úvodnej časti monografie (s. 7–14) autor uvádza základnú charakteristiku onomastiky a jej postavenie v sústave vied v retrospektívnom prehľade. Osobitne sa venuje problematike postavenia a úlohám onomastiky so zreteľom na špecifickosť vlastného mena, jeho fungovaniu v priestore a čase (časť *Onymická situácia*, s. 8–9). Základnú charakteristiku vlastného mena autor dopĺňa teoretickým výkladom mimojazykovej stránky toponyma a kladie dôraz na predmet toponomastických výskumov, ktorým nemôže byť iba výklad, rekonštrukcia motivácie, pôvodného lexikálneho významu, resp. lexikálno-sémantickej, štruktúrno-typologickej či paradigmatickej stránky názvov, ale upozorňuje na to, že rovnakú pozornosť v onomastických výskumoch treba venovať spoločenskému fungovaniu toponým (*Mimojazyková stránka toponyma*, s. 9). V osobitnej časti úvodnej kapitoly (*Motivácia*, s. 10–11) autor charakterizuje onomaziologické štruktúry (charakteristika geografického objektu, morfológické znaky jeho pomenovania, charakterizačná funkcia pomenovania, lokalizácia, príslušnosť, resp. oslavnosť, pamätnosť a sídelný charakter objektu). Pri charakteristike fungovania vlastného mena M. Majtán kladie dôraz na funkčne relevantné obsahovo-sémantické príznaky, ktoré poukazujú na spoločenské fungovanie konkrétneho vlastného mena. Zdôrazňuje sa tu aj základný príznak toponyma – jeho denotácia a identifikácia v súbore objektov

toho istého druhu alebo triedy (s. 11), lokalizácia (niekedy sa hodnotí aj ako súčasť identifikácie) a osobitne sa posudzujú aj otázky štandardizácie. V krátkej charakteristike jazykovej stránky vlastného mena (s. 15) sa autor zameril na charakteristiku jazykovej stránky, jazykovej výstavby a rozboru východiskových slovných základov (topolexém, antropolexém) a formantov (topoformantov a antropoformantov), ktoré sú východiskom charakteristiky jednotlivých štruktúrnych modelov. V nadväznosti na jazykovú charakteristiku vlastného mena sa v posudzovanej práci charakterizuje aj gramatická stránka vlastných mien (s. 16–18), ktorú predstavujú morfológické (paradigmatické) a syntaktické vlastnosti a charakteristiky. Prehľad základných gramatických vlastností uvádza autor podľa slovnodruhového kritéria a zohľadňuje špecifické kategoriálne znaky vlastných mien (typ *Mních – na Mníchu, Vepor – k Vepru* atď., neúplnosť paradigmy pri predložkových názvoch typu *Za potokom*, opisnosť vetných názvov typu *pasienok Kde Paľa zabili*, s. 18).

Samostatnou časťou práce *Z lexiky slovenskej toponymie* je rozsiahla kapitola *Terénne názvy* (s. 19–127). Úvod tejto časti monografie tvorí charakteristika štruktúrnych typov slovenských terénnych názvov na pozadí starších i novších teoretických prác so zameraním na slovanskú onomastiku (M. Kucaľa, W. Lubaš, J. A. Karpenko, F. Daneš), schéma základných štruktúr slovenských terénnych názvov (s. 22) a charakteristika jednotlivých štruktúrnych typov (s. 23–28). V osobitnej časti kapitoly *Lexikálna stránka terénnych názvov* (s. 28–69) je v podobe rozšírených hesiel spracovaná lexika a motivačné faktory jednotlivých slovenských terénnych názvov. Na ilustráciu možno uviesť názvy typu *Debra, Chopok, Nákel, Náklo, Snoh, Grapa* atď., ktoré odrážajú staršiu etapu vývinu slovenčiny (časť lexikálnych základov nemá pendant v apelatívnej rovine súčasného jazyka), ale aj charakteristiku názvov typu *Blato, Grúň, Chrbát, Stráň, Kopanica*, t. j. názvov s lexémami, ktoré sú v súčasnom jazyku frekventované. Výstižným doplnkom opisu lexikálnej stránky terénnych názvov je kartografická časť monografie. Túto časť tvorí 52 mapiek (s. 75–126), na ktorých sa interpretujú nielen areály základných lexém v slovenských terénnych názvoch, ale aj ich štruktúrne modely (mapa č. 1, s. 75: *Chmelnica, Chmelín, Chmelínek, Chmelník*, výskyt jednotlivých typov sa interpretuje šrafmi; mapa č. 10, s. 84: vý-

skyt základov *blat-*, resp. *blatco*, *blatina*, *blatnica*, *blatník*, *blatište* // *blatisko*, *balat* sa interpretuje metódou symbolov; mapa č. 12, s. 86: výskyt slova *debra* // *deber*, *diber* sa interpretuje mapovým výsekom a izoglosou, resp. topoizolexou). Záverečnú časť monografie tvoria tri kapitoly: *Oronymia* (s. 127–136), *Hydronymia* (137–144) a *Kontinuitný vývin slovenčiny* (145–154). Pri charakteristike oronymie (názvov vyvýšených alebo znížených terénnych objektov) sa M. Majtán zameril najmä na jej diachronicko--synchronickú charakteristiku z motivačného, slovnodruhového, gramatického a štruktúrneho hľadiska. Rovnakým spôsobom je spracovaná aj slovnodruhová, gramatická a štruktúrna charakteristika slovenskej hydronymie (názvy vodných tokov a stojatých vôd). Posledná časť monografie *Z lexiky slovenskej toponymie* je syntézou vlastných mien ako najstarších dokladov o slovnej zásobe staršej slovenčiny a svedectvom kontinuitného vývinu nášho národného jazyka. V závere M. Majtán pripomína, že historicko-lexikografický porovnávací výskum slovenských historických vlastných mien prináša zreteľné dôkazy o pravidelnom, i keď nežičlivými historickými okolnosťami poznačenom vývine slovenčiny (s. 154). Kniha je doplnená rozsiahlym zoznamom prameňov a pramennej literatúry (s. 155–166) a registrom citovaných vlastných mien (s. 171–191).

Monografia M. Majtána *Z lexiky slovenskej toponymie* svojou vysokou poznávacou hodnotou, pramenným materiálom i syntetizujúcou časťou každého odborníka v oblasti historickej jazykovedy a onomastiky presvedčí, že ide o prácu, v ktorej sa málo hovorí a veľa povie. Táto kniha rozširuje obzor poznatkov v oblasti historickej lexiky slovenčiny, onomastiky a je vzácnym študijným prameňom nielen pri poznávaní starších vývinových období slovenčiny, ale aj pri konfrontačnom štúdiu slovanských jazykov.

P. Žigo

Slovenské príslovia a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Záturského. Zostavili Z. Profantová a J. Mlacek. I.–II. zväzok. Bratislava, Nestor 1996. 320 + 319 s.

V tomto roku uplynie 100 rokov od prvého vydania zbierky Adolfa Petra Zátureckého Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie, ktorá pôvodne vyšla pod názvom Slovenská príslovie, porekadla a úslovie v Prahe v r. 1897. Ide o mimoriadne vzácnu zbierku, ktorou sa z hľadiska jej obsahu i rozsahu nemôže pochváliť každý národ.

Súčasná teória, a to nielen jazykovedná, frazeologická, ale napr. aj národopisná, vo všeobecnosti prijíma názor, že príslovie a porekadlá sú zhusteným, skráteným výrazom ľudovej múdrosti, skúsenosti, ktorý máva zvyčajne obrazný charakter (Mlacek, 1984, s. 127), ale aj zovšeobecnený. Príslovie, porekadlá a ďalšie zväčša folklórne útvary, ako sú pranostiky, povrávky a pod., sa zaraďujú do paremiológie, ktorá predstavuje špecifickú oblasť frazeológie. A. P. Záturecký zaradil do svojej zbierky okrem prísloví vo vlastnom zmysle slova aj rôzne aforizmy, gnómy, sentencie a paraboly. Podľa A. Melicherčíka sa aforizmom vyjadruje v skrátenej forme určitá ucelená myšlienka. Pod gnómou sa rozumie v zhustenej podobe vyjadrená určitá myšlienka obyčajne mravoučného obsahu. Parabola je mravoučný výraz, vyjadrený v alegorickej podobe, často rozvedený vo forme bájky. Početnú skupinu tvoria pranostiky, ktoré aforistickou formou vyjadrujú poetické zovšeobecnenia skúseností a pozorovaní o počasí, prírodných javoch a o tradičnom ustálení pracovného poľnohospodárskeho cyklu (Melicherčík, 1975, s. 32).

V súvislosti so storočnicou Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví A. P. Zátureckého je mimoriadne záslužným činom vydanie výberu zo zbierky A. P. Zátureckého, ktorý vyšiel v r. 1996 vo vydavateľstve Nestor. Jeho zostavovatelia Zuzana Profantová a Jozef Mlacek sa dielu A. P. Zátureckého venujú už dlhšie obdobie a podrobnejšie ho analyzovali vo viacerých odborných vedeckých štúdiách, pravda, každý z aspektu svojho bádateľského predmetu; Z. Profantová z hľadiska etnológie a J. Mlacek so zameraním na frazeológiu, resp. paremiológiu.

Z pôvodného vydania, ktoré obsahuje okolo 13 000 prísloví a porekadiel, vybrali do dvojzväzkovej zbierky približne 3000. Sústredili sa najmä na originalitu obsahu textových výpovedí, pretože pôvodná zbierka ponúka pre jeden obsahový a myšlienkový základ viacero variantov. Vo výbere priblížili „to najpoetickejšie a najrýdzejšie jadro príslovnej idiomatiky slovenského jazyka a

folklóru, ktoré pretrváva už stáročia a svojím myšlienkovým obsahom zostáva stále aktuálne“.

Zostavovatelia sa vo výbere usilovali zamerať sa na tie príslovia a porekadlá, v ktorých je „sociálna skúsenosť formulovaná najpregnantnejšie“. Príslovia a porekadlá usporiadali do 13 hlavných tematických skupín, pričom vychádzali z tematického členenia v pôvodnom vydaní, ale zároveň predsa len museli zohľadniť storočný odstup. Takisto čiastočne upravili jazykovú stránku textu, aby bola v súlade so súčasnou spisovnou slovenčinou.

Jednotlivé tematické okruhy obsahujú jednak aj dnes všeobecne známe príslovia a porekadlá a jednak tie, ktoré zaujmú svojou originalitou a osobitosťou.

I. Boh a viera: *Človek mieni, Pán Boh mení; More nevypiješ, Boha nepremôžeš; Ani nie po mojom, ani nie po tvojom, ale bude po božom; Pán Boh dal, Pán Boh vzal; Boh dá chleba, komu treba; Koho Pán Boh miluje, toho krížom navštevuje; Komu Pán Boh dal zuby, dá mu i chleba; Pred Bohom sme všetci rovní; Kto bez Boha žije, sám seba bije; Žiadnu vieru nepotupuj, ale svojej sa drž; Čo sa s Bohom začína, dobre sa končíeva.* II. Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina: *Čo Janík zameškal, Jano nedohoní; Kto do tridsiateho roku nezmúdrie, do štyridsiateho nezbohatne, potom už nikdy viac; Čo sa za mladi naučíš, akoby si našiel v starobe; Mladosť – radosť, starosť – žalosť; Kde čert nič nemôže vykonať, ta pošle starú babu; Mala partu, vzal ju čert; Milosť z ľudí bláznov robí; Odpadne jeden kvet, nastane iných päť; Ak ti je súdená, bude ti i daná; Bárš i je hrbatá, keď je len bohatá; Stará dievka ako krosná v dome zavadzia; Muž je hlava, žena koruna na nej; V parte anjel a čert v čepci; Aký otec, taký syn, aké drevo, taký klin; Aká matka, taká Katka, taká celá jej čeliadka; Jablko ďaleko od stromu nepadá, a keď padne, vždy sa stopkou ku pňu obracia.* III. Ľudské telo, jeho potreby, choroba a smrť: *Kto má zdravie, má všetko; Radšej krčmárovi ako doktorovi; Bude žiť ešte dva roky po smrti; Zdravý nemocnému neverí; Hlad je najlepší kuchár; O mŕtvych alebo dobre, alebo nič.* IV. Spoločenské pomery: *Bližšia košeľa ako kabát; Holub je holubom, a predsa má svoju žlč; Každé hrable k sebe hrabú; Každý najlepšie vie, kde ho čižma tlačí; Každý svoju pieseň hudie; Hnev, zlý poradník; Dobrý sused lepší ako rodina; Viacej očí viacej vidí; Susedova krava viacej mlieka dáva; Od hlavy ryba smrdí; Ja pán, ty pán, kto bude kozy*

pásť; Král' veľký pán, a s lopatou cukor neje; Bože, či sme všetci tvoji, či len poniektorí? V. Sociálne triedy, stavy, rod a zamestnanie: Keď sa páni zvidia, sediaci sa za vlasy ruvať musia; Zeman – chleba nemám; Rehtorské vrece nikdy nie je plné; Remeslo má zlaté dno; Tovariš nevie nič; S ohňom nežartuj a vode never. VI. Majetok a výživa: Kde je chlieb, tam sa i nôž nájde; I vo Viedni ľudia biedni; Komu sa nelení, tomu sa zelení; Za kus chleba skočiť treba; Kde sa najedia štyria, naje sa i piaty; Kto hneď platí, dva razy platí. VII. Strava, odev, čistota a tanec: Koláče sa prejedia, chlieb nie; Huba, ryba, dyňa, sviňa potrebuje pohár vína; Kto chce dlho žiť, má len vodu piť; Čo vršok prejdeš, to iný kraj nájdeš; Čistota pol života. VIII. Ľudský rozum: Všetci ľudia všetko vedia; Učený nikto z neba nespadol; Lievikom rozumu nikomu nenaleješ; S koňom sa modliť a so somárom sa zhovárať, všetko jedno. IX. Všeobecné pravidlá múdrosti a opatrnosti: Lepší zlata kus ako z olova hus; Keď máš koňa, o sedlo sa nestaraj; Kto chce jadro, musí orech prehryznúť; Kto na dva stolce sadá, najskôr na zem padá; Nekupuj prvej vtáka, ako máš klietku. X. Považa, mravy a duševné prejavy: Čo oči nevidia, to srdce nebolí; Cigánove deti neboja sa ishier; Med je medom, i ten sa preje; Komu hus, komu prasa, komu pečená klobása; Videla žaba koňa kuť, zdvihla tiež nohu. XI. Ľudská reč a slovo: Vtáka poznať po perí, vlka po srsti, človeka po reči; Slúbuje ti hory-doly, a nepodá pohár vody; Kto chce cigániť, musí mať dobrú pamäť; Dobrá rada stojí groš, a planá dva; Mnohých sa rad', jedného sa drž! XII. Všeobecný priebeh života a príhody v ňom: Pokiaľ sme na zemi, nie sme anjeli, ani svätí; Dlhú klobásu, krátku kázeň, to miluje každý blázen; Kto má šťastie, tomu netreba rozumu; Nie je každý zlý, komu sa zle vodí; Dobre bude, keď čert umrie a peklo zhorí; Kdeže sú tie časy, keď lietali údené klobásy? XIII. Dobré a zlé mravy, pravda a viera: Dobré zrno zostane, ale plevu vietor uchytí; Aké prasa, taký kvik, aký človek, taký zvyk; Darmo je murína umývať; Čert ochorel, chcel byť svätým, keď ozdravel, bol čo predtým; Vlk premení srst', ale nie náтуру; Hrnec haní kotol, obidvaja čierni.

Zostavovatelia zaradili do zbierky tie útvary, ktoré možno chápať ako frazeologické, resp. paremiologické spojenia. V rámci jednotlivých tematických celkov vynechali mnohé jednoslovné prezývky, nadávky (*chlipko, prepiduša*) alebo tzv. slovesné vyjad-

renia (*chytilo ho*), pri ktorých už na prvý pohľad nejde o frazeológiu. Ďalej nezaradili rozličné pohovorky (*bistubohu*), „rozličné detské vety“ (*Neplač, kúpime ti pleskáč*), ustálené vety na cvičenie výslovnosti (*Železo, železo, oželezilo si sa*) a niektoré sentence a výroky (*Nemá bích, ale ony jeho*). Tieto útvary celkom nespĺňajú kritériá frazeologickosti (Mlacek, 1980, s. 299). Podľa takýchto kritérií nadobudol výber ucelenú žánrovú podobu.

Zostavovatelia vyslovujú nádej, že výber a usporiadanie prísloví a porekadiel prinesú čitateľovi vysoko hodnotné zážitky. Ponúkajú mu nielen koncentrovaný, no pritom rozmerný prejav „ľudovej filozofie a zdravého rozumu“ nadobúdaného v každodennej skúsenosti, ale aj jedinečnosť a krásu poetického tónu ústnej ľudovej slovesnosti. Sme presvedčení, že tento zámer sa im podaril.

J. Skladaná

Literatúra

MELICHERČÍK, A.: Adolf Peter Záturský a slovenské príslovia (úvod). In: ZÁTURSČEKÝ, A.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava, Tatran 1975, s. 17–40.

MLACEK, J.: Frazeológia a Záturského Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Kultúra slova, 14, 1980, s. 298–303.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.

ZÁTURSČEKÝ, A.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Edične pripravila M. Kosová. Bratislava, Tatran 1975. 760 s.

KRONIKA

Za profesorom Jánom Matejčíkom (18. 7. 1933–5. 1. 1997)

Uplynuli necelé štyri roky, čo si slovenská jazykoveda pripomenula šesťdesiatiny univerzitného profesora PhDr. Jána M a t e j č í k a, CSc. Žiaľ, o tri a pol roka neskôr sa uzavrel životný oblúk jedného zo zakladateľov banskobystričského vysokého školsťva.

Ján Matejčík sa narodil 18. júla 1933 v Lupoči (okres Lučenec) v početnej rodine dedinského kováča. Práca, jazyk, život rodičov a blízkych formovali jeho budúce záujmy a oblasť vedeckého výskumu. Po skončení vysokoškolských štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1957) začal pracovať na Vyššej pedagogickej škole v Banskej Bystrici, kde sa od roku 1960 stal stálym pracovníkom Pedagogického inštitútu a neskôr Pedagogickej fakulty (1964). Postupne prešiel všetkými významnými funkciami – od vedúceho katedry slovenského jazyka a literatúry (1966–1970), prodekana (1969–1970) až po dekana (1970–1983). Jeho pedagogickú a vedeckú prácu čiastočne prerušili vážne zdravotné problémy, s ktorými vytrvalo a húževnato bojoval.

Prvé vedecké práce profesora J. Matejčíka boli venované dialektológii a dejinám jazyka (najmä pod vplyvom svojho vysokoškolského učiteľa a neskoršieho školiteľa v ašpirantúre prof. J. Stanislava). Z tejto oblasti jeho bádateľskej činnosti si pozornosť zaslúžia najmä diela *Kapitoly z dejín spisovného jazyka* (1971), *Fragmenty zo základov slavistiky* (1978) a *Lexika Novohradu. Vecný slovník* (1975). Najväčšiu časť vedeckého úsilia však venoval rozvoju česko-slovenskej onomastiky. Publikoval práce zo všetkých jej oblastí. Začínal toponomastikou – svedčia o tom štúdie a články *Morfematická štruktúra mikrotoponyma* (1970), *Poznámka k rozšírenosti mikrotoponym* (1970), *Z mikrotoponymie Novohradu* (1976). Svoje bádateľské miesto však našiel v oblasti antroponomastiky, v ktorej spolu s prof. V. Blanárom vytvoril dielo veľkého významu. Prvé dva zväzky široko koncipovanej monografie *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (1978 a 1983) sa stali jedným zo základných diel slovenskej antroponomastiky.

Profesor Matejčík súčasne publikoval v onomastických zborníkoch, odborných časopisoch a v tlači množstvo čiastkových štúdií a článkov s touto tematikou, najmä v období zápasu s nežičlivým osudom. Vo svojich štúdiách sa dotkol problematiky všeobecného a jednotlivého v obsahových modeloch živých osobných mien, spôsobov vyjadrenia obsahových modelov, písal o kartografickom a štatistickom spracúvaní živých osobných mien, o apelatívach v živých osobných menách, o motivačných zmenách priezvisk, o dynamike vývinu a psycholingvistických aspektoch živých osobných mien (všetko štúdie a články z osemdesiatych rokov).

Napriek podlomenému zdraviu vedecky pracoval do posledných chvíľ – jeho posledný príspevok pod názvom *Starobylé centrum Banskej Bystrice* vyšiel v zborníku *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti* (1996) niekoľko týždňov predtým, ako ho zastihla neľútostná smrť.

V osobe profesora Jána Matejčíka stráca slovenská jazykoveda významnú osobnosť, katedra slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici dobrého kolegu a spolupracovníka a stovky jeho absolventov – slovenčinárov láskavého učiteľa a vzácného človeka.

Češť jeho svetlej pamiatke!

J. Krško

Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992–1996

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1983–1991 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v *Slovenskej reči*, 58, 1993, s. 173–176. Touto bibliografiou uzatvárame súpis jazykovedných prác Jána Matejčíka. V závere pripájame literatúru o Jánovi Matejčíkovi.

1992

Predikatívne typy živých osobných mien. – Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 32–33, 1991–92, s. 101–110.

Onymia v Jarošovej Tisícročnej včele. – In: Zborník. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Materiály zo IV. celoštátneho onomastického seminára konaného v Prešove 12.–13. septembra 1990. Red. M. Blichá et al. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 52–61, fr. res. s. 61.

1993

Lexikálne južnoslavizmy v juhostredoslovenských nárečiach. – *Slavica Slovaca*, 28, 1993, s. 199–207.

Zur Namenkunde und Besiedlung des Hauerlandes in der Mittellowakei. – *Namenkundliche Informationen*. 63/64. Red. E.

Eichler – H. Walther. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 1993, s. 28–34.

Lebendige Personennamen im sog. Hauerland. – In: Onymische Systeme. Zusammenfassungen der Beiträge an der III. Tschechischen Onomastischen Konferenz und an dem V. Seminar „Onomastik und Schule“ (12.–14. 1. 1993 in Hradec Králové). Gewidmet dem 18. Kongress für Namenforschung Trier (12.–17. 4. 1993). Red. V. Koblížek. Hradec Králové, Verlag Gaudeamus 1993, s. 87–88.

Zur Toponymie des Hauerlandes. – In: Onymische Systeme. Zusammenfassungen der Beiträge an der III. Tschechischen Onomastischen Konferenz und an dem V. Seminar „Onomastik und Schule“ (12.–14. 1. 1993 in Hradec Králové). Gewidmet dem 18. Kongress für Namenforschung Trier (12.–17. 4. 1993). Red. V. Koblížek. Hradec Králové, Verlag Gaudeamus 1993, s. 111–114.

1994

Interjekčný model živej antropolexémy. – In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. II. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.–20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 98–103.

1995

Deminutívne modely živých osobných mien. – In: Acta Onomastica. 36. Věnováno k 100. výročí narození univ. prof. PhDr. Vladimíra Šmilauera, DrSc., zakladatele moderní české onomastiky. Red. L. Olivová-Nezbedová. Praha, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 1995, s. 145–150.

Živé osobné mená na tzv. Hauerlande. – In: Seminář Onymické systémy v regionech. (Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“, konaného 12.–14. ledna 1993 v Hradci Králové.) Red. R. Šrámek et al. Hradec Králové, Gaudeamus 1995, s. 5–13.

Hauerland na strednom Slovensku. – In: Seminář Onymické systémy v regionech. (Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“, konaného 12.–14. ledna 1993 v Hradci Králové.) Red. R. Šrámek et al. Hradec Králové, Gaudeamus 1995, s. 129–137.

1996

Nominácia v kynológii. – In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25.–26. októbra 1995. Zborník referátov. Red. M. Majtán – F. Ruščák. Bratislava – Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta UPJŠ 1996, s. 320–324.

Starobylé centrum Banskej Bystrice. – In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. septembra 1996). Red. P. Odaloš – M. Majtán. Banská Bystrica – Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1996, s. 75–79.

Redakčná činnosť

Kultúra slova, 1, 1967 – 9, 1975 (člen red. rady).
Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy. 8. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987 (predseda red. rady).

Literatúra

Matejčík, Ján. – In: Encyklopédia Slovenska. 6. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1982, s. 378 (heslo).

Blanár, V.: Prof. Ján Matejčík päťdesiatročný. – Slovenská reč, 48, 1983, s. 230–235.

Dvonč, L.: Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1958–1982. – Slovenská reč, 48, 1983, s. 236–242.

Matejčík, Ján. – In: Pedagogická encyklopédia. 1. Red. O. Pavlík et al. Bratislava, Veda 1984, s. 564 (heslo).

Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč, 1, 1932/1933 – 50, 1985. Bratislava, Veda 1986 (príl. čas. Slovenská reč, 51, 1986), s. 32 (súpis prác J. Matejčíka uverejnených v r. 1967–1982 v Slovenskej reči).

Matejčík, Ján. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovákistov a slavistov (1925–1975). Martin, Matica slovenská 1987, s. 623–631 (životopis J. Matejčíka, súpis prác za roky 1958–1975, literatúra o J. Matejčíkovi).

Matejčík, Ján. – In: Malá encyklopédia Slovenska. Zost. J. Vladár et al. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1987, s. 306 (heslo).

Majtán, M.: Na šesťdesiate narodeniny prof. Jána Matejčíka. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 173.

Dvonč, L.: Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1983–1991. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 173–176.

Matejčík, Ján. – In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993, s. 270–271 (heslo).

Matejčík, Ján. – In: Mihály, F.: Osobnosti Novohradu. Kto je kto. Lučenec. Mestský úrad Lučenec vo vydavateľstve Pelikán 1995, s. 78–79 (heslo).

Krško, J.: Za profesorom Jánom Matejčíkom (18. 7. 1933–5. 1. 1997). – Slovenská reč, 62, 1997, s. 185–186.

Dvonč, L.: Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992–1996. – Slovenská reč, 62, 1997, s. 186–188.

Zostavil *L. Dvonč*

ROZLIČNOSTI

Kvantita v slove skín – L. Dvonč v príspevku *Skinhead, skin, holá lebka* (Slovenská reč, 57, 1992, s. 316–317) upozornil, že už aj u nás sa stretávame s mladými ľuďmi (mužmi), ktorí majú oholené hlavy. Na označenie týchto jednotlivcov sa u nás používa slovo anglického pôvodu *skinhead*, pozostávajúce z časti *skin* so základným významom „koža“ a *head* so základným významom „hlava“. L. Dvonč ďalej hovorí, že popri pôvodnej podobe *skinhead* sa začína používať aj skrátená podoba *skin*, ktorá predstavuje prvú časť tohto pomenovania. Okrem slov *skinhead* a *skin* sa podľa L. Dvonča používa aj slovenský ekvivalent *holá lebka*, ktorý má tú výhodu, že je významovo priezračnejší, viac „hovorí“ o svojej významovej podstate. L. Dvonč predpokladá, že podoba *holá lebka* (či *holé lebky*), ktorá začína byť viac frekventovaná, azda v blízkej budúcnosti nahradí slovo anglického pôvodu. L. Dvonč konštatuje, že okrem skrátenej podoby *skin* sa stretávame aj s podobou *skín*, ktorej pôvod nevie uspokojivo vysvetliť. Podľa neho môže ísť o predĺženie analogicky podľa dĺžky v nejakom inom slove cudzieho pôvodu. Do úvahy by tu mohlo najskôr prichádzať slovo *greenhorn* s výslovnosťou [*grínhorn*] a s významom „zelenáč“. Nakoniec podľa L. Dvonča môže ísť o tlačovú chybu. Treba súhlasiť s L. Dvončom, že na osvetlenie tejto problematiky je potrebné mať dostatok dokladového materiálu (L. Dvonč uvádza jeden doklad na podobu *skini* a jeden doklad na podobu *skíni*), pretože pri slovách cudzieho pôvodu sa neraz dlhší čas uplatňuje kolísanie v pravopisnej a výslovnostnej podobe.

Na základe bohatého dokladového materiálu by sme chceli niektoré konštatácie L. Dvonča opraviť a bližšie vysvetliť. V prvom rade v skrátenej podobe *skín* vylučujeme tlačovú chybu. Pravopis a výslovnosť slova *skín* by sme nedávali do súvislosti s analógiou slova *greenhorn*. V Pravidlách slovenského pravopisu (PSP, 1991, s. 37) sa hovorí, že v zdomácnených slovách anglického pôvodu sa namiesto spojenia *ee* píše *í*, napr. *víkend* (*week-end*). Pri podobe *skín* by sme hľadali analógiu v apelatívach cudzieho pôvodu *fízel* (udavač, špicel'), *šíber* (podvodný obchodník, lanár), *tím* a i. V

slovenčine je tendencia aj vo vlastných menách (názvy kmeňov, národov, štátov) v nezhode s pôvodným pravopisom písať a vyslovovať dlhé nositele slabiky. V PSP sa uvádza slovo *Róm* a jeho deriváty *Rómka*, *rómsky* (s. 348). Na Slovensku vychádza časopis *Romano Lil Nevo* (Rómsky nový list), v Maďarsku vychádza časopis *Roma & Rights*. V češtine sa názov *Rom* a jeho deriváty píšú s krátkym *o*. V angličtine sa názvy *Romany* (Róm), *Romanies* (Rómovia) píšú takisto s krátkym *o*. S dlhými nositeľmi slabiky sa v slovenčine píšú vlastné mená *Čílska republika* (*Chile*), *Fínsko* (*Finland*), *Nórsko* (*Norge*), *Švédsko* (*Sverige*) a i. V spisovnej češtine je v názvoch *Fínsko*, *Nórsko* krátka samohláska. Predĺženie v skrátenej podobe *skín* vidíme teda v analógii slov cudzieho pôvodu *fízel*, *šíber*, *Róm*, *Nór*, *Fín* a i.

Na skrátenu podobu *skín* s dĺžkou máme k dispozícii bohatý dokladový materiál z hromadných oznamovacích prostriedkov. Uvedieme niekoľko príkladov. V denníku *Sme/Smena* sme na viacerých miestach zaznamenali podobu *skín*: *Ak polícia ide po Rómoch a s k í n o v si nevršíma... – ...minulý piatok sme podnikli akciu proti s k í n o m. – Ako viete, že to boli s k í n i? (11. 1. 1997, s. 5) – De iure s k í n i neexistujú, de facto sú však s nimi problémy. – ...s k í n i ako skupina nie sú na ministerstve registrované... (30. 1. 1997, s. 5). – Konflikt medzi Rómami a s k í n m i v Košiciach mal vraj rasový podtón. – Po arogantných slovných pripomienkach zo strany s k í n o v... (6. 2. 1997, s. 2). – Na pokojnú demonštráciu proti násiliu a rasizmu v Prievidzi zaútočili s k í n i. – Skôr ako policajti vytlačili s k í n o v z námestia... (8. 2. 1997, s. 1). – V auguste 1996 tu s k í n a zavraždil Róm a v decembri iného Róma s k í n... (10. 2. 1997, s. 2, 4). – Bitka medzi s k í n m i a Rómami v B. Bystrici... – ...identifikovateľné skupiny s k í n o v (11. 2. 1997, s. 1–4). V denníku *Nový Čas* sme sa stretli so skrátenu podobou *skín*: *Prievidzskí Rómovia sa hrali na s k í n o v. – ...zo strany Rómov prichádzajú na políciu nepravdivé údaje o aktivite s k í n o v (6. 2. 1997, s. 7). – Svoje si povedali antifašisti, anarchisti, s k í n i i policajné psy. – ...s niektorými s k í n m i si familiárne tykali. – ...posadili vedľa zatknutého s k í n a... (10. 2. 1997). Skrátenu podobu *skín* uvádzala aj *Národná obroda*: *...policajti nezasiahli proti skupine s k í n o v (10. 2. 1997, s. 2). – ...zárok voči s k í n o m nebol vykonaný preto... (11. 2. 1997). Aj v regionálnom denníku *Lúč – Východoslovenské noviny* (13. 2.***

1997, s. 4) sme sa stretli s predĺženou podobou *skín*: *Prepadávať s k í n o v, hádzať im zápalné fľaše...*

V denníku Pravda sme zachytili skrátenu a nepredĺženú podobu *skin*: *...je to prvý prípad útokov Rómov v Košiciach na údajných s k i n o v* (5. 2. 1997, s. 5). – *Zo s k i n o v sa vyklúli Rómovia*. – *Ukázalo sa však, že ide o falošných s k i n o v* (6. 2. 1997, s. 3). – *...policaĳti v domnení, že vezú s k i n o v* (7. 2. 1997, s. 2). – *...kričali zakuklení anarchisti na s k i n o v* (8. 2. 1997, s. 1). – *Zakročili krátko pred šestnástou hodinou proti skupine s k i n o v...* (10. 2. 1997, s. 2). V tomto denníku (14. 2. 1997, s. 16) pri preberaní informácií z denníka Práca (z 13. 2. 1997) sme už zaznamenali predĺženú podobu *skín*: *S k í n i heilujú a život ide ďalej*. V rozhlase a televízii je bežná výslovnosť [*skín – skíni*].

Opierajúc sa o bohatý dokladový materiál (z priestorových dôvodov neuvádzame všetky doklady) prichádzame k záveru, že v slovenčine je tendencia písať a vyslovovať skrátenu podobu *skín* anglického názvu *skinhead* s predĺžením analogicky podľa názvov osôb, národov, štátov, kmeňov typu *fízel, šíber, Róm, Fín, Nór, Fríz* a pod. Slovenský ekvivalent *holá lebka (holé lebky)* sme nezaregistrovali. Nemožno teda predpokladať, že azda v blízkej budúcnosti toto spojenie nahradí slovo anglického pôvodu *skinhead*, ako predpokladal L. Dvonč. Výhodu skrátenej podoby *skín* treba vidieť aj v derivatologickej vlastnosti tohto názvu. Od substantíva *skín* tvoríme adjektívum *skínsky*, ktoré máme doložené. Okrem plurálovej podoby *skíni* máme doklady aj na singulárovú podobu *skín*. L. Dvonč uvádza singulárovú podobu iba v prípade slova *skinhead* v spojení so slovom *hnutie*. Na označenie hnutia sme v denníku Nový Čas (10. 2. 1997, s. 1) zaregistrovali aj plurálovú podobu *skinheads*: *...združení hlavne v hnutí s k i n h e a d s...* – *...čakali príslušníci s k i n h e a d s...* V tlači sme tiež zachytili plurálovú podobu *skinheadi* (Sme/Smena, 1. 2. 1997, s. 3): *V Budapešti vyšla publikácia Čas s k i n h e a d o v* o problematike skínov a Rómov na Slovensku. Slovo *skín* a jeho derivát *skínsky* treba zachytiť v budúcich vydaniach kodifikačných príručiek.

J. Jacko

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 62, 1997. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1997

Sk 17,-

Slovenská reč, 62, 1997, č. 3

1. strana obálky

P. Žigo, Kategória času a staršia slovenská urbanonymia x K. Lifanov, Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku x O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine x L. Králik, Zo slovenskej subštandardnej lexiky: *filcka* "ľahká žena"

DISKUSIE

J. Kačala, Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry x L. Dvonč, Výslovnosť cudzích skratiek v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

MERŠE, M.: Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. R. Kuchar x SHORT, D.: Essays in Czech and Slovak Language and Literature. J. Vaňko x MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. P. Žigo x Slovenské príslovia a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Zátareckého. I.--II. zväzok. J. Skladaná

KRONIKA

Za profesorom Jánom Matejčíkom (18. 7. 1933--5. 1. 1997). J. Krško x Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992--1996. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

2. strana obálky

O B S A H

ČLÁNKY A ŠTÚDIE

P. Žigo, Kategória času a staršia slovenská urbanonymia

K. Lifanov, Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku

O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine

L. Králik, Zo slovenskej subštandardnej lexiky: *filcka* "ľahká žena"

DISKUSIE

J. Kačala, Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry

L. Dvonč, Výslovnosť cudzích skratiek v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

MERŠE, M.: Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja.

R. K u c h a r

SHORT, D.: Essays in Czech and Slovak Language and Literature. J. V a ň k o

MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. P. Ž i g o

Slovenské príslovia a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Zátareckého. I.--II.

zväzok. J. S k l a d a n á

KRONIKA

Za profesorom Jánom Matejčíkom (18. 7. 1933--5. 1. 1997). J. K r š k o

Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1992--1996. L. D v o n č

ROZLIČNOSTI

Kvantita v slove *skín*. J. J a c k o

